

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

РАЛКО Роман Сергійович

УДК 94(477):624-057.87«1962/1991»](043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**СТУДЕНТСЬКИЙ БУДІВЕЛЬНИЙ ЗАГІН ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДІВ М. КИЄВА (1962-1991 рр.)**

07.00.01 – історія України

032 – історія та археологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Р.С. Ралко

Науковий керівник:

Коляда Ігор Анатолійович,

доктор історичних наук, професор

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Ралко Р. С. Студентський будівельний загін вищих навчальних закладів м. Києва (1962-1991 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 – історія України (032 Історія та археологія). – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2018.

Зміст анотації

Дисертаційна робота є одним з перших спеціальних досліджень, присвячених діяльності студентських будівельних загонів, які формувалися на базі вищих навчальних закладів України.

Рух студентських будівельних загонів, будучи помітним суспільно-політичним явищем радянської доби в історії України, відіграв важливу роль в житті радянської молоді, ставши одним із інструментів ідеологічної політики радянського державно-партійного керівництва в умовах загострення ідеологічної та соціально-економічної кризи радянської моделі у другій половині 60 – 80-х рр. ХХ ст.

Студентський будівельний загін ВНЗ м. Києва (1962-1991 рр.) – один із перших загонів, що започаткував рух будівельних загонів в Україні, став важливим підрозділом в структурі будівельних загонів не тільки республіканського рівня, а й союзного. Його діяльність вирізняється широтою географії, високою результативністю виробничих показників та чисельністю у порівнянні з іншими студбудзагонами ВНЗ УРСР та СРСР.

У цьому контексті науково значимим є критичне переосмислення історії руху студентських будівельних загонів – невід’ємної частини історії України. Без його комплексного дослідження неможливо повною мірою оцінити внесок молоді в розбудову та економічний розвиток України. Крім того, необхідність вироблення сучасної державної молодіжної політики, яка б відповідала

вимогам часу та потребам розвитку сучасного українського суспільства, потребує переосмислення з нових методологічних підходів історичного досвіду залучення молодого покоління українців до активного громадсько-політичного, соціально-економічного й національно-культурного життя.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена змістом і сукупністю поставлених завдань, та шляхами їх розв'язання. У дисертації вперше в українській історичній науці здійснено спробу комплексного дослідження історії зародження, становлення, розвитку та діяльності студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва. У науковий обіг уведено ряд неопублікованих до цього часу архівних матеріалів та документів. Досліджено історію зародження та становлення руху студентських будівельних загонів на території УРСР та СРСР. Вивчено нормативно-правові документи, що регламентували їхню діяльність. З'ясовано організаційну структуру студентського будівельного загону. Розглянуто історію становлення та діяльність першого будівельного загону ВНЗ м. Києва. Визначено основну географію діяльності СБЗ ВНЗ м. Києва. Досліджено громадсько-політичну та суспільно-корисну роботу, що проводилася студентською молоддю під час «трудового семестру». Проаналізовано повсякденне життя студентів у період виробничої діяльності загону.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у тому, що отримані результати можуть використовуватися під час викладання основних та спеціальних курсів з історії України ХХ століття та молодіжного руху у вищих і середніх навчальних закладах. Крім того, акумулювання досвіду, що було нагромаджено минулим поколінням щодо активного залучення молоді до процесів державотворення в Україні, допоможе у виробленні та формуванні загальної концепції державної молодіжної політики урядовими органами та відомствами, а також у діяльності громадських організацій.

У дисертаційному дослідженні автором виділено два періоди історіографії вивчення руху студентських будівельних загонів: 1) радянський – відзначений суб'єктивністю, значною заідеологізованістю, відсутністю

критичного підходу до аналізу діяльності студентських будівельних загонів; 2) сучасний – характерними ознаками якого стало розширення проблематики досліджень та спроби здійснити, використовуючи сучасний методологічний інструментарій, комплексний аналіз наукових напрацювань попередніх років. Сучасні науковці розглядають питання, які мало або ж зовсім не досліджені, зокрема це: історія зародження, еволюція та розвиток руху студентських будівельних загонів у СРСР в цілому, правове регулювання їхньої діяльності, невиробнича діяльність молоді під час «трудового семестру» (культурно-масова та організаційно-виховна діяльність), а також аналізують протиріччя та труднощі, що виникали в його середовищі, причини спаду руху студентських будівельних загонів тощо.

Джерельна база дисертаційної роботи представлена широким спектром джерел за видовою, тематичною, хронологічною, географічною характеристиками, що дає змогу повною мірою реалізувати намічені дисертаційні завдання.

Теоретико-методологічна основа дослідження базується на загальнонаукових принципах історизму, цілісності та наукової об'єктивності, реалізованих через методи історичного дослідження, комплексне використання яких дозволило осмислити об'єкт та предмет дослідження, уникнути упередженості та тенденційності, подолати заідеологізованість радянської історіографії при висвітленні історії руху студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва (1962-1991 рр.).

У ході дослідження визначено чотири періоди в історії зародження і розвитку руху студентських будівельних загонів: *перший (1920-1950-ті рр.)* – період зародження студентського будівельного руху, який відзначений залученням студентської молоді СРСР до будівництва важливих народногосподарських об'єктів, післявоєнної відбудови важкої промисловості Країни Рад та кампаній по збору врожаю на цілинних землях Казахської РСР; *другий (1950-ті-1970 рр.)* – «романтичний» період, коли студентські будівельні загани діяли за «своїми правилами», рух характеризувався добровільністю,

самостійністю, конкурсним відбором до загонів, ентузіазмом молоді; *третій період (1970-1979 рр.)* – період поступової централізації, відзначений виробленням нормативно-правових документів по регламентації діяльності, як загонів будівельного, так і небудівельного профілю. Романтика і добровільність починають поступово «покидати» рух; *четвертий період (1979 - 1989 рр.)* – період жорсткої централізації та регламентації у діяльності студентських загонів. Студентські загани стали використовувати як зручний механізм залучення додаткових трудових ресурсів.

У дисертації доведено, що 1962 р. є датою, коли рух студентських будівельних загонів набуває своїх організаційних і правових форм, що дозволило йому перерости у масовий рух серед радянської студентської молоді й стати частиною її повсякденного життя. Цьому сприяло прийняття постанови ЦК ВЛКСМ (7 червня 1962 р.) «Про участь комсомольських організацій вищих навчальних закладів м. Москви, Ленінграду, Києва у будівництві на цілинних землях», якою започатковано новий етап в діяльності СБЗ, відзначений якісно новими організаційними й правовими засадами, що проіснували незмінно аж до фактичного занепаду самого руху. Охарактеризовано географію діяльності СБЗ ВНЗ м. Києва, яка була досить широкою: загани працювали не лише в межах України, а й у цілинних землях Казахстану, різних районах Російської Федерації. Визначено, що київські студенти переважно працювали на будівництві сільськогосподарських споруд, житлових будинків, шкіл, дитячих садочків, спортивних об'єктів тощо. Виробнича ефективність їхньої діяльності була досить високою, проте вищих результатів досягали студентські будівельні загани, що працювали за межами України, так як там в повній мірі дотримувалися основні принципи самоорганізації студентського руху, так і матеріальне стимулювання праці було вищим у цих загонах. З'ясовано, що одним із напрямків у діяльності СБЗ ВНЗ м. Києва, не менш важливим аніж виробнича діяльність, з погляду державно-компартійних органів, стала громадсько-політична робота серед населення у місцях дислокації загонів. Проте, така діяльність була досить заполітизованою та ідеологізованою, що

призвело до деформації соціалізаційних можливостей студентського руху, слугувало втратою національної самосвідомості молодим поколінням. За період свого існування студентські будівельні загони ВНЗ м. Києва охопили досить широкий спектр громадсько-політичної та ідеологічної роботи, що включало в себе спортивно-оздоровчу, військово-патріотичну та пропагандистську діяльність, а також надання безоплатної допомоги місцевому населенню у вирішенні повсякденних проблем. За період діяльності студентських будівельних загонів зародилися й набули поширення традиції, свята та форми повсякденного життя, що стали притаманними лише цим формам молодіжної самоорганізації. Звичайно, що форми відпочинку та дозвілля студентської молоді відрізнялися в залежності від регіону, де перебували загони, адже кліматичні умови м. Києва та області, Казахської РСР та Далекого Сходу Російської РСФР кардинально різнилися, що відображалося не лише на організації виробничої діяльності, а й на їх відпочинку. Проте, незалежно від місця дислокації загонів, найбільш шанованим святом для студентів ставав «День будівельника», що припадало на першу неділю серпня.

Велику увагу керівництво загонів звертало на дотримання бійцями загонів статутних документів, трудової дисципліни та правил техніки безпеки на виробничих об'єктах. Порушників притягували до різних форм відповідальності: від оголошення догани із записом у особовій справі до виключення з загону.

Рух СБЗ – феноменальне суспільно-політичне явище, що упродовж 1960-1980-х рр. стало визначальною формою повсякдення студентської молоді, ефективно використаною радянським державно-компартиїним керівництвом при вирішенні як народногосподарських проблем, так і завдань ідеологічного характеру. Всього ж за всю історію руху будівельного руху упродовж 1959 – 1991 рр. у ньому взяло участь близько 14,5 млн. чол.

Ключові слова: студентський будівельний загін, повсякденне життя, комсомол, молодіжний рух, соціалізація, третій трудовий семестр, лінійний загін, командир загону, комісар загону.

ANNOTATION

Ralko R.S. Student building unit on the basis of universities of Kyiv: (1962-1991). – The manuscript.

Dissertation on the Historical Sciences (Doctor of Philosophy). Degree in specialty 07.00.01 – History of Ukraine (032 – History and archeology). – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2018.

Annotation content

The dissertation is one of the first special studies devoted to the activities of student building units which were formed on the basis of universities of Ukraine.

The movement of student building units, being a notable socio-political phenomenon of the Soviet era in the history of Ukraine, played an important role in the life of the Soviet youth, becoming one of the tools of the ideological policy of the Soviet state party leadership in conditions of aggravation of the ideological and socio-economic crisis of the Soviet model in the second half of 60 - 80's of the XX century.

The student building unit of the universities of Kyiv (1962-1991) is one of the first units that initiated the movement of building units in Ukraine, and became an important unit in the structure of building units, not only on the republican level, but also in the Soviet Union. Its activity is marked by the number of fighters in comparison with the other student building units of higher educational institutions, both the Ukrainian SSR and the USSR, the breadth of geography and the high performance of production indicators.

In this context, scientifically meaningful is a critical rethinking of the history of the movement of student building units as an integral part of Ukrainian history. Without its comprehensive study, it is impossible to sum up in full measure the

contribution of young people to the progress and economic development of Ukraine. In addition, the necessity to develop a modern state youth policy that meets the requirements of the time and needs of the development of the modern Ukrainian society requires a rethinking of the new methodological approaches to the historical experience of involving the young generation of Ukrainians to active socio-political, socio-economic and national-cultural life.

The scientific novelty of the obtained results is determined by the content and combination of tasks and ways of their solution. In the thesis for the first time in the Ukrainian historical science was made an attempt of the comprehensive research of the origin, formation, development and activities of the student building unit of universities of Kyiv. In the scientific circulation it is introduced a number of unpublished archival materials and documents. The history of the origin and formation of the movement of student building units on the territory of the Ukrainian SSR and the USSR was explored. The normative-legal documents regulating their activity were studied. The organizational structure of the building unit was determined. The history of the formation and activity of the first building unit of universities of Kyiv was considered. The basic geography of these units was defined. The socio-political and social-useful work, which has been carried out by the student youth during the "labor semester", was investigated. Students' everyday life during the period of industrial activity of the building unit was analyzed.

The practical value of the research is that the obtained results can be used during the teaching of basic and special courses on the history of Ukraine of the twentieth century and of the youth movement in higher and secondary educational institutions. In addition, the accumulation of experience gained by the past generations in terms of active involvement of young people to the processes of state-building in Ukraine will help to develop and formulate a general concept of state youth policy by governmental bodies and agencies, and also in the activities of public organizations.

In the dissertation research, the author distinguishes two periods of historiography of the movement of student construction teams: 1) the Soviet - marked

by subjectivity, too much ideology, lack of a critical approach to the analysis of student construction teams; 2) modern - the characteristic features of which was the expansion of research problems and attempts to make comprehensive analysis of scientific developments of previous years, using modern methodological tools. Modern scholars are considering issues that have little or no research at all: the history of origin, evolution and the development of the movement of student construction teams in the USSR, the legal regulation of their activities, not the production activity of young people during the "labor semester" (cultural, organizational and educational activities), as well as analyze the contradictions and difficulties in its environment, the reasons for the decline of student construction teams, etc.

The source base of the dissertation work is represented by a wide spectrum of sources according to the type, thematic, chronological, geographic characteristics, which allows to realize the planned dissertation tasks in full measure.

The theoretical and methodological basis of the research are based on the general scientific principles of historicism, integrity and scientific objectivity, realized through the methods of historical research, the complex use of which made it possible to understand the object and subject of the research, to avoid bias and tenderness, to overcome the ideology of the Soviet historiography of student construction teams of the universities of Kyiv (1962-1991).

During the study there were four periods in the history of the birth and development of the movement of student building units: *the first (1920-1950s)* - the period of the birth of the student building movement, which was marked by the involvement of student youth of the USSR to the construction of important national economic objects, post-war reconstruction of heavy industry of the Soviet Union and harvesting campaigns on the virgin lands of the Kazakh SSR; *the second (1950s - 1970)* - a "romantic" period in which student building units acted in accordance with "their rules", the movement was characterized by voluntariness, independence, competitive selection to units, enthusiasm of youth; *the third period (1970-1979)* - a period of a gradual centralization, marked by the development of normative legal

documents on the regulation of activity, both the units of the building and non-building profile. Romance and voluntariness gradually "leave" the movement; *the fourth period (1979-1989)* - a period of a strict centralization and regulation in the activities of student units. Student units were used as a convenient mechanism for attracting additional human resources.

We proved that 1962 is a date when the movement of student building units acquires its organizational and legal forms, which allowed it to develop into a mass movement among the Soviet students and become a part of their daily life. This was facilitated by the adoption of a resolution of the Central Committee of the All-Union Leninist Young Communist League on June 7, 1962 "The participation of the Komsomol organizations of higher educational institutions in Moscow, Leningrad and Kyiv in the construction of the virgin lands", which initiated a new phase in the work of the student building unit, marked by qualitatively new organizational and legal principles, that have always existed up until the actual decline of the movement. The geography of the activity of those units was quite wide: they worked not only in Ukraine, but also in the virgin lands of Kazakhstan and in the different regions of the Russian Federation. It was determined that Kyiv students mainly worked on the construction of agricultural buildings, residential buildings, schools, kindergartens, sports facilities, etc. The productive efficiency of their activities was quite high, but student building units working outside Ukraine had higher results, as they fully adhered to the basic principles of self-organization of the student movement, and the material stimulation of labor was higher in those units. It was found out that one of the areas in the student building units of the universities of Kyiv, which was no less important than the production activity, from the point of view of the state-communist organs, was social and political work among the population in the places of deployment of the units. However, such activity was quite politicized and ideologized, which led to the deformation of the socializing opportunities of the student movement, and served as a loss of national consciousness to younger generations. During the period of its existence, students building units of the universities of Kyiv covered a very wide range of social, political and ideological

work, which included sports and health, military-patriotic and propaganda activities, as well as providing free assistance to the local population in solving everyday problems. During the period of activity of the student building units, traditions, holidays and forms of everyday life that have become inherent in these forms of youth self-organization became commonplace. Of course, the forms of leisure time for students differed depending on the region where the units worked, as the climatic conditions of Kyiv and region, the Kazakh SSR and the Far East of the Russian SSFR are fundamentally different, which was reflected not only in the organization of production activity, but also on their rest. However, despite the location of the units, the most respected holiday for students was the “Builder's Day”, which was celebrated on the first Sunday of August.

The leadership of the units paid great attention to the observance by the soldiers of the units of statutory documents, labor discipline and safety regulations on production facilities. Offenders were attracted to the various forms of responsibility: from the announcement of a reprimand with a record in a personal file to the exclusion from the unit.

The movement of student building unit is a socio-political phenomenon that during the 1960-1980s was the determining form of the everyday life of students, effectively used by the Soviet state-communist leadership in addressing both national economic problems and ideological tasks. About 14.5 million participated in the history of the student building movement during the period from 1959 to 1991.

Key words: student building unit, daily life, the Komsomol, the youth movement, socialization, the third labor semester, the linear unit, commander of the unit, commissioner of the unit.

Список опублікованих праць за темою дисертаційного дослідження:

Статті в наукових фахових виданнях

1. Ралко Р. Студентські будівельні заgonи: до історії патріотичного руху студентської молоді в УРСР (1962-1989 рр.) / І. Коляда, Р. Ралко // Краєзнавство. – № 2. – К., 2012. – С. 141-150. (Здобувачем систематизовано основний блок статті)
2. Ралко Р. С. Студентські будівельні заgonи в УРСР: до проблеми соціалізації радянської молоді (60–80-і рр. ХХ ст.) / Р. С. Ралко // Вісник Черкаського університету. Історичні науки. – № 9. – Черкаси, 2013. – С. 94-98.
3. Ралко Р. С. Студентський будівельний заgon м. Києва (1960–80-і рр.): джерела вивчення / Р. С. Ралко // Гуржіївські історичні читання. – Вип. 7. – Черкаси, 2014 – С. 82-84.
4. Ралко Р. С. Проблема періодизації руху студентських будівельних заgonів у СРСР / Р. С. Ралко // Гуржіївські історичні читання. – Вип. 6. – Черкаси, 2013. – С. 337-339.
5. Ралко Р. Діяльність студентського будівельного заgonу КДПІ ім. О. М. Горького (1944-1977 рр.) / Р. Ралко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки. – Вип. 11. – К., 2014. – С. 148-159.
6. Ралко Р. Нормативно-правові засади діяльності студентських заgonів / Р. Ралко // Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки: збірник наукових праць / за ред. проф. Миколи Шитюка. – № 1 (43). – Миколаїв, 2017. – С. 48-54.
7. Ралко Р. Радянська історіографія руху студентських будівельних заgonів (1962-1989 рр.) / Р. Ралко // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 2. Ч. 3. – Тернопіль, 2017. – С. 72-79
8. Ралко Р. Студентські будівельні заgonи вищих навчальних закладів м. Києва: географія та напрямки діяльності (1960-1991-ті рр.) (до 55-ти річчя з часу відправлення першого студентського будівельного заgonу з м. Києва) / Р. Ралко // Гілея: науковий вісник. Зб. наукових праць. – Вип. 127 (№12). – К., 2017. – С. 90-93.

Повнотекстові матеріали й тези наукових доповідей, що додатково відображають результати дослідження

9. Ралко Р. Студентський будівельний заgon КДПІ імені О.М. Горького. Історія становлення (до історії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова): навчальне видання / І. Коляда, Р. Ралко. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 55 с. (Здобувач виконав розділ II та III, а також склав список рекомендованої літератури)

10. Ралко Р. Усний метод у дослідженні історії студбудзагонів в УРСР 1960-1970 рр. (за матеріалами інтерв'ю учасників студентського будівельного руху) / Р. Ралко // «Комунікативні горизонти усної історії»: матеріали Міжнар. наук. конф., [м. Переяслав-Хмельницький], 17-18 травня 2013 р. / [Упорядники: Г. Г. Грінченко, Т. Ю. Нагайко]. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 78-85

11. Ралко Р. Студентські будівельні заgonи: деякі аспекти повсякденного життя (1959-1989 рр.) / Р. Ралко // Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (18 жовтня - 15 листопада 2012 року) / упорядники: Кучеренко Є. В., Русаков С. С. / За заг.ред. акад. Бондаря В. І. та проф. Дробота І.І. – К., 2013. – С. 87-92

12. Ралко Р. Студентський будівельний загін КДПІ ім. О. М. Горького: історія становлення та напрямки діяльності (1960-70-ті роки) / Р. Ралко // Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків [Текст] / відп. ред. і упор. О.В. Потильчак, І.Г. Ветров, О.О. Сушко. – К.: Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2013. – С. 658-669.

13. Ралко Р. Студентські будівельні заgonи в УРСР: до історії молодіжного руху (1920-30 рр.) / Р. Ралко // Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, психології, педагогіки та історії] – Випуск 1 / упорядники: Кучеренко Є.В., Русаков С.С. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 153-156

14. Ралко Р. Студентські будівельні заgonи КДПІ ім. О. М. Горького на Далекому сході РСРФР 1977 р. (спогадами учасників) / Р. Ралко // Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, психології, педагогіки та історії] – Випуск 2 / упорядники: Кучеренко Є.В., Русаков С.С. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 98-

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1	
ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	22
1.1. Історіографія проблеми.....	22
1.2. Джерельна база дослідження.....	46
1.3. Теоретико-методологічна база дослідження.....	54
Висновки до розділу 1	62
РОЗДІЛ 2	
ФОРМУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКИХ БУДІВЕЛЬНИХ ЗАГОНІВ.....	64
2.1. Становлення руху студентських будівельних загонів.....	64
2.2. Формування правових засад діяльності студентських загонів.....	85
2.3. Організаційна структура.....	101
Висновки до розділу 2	118
РОЗДІЛ 3	
СТУДЕНТСЬКИЙ БУДІВЕЛЬНИЙ ЗАГІН М. КИЄВА 1960-1980-ті рр.: ГЕОГРАФІЯ ТА НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ.....	121
3.1. Діяльність першого студентського будівельного загону м. Києва.....	121
3.2. Виробнича діяльність та географія студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва.....	136
3.3. Агітаційно-пропагандистська та суспільно-корисна діяльність студентських будівельних загонів як форма радянської соціалізації молоді.....	156
3.4. Дозвілля та повсякденне життя.....	169
Висновки до розділу 3	178
ВИСНОВКИ.....	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	191
ДОДАТКИ.....	240

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

СБЗ	Студентські будівельні загони
РКП(б)	Російська комуністична партія (більшовиків)
РКСМ	Російський комуністичний союз молоді
ВЛКСМ	Всесоюзний Ленінський комуністичний союз молоді
ЛКСМУ	Ленінська комуністична спілка молоді України
КСМУ	Комуністична спілка молоді України
ВЦВК	Всеросійський центральний виконавчий комітет
ВЦСПС	Всесоюзна центральна рада професійних спілок
ГЕС	Гідроелектростанція
МХТІ	Московський хіміко-технологічний інститут
НЕП	Нова економічна політика
МТС	Машинно-тракторна станція
РНК	Рада народних комісарів
ВНЗ	Вищий навчальний заклад
КІБІ	Київський національний університет будівництва і архітектури

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Важливу роль у процесі побудови в Україні відкритого, демократичного суспільства відіграє молоде покоління. Активна участь студентської молоді у процесах державотворення, збройному захисті незалежності України, волонтерському русі обумовлює необхідність дослідження історії молодіжного руху. В умовах формування нової соціально-економічної моделі розвитку сучасної України особливої гостроти набула проблема соціалізації студентської молоді. Необхідність вироблення сучасної державної молодіжної політики, яка б відповідала вимогам часу та потребам розвитку сучасного українського суспільства, потребує переосмислення з нових методологічних підходів історичного досвіду залучення молодого покоління українців до активного громадсько-політичного, соціально-економічного й національно-культурного життя. У цьому контексті науково значущим є критичне переосмислення історії руху студентських будівельних загонів – невід’ємної частини історії України. Без його комплексного дослідження неможливо повною мірою оцінити внесок молоді в розбудову та економічний розвиток України.

Дослідження має не лише суспільну, а й наукову актуальність. Проблематика історії молодіжного руху є однією з актуальних тем у сучасній українській історичній науці. Проте, аналіз історіографічної літератури засвідчує відсутність цілісного наукового дослідження присвяченого діяльності студентських будівельних загонів. Тому проблема дисертаційної роботи вимагає проведення комплексного спеціального дослідження.

Отже, актуальність дослідження обумовлена декількома чинниками: відсутністю комплексних досліджень з обраної теми та необхідністю подальшого вивчення досвіду залучення студентства до суспільно значущої діяльності при виробленні основних засад державної молодіжної політики й нових форм участі молоді у громадсько-політичному житті країни, створення умов для самореалізації особистості й виховання національно свідомого з почуттям високого патріотизму молодого покоління українців.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота «Студентський будівельний загін вищих навчальних закладів м. Києва (1962-1991 рр.)» входить до плану науково-дослідних робіт кафедри історії та філософії історії факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за темою «Історія української державності та суспільно-політичне життя (друга пол. XIX ст. – поч. XXI ст.)».

Мета дослідження. На основі комплексного аналізу джерел, здобутків історіографії, сучасної методології висвітлити історію зародження, становлення, розвиток та діяльність студентського будівельного загону, що формувався на базі ВНЗ м. Києва.

Відповідно до поставленої мети визначені такі завдання:

- *проаналізувати та систематизувати* стан дослідженості теми, з'ясувавши джерельну базу цієї проблеми, *охарактеризувавши* методологічні засади;
- *розкрити* історію зародження та становлення руху студентських будівельних загонів на території УРСР та СРСР;
- *вивчити* організаційно-правові засади діяльності студентських будівельних загонів;
- *розглянути* історію становлення та діяльність першого будівельного загону ВНЗ м. Києва;
- *дослідити* виробничу, агітаційно-пропагандистську, суспільно-корисну діяльність та повсякденне життя студентів під час «трудового семестру».
- *окреслити* перспективні напрями подальшого вивчення та всебічного узагальнення історії руху студентських будівельних загонів в Україні; *сформулювати* рекомендації щодо вироблення концепції та основних засад державної молодіжної політики в умовах європейської інтеграції України.

Об'єктом дослідження є історія руху студентських будівельних загонів.

Предметом дослідження – діяльність студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва.

Хронологічні межі дисертаційного дослідження охоплюють період – 1962 – 1991 рр. Нижня хронологічна межа обумовлена тим, що у цей період було створено перший студентський будівельний загін ВНЗ м. Києва для виробничої діяльності в Казахській РСР, верхня – саморозпуск ВЛКСМ / ЛКСМУ та припинення діяльності Центрального штабу студентських загонів. Задля глибшого і детальнішого висвітлення деяких аспектів дослідження дисертант подекуди відхиляється від зазначеної хронології.

Територіальні межі дослідження визначаються м. Києвом, де формувався студентський будівельний загін, та місцями його діяльності в досліджуваний період.

Методологічною основою дослідження є принципи історизму, об'єктивності, системного підходу та загальнонаукові, історичні методи й методи суміжних наук. Перші представлені аналізом та синтезом, індукцією й дедукцією, методами детермінізму, плюралізму, об'єктивності та ін. Другі включають комплекс таких методів як історико-хронологічний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний, ретроспективний, кількісно-статистичний та ін. До третьої групи відносимо методи суміжних наук, що представлені методами кліометрики (статистичні та кількісні дані), історичної герменевтики, культурної антропології та усної історії.

Теоретичне значення полягає у тому, що дисертація є першим в українській історичній науці узагальнюючим, комплексним науковим дослідженням з історії руху студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва (1960-1980 рр.). До наукового обігу вперше залучено значну архівну інформацію, проаналізовано бібліографію праць про діяльність студентських будівельних загонів в СРСР, здійснено комплексний аналіз нормативно-правового регулювання їх діяльності. На основі архівних документів та бібліографії уточнено та відтворено цілісну картину зародження руху студентських будівельних загонів, його процес трансформації в масове явище

серед радянської молоді та з'ясовано, які фактори впливали на це, а також визначено основні напрямки діяльності, які полягали не лише в здійсненні будівельних робіт, а й в проведенні пропагандистської роботи на місцях дислокації загону.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що, зокрема:

уперше:

- проведено комплексний аналіз історіографії розвитку руху студентських будівельних загонів в УРСР та СРСР;
- проаналізовано роль руху студентських будівельних загонів УРСР у вирішенні важливих народногосподарських завдань радянського державно-партійного керівництва;
- розглянуто історію становлення будівельного загону м. Києва та його особливості;
- подана оцінка факторів, тенденцій і особливостей участі студентської молоді ВНЗ м. Києва у всесоюзному русі студентських будівельних загонів упродовж 1962-1991 рр.;
- визначено основні напрямки діяльності студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва;
- з'ясовано роль студентських будівельних загонів у соціалізації молоді в умовах панування радянської моделі в Україні;
- проаналізовано повсякденне життя бійців студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва;

поглиблено:

- джерельну базу із зазначеної проблеми: до наукового обігу введено значну кількість архівних матеріалів та проведено інтерв'ювання учасників руху студентських будівельних загонів, що суттєво доповнило загальну картину діяльності студентських будівельних загонів;
- відомості про виробничо-господарську, громадсько-політичну та агітаційно-пропагандистську діяльність, що проводилася будзагонівцями серед місцевого населення на місцях дислокації;

подальшого розвитку в дисертації набуло вивчення:

- нормативно-правових документів, що регламентували діяльність студентських будівельних загонів;
- організаційної структури студентських загонів.

Практичне значення дисертації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи значно розширюють знання з історії України у складі СРСР у другій половині ХХ ст. Вони можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з історії України, молодіжного руху, історії м. Києва та окремих ВНЗ столиці. Отримані результати дослідження можуть використовуватися під час викладання основних та спеціальних курсів у вищих і середніх навчальних закладах з історії України та молодіжного руху ХХ століття. А також акумулювання досвіду, що було нагромаджено минулим поколінням щодо активного залучення молоді до процесів державотворення в Україні, допоможе у виробленні та формуванні загальної концепції державної молодіжної політики урядовими органами та відомствами, у діяльності громадських організацій.

Апробація дослідження Основні положення і висновки дисертації доповідалися та отримали схвалення на 5 всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях, зокрема, на міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців» (Київ, 2012 р.), на міжнародній науковій конференції «Комунікативні горизонти усної історії» (м. Переяслав-Хмельницький 2013 р.), а також всеукраїнській конференції «Драгоманівські читання» (Київ, 2013) та у збірнику наукових статей з актуальних проблем філософії, психології, педагогіки та історії «Гуманітарний корпус»: Випуск 1 (Травень, 2014) та Випуск 2 (Листопад, 2014).

Публікації. Основні матеріали та положення дисертаційного дослідження викладено у 14 публікаціях. Серед них 8 статей у фахових виданнях МОН України, у тому числі 2 статті опубліковано у наукових збірниках, що індексуються міжнародними науково-метричними базами даних. Окремі

положення та результати додатково відображені у 5 публікаціях тез на наукових конференціях, а також у навчальному виданні у співавторстві з доктором історичних наук, професором І. А. Колядою.

Структура дисертаційного дослідження відповідає поставленій меті та розв'язанню основних завдань дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів, які поділяються на десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 318 сторінок (із них: 190 – основний текст, 49 – список використаних джерел і літератури (536 найменувань); 78 – додатки (33 позицій)).

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія проблеми.

Виклики сучасності, здобутки західноєвропейської історичної науки вимагають переосмислення ряду проблем з історії України, що яскраво помітно на прикладі сучасного монопольного становища модерної парадигми з питань націогенезу українського народу. Не виключенням є й пропонована тема, яка в силу обраного нами часового проміжку (друга половина ХХ ст.) базується на сучасних підходах до національної історії.

Висвітлення цієї проблематики вимагає всебічного аналізу та опрацювання різноманітної наукової літератури, що представлена роботами з методологічних засад історії ХХ ст., проблем суспільно-політичного життя в СРСР та УРСР другої половини ХХ ст., з історії молодіжного руху, зокрема діяльності студентських будівельних загонів.

У представленій історіографії проблеми, на наш погляд, варто виділити чотири групи.

У центрі нашого дослідження, насамперед, є аналіз форм активності радянської студентської молоді, що виявилася у розгортанні руху студентських будівельних загонів. Ця проблематика є предметом вивчення історії повсякденності. Важливим для нашого дослідження стало визначення основної дефініції – повсякдення студентської молоді. Тому вагомим для нашого дослідження став аналіз здобутків історіографії у цій царині, що склали роботи методологічного характеру. Ці праці відносимо до *першої групи*.

У 1920–1930-х рр. одні з перших методологію повсякденності застосували представники французької школи «Анналів» (М. Блок, Ф. Бродель, Л. Февр). Виникнення напряму «історія повсякденності» у світовій та

вітчизняній історіографії є предметом досліджень ряду дослідників (західноєвропейських – П. Берк, Дж. Тош, Дж. Шарт, російських – М. Кром та ін.), тому автор даного дисертаційного дослідження обмежить аналізом лише окремих праць сучасних українських дослідників, які намагаються з'ясувати, що є предметом вивчення історії повсякденності [533, с. 20-21].

Українські історики розпочали застосовувати методологічний підхід історії повсякденності з початку 1990-х рр. Тому, зважаючи на новизну та недостатньо розробленість такого напряму, вони здебільшого звертаються до досвіду зарубіжних дослідників, які активно вивчають повсякденність з кінця 1980-х рр. та намагаються з'ясувати, що є джерельною базою та предметом дослідження історії повсякденності. На сьогодні не існує загальноприйнятого визначення останньої через появу нових різноманітних праць, які постійно розширюють коло проблем цього напряму. Зокрема, сучасний український історик, доктор історичних наук, професор О. Удод вважає, що предметом історії стає сам народ, його життя в усій його нормальній функціональності без обов'язкового зосередження всієї уваги на його катаклізмах (війнах, повстаннях, революціях тощо) [471-476]. Зокрема, у своїй праці «Історія повсякденності як методологічна проблема. За людинознавчу історію України (про актуальність історії повсякденності)» [472] він дав дефініцію історії повсякденності та її методологічної (наукової) актуальності. На його погляд, вона полягає в необхідності реалізації двох завдань: подолати відставання вітчизняної історичної науки від зарубіжної і використати досвід власної історіографії (особливо ХІХ – поч. ХХ ст.) щодо людинознавчої тематики, яка перетиналася з методологією історії повсякденності. Він визначає останню як процес олюднення побуту, психологізації щоденного життя, ставлення людини до побутових проблем, до влади, держави і суспільства в цілому через призму особистісного сприйняття умов життя [472].

Сучасний український історик О. Коляструк у праці «Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці» [339] на основі вивчення зарубіжної та

вітчизняної історіографії визначає, що проблема повсякденності набуває наукової самостійності, тому тяжіє до комплексної реконструкції історії. Історія повсякденності, на її думку, має інтегративний характер. Її цікавить все: вплив тих чи інших подій на повсякденне життя людей (побут, ментальність, стереотипи, казуси, приватне життя тощо). Повсякденна історія прочитується у двох площинах, які дослідниця умовно називає «технологією життя» або «рівнем життя» (інструментарій і способи забезпечення сфери повсякденних потреб: що їсти і вдягати, де жити, на чому пересуватися, чим послуговуватися у праці та дозвіллі) та «аксіологією життя» або стилем життя (смісловне наповнення, система життєвих орієнтирів – як і заради чого жити: цінності, мораль, звички, пріоритети) [339, с. 182]. Свою думку вона аргументує і у подальших своїх дослідженнях [337-338; 340].

Аналогічно повсякденність трактує і дослідниця О. Стяжкіна: «Життя людини можна репрезентувати у контексті взаємодії практичного і експресивного порядків. Практичний порядок базується на виробництві (і споживанні) засобів життя, тобто на забезпеченні самої можливості продовження цього життя. Експресивний порядок стосується репутації людини, її самоповаги, гідності» [464, с. 41]. Вплив історичних умов, в яких перебувають люди, на повсякдення відзначає дослідник В. Головко [276].

Отже, аналіз даної історіографічної групи дозволив нам визначити дефініцію «повсякдення». Під якою ми розуміємо взаємодію двох життєвих вимірів людини: практичного (діяльність людини, що забезпечує її основні життєво необхідні потреби: одяг, їжа, житло, праця, здоров'я) та культурно-духовного (нематеріальний) вимір (освіта, відпочинок, обмін думками, настрої, поведінка, цінності, ментальність тощо), – характер яких формується в залежності від політичних та економічних умов країни.

Засадничим підґрунтям для проведення нашого комплексного дослідження стали роботи вітчизняних та зарубіжних істориків, в яких проаналізовано загальні політичні, соціальні та економічні процеси, що відбувалися у радянському суспільстві у період 1960–1980-ті рр. Це і становить

другу історіографічну групу, де, на наш погляд, варто виділити дві підгрупи. *Першою підгрупою* є власне дослідження сучасних українських науковців, які всебічно характеризують досліджуваний період.

Одним з перших досліджень узагальненого характеру стала «Історія України: нове бачення» [320], що вийшла під редакцією В. Смолія. Структура даної книги, періодизація історії, мало чим відрізнялася від подібних праць радянського часу, але все ж авторам вдалося справді по-новому підійти до оцінок багатьох подій української історії, особливо ХХ ст., зокрема аналізуються політичні, соціально-економічні процеси (для нашого дослідження особливо важливо), що відбувалися в УРСР у досліджуваний період. Двотомник став своєрідним орієнтиром нового осмислення української історії, послужив методологічною основою для підготовки фундаментального дослідження «Україна крізь віки у 15-ти томах» [477], яке побудоване за хронологічно-проблемним принципом, кожна авторська книга, присвячена важливій епохі або періоду української історії, у хронологічних рамках якого висвітлюються етнополітичні, соціально-економічні, культурно-духовні процеси розвитку українського суспільства від найдавніших часів до сучасності. Так, у тринадцятому томі серії «Україна в умовах структурної кризи (1946-1980-ті рр.)» [477], автори В. Баран і В. Даниленко аналізують політичну та соціально-економічну ситуацію, що склалася в УРСР у післявоєнний період і до 80 рр. ХХ ст. Основну увагу приділено ідеологічним процесам періоду в соціально-економічній та культурній сферах суспільства. Аналізуючи економічну систему УРСР, вони відзначають, що з середини 70-х рр. посилюються негативні тенденції в економіці республіки, що безпосередньо впливало на всі верстви радянського суспільства.

До цієї групи ми відносимо працю «Політична історія України. ХХ століття: у 6-ти томах» [398]. Для нас важливість праці полягає в тому, що вона надає можливість ознайомитися з політичною ситуацією, яка побутувала в СРСР та УРСР у досліджуваний період. Зокрема, матеріали шостого тому розкривають історичну закономірність та неминучість розпаду СРСР і краху

всіх з'єднуючих його елементів – комуністичної ідеології, однопартійної системи, «єдиного народногосподарського комплексу», «пролетарського інтернаціоналізму» тощо.

Серед праць узагальнюючого характеру важливе значення для нашого дослідження має «Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т.» [301], адже у праці робиться акцент на економічному житті УРСР другої половини ХХ ст. Зокрема, авторами зроблено висновок, що «Економіка України, як і інших союзних республік, розвивалась як частина народногосподарського комплексу Союзу РСР на основі єдиного плану, єдиних принципів і методів управління. Вона не була збалансованою, її галузі технологічно не пов'язувалися між собою. Основою господарства республіки залишалися природо-, фондо-, енерго-, матеріаломісткі і трудомісткі галузі промисловості... Україна помітно відставала від провідних капіталістичних країн у якісних показниках – затратах матеріальних і трудових ресурсів. Вона перенасичувалася промисловими підприємствами, які не формувалися як єдина система у межах республіки. Загальнореспубліканського поділу праці фактично не існувало. 70–80% промислових виробництв не мали на території України замкнених технологічних циклів. Вони не могли існувати без виробничої кооперації з великою кількістю підприємств інших союзних республік, передусім Росії» [301, с. 418-419].

Український науковець, автор праць з історії України ХХ ст., В. Баран у своїх дослідженнях «Україна після Сталіна. Нарис історії 1953 – 1985 рр.» [236], «Україна 1950 – 1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи» [235], акцентує нашу увагу на хрущовській «відлизі» та еволюції тоталітарної системи в бік авторитаризму.

Сучасний історик В. Литвин у своїх узагальнюючих дослідженнях «Історія України в 3-х томах» [362], «Україна ХХ ст.» [363], «Україна у другому повоєнному десятилітті (1956–1965)» [364] звертає увагу на наслідки економічних реформ, що проводилися в СРСР у 1960-х рр. На його думку, що «незважаючи на всі намагання вищого партійного і державного керівництва,

економіка командного типу була приречена залишатися витратною, екстенсивною, ірраціональною» [362, с. 683].

Сучасний український дослідник Л. Ковпак у працях «Соціально-побутові умови життя населення України ХХ ст. (1945 – 2000 рр.)» [332], «Найближча історія: Україна 1945 – 2000 рр.» [333], у контексті загальних суспільно-політичних подій приділяє увагу соціально-побутовим умовам життя населення України в період 1945–2000 рр.: житловим проблемам, торгово-побутовому обслуговуванню, різноманітним соціальним реформам періоду перебування при владі М. Хрущова та соціальній політиці, яку проводив Л. Брежнєв.

У своїх публікаціях дослідники С. Падалка [526] та І. Романюк [421-427] аналізують соціально-політичні, соціально-виробничі, соціально-побутові, соціально-культурні явища й процеси, що відбувалися в українському селі впродовж 1950 – 1980-х рр. в Українській РСР. Подають основні форми суспільно-політичної та трудової активності українського селянства й, зокрема, студентської молоді.

Другу підгрупу становлять праці зарубіжних дослідників. Серед робіт західноєвропейської історіографії привертає увагу дослідження Дж. Боффа [249-250], який досліджуючи історію СРСР, присвячує окремі розділи аналізу соціально-економічної ситуації, у якій опинилася Країна Рад, зокрема у «хрущовському перевороті» він вбачає результати формування критичного мислення в суспільстві. Економічну ситуацію у країні називає катастрофічною, що потребує негайного реформування. На його думку, «зусилля державно-партійного керівництва були спрямовані на реформування, так званої «планової економіки»: зміна директивних постанов у виконанні народногосподарських планів, тобто того, що мало використовуватися з року в рік, на вказівки орієнтирів, що дозволяли підприємству при дотриманні цілої серії норм та правил, вибрати власний шлях досягнення загальної мети. А також відродити втрачений дух ініціативності» [250, с. 56].

У праці британського історика Дж. Хоскінга [490] зроблено спробу охарактеризувати етапи розвитку Радянського Союзу (1917–1991). Так, зокрема, у розділах X та XI він характеризує соціально-економічну та політичну ситуацію у країні останніх років правління Й. Сталіна та хрущовський період «відлиги», намагається висвітлити політичну активність молодого покоління радянської інтелігенції та студентства ВНЗ СРСР в роки «десталінізації», які, на його думку, часто робили досить радикальні висновки стосовно «хрущовських одкровень». Вчений приходять до висновків, що влада потужно нав'язувала народіві догму про керівну роль партії [490, с. 78].

Французький вчений Н. Верт у своєму дослідженні «Історія Радянської держави» [262], аналізуючи економічну систему СРСР, говорить, що «причиною постійних збоїв в економіці була «відомчість», тобто замкненість «на Москву», ієрархічні піраміди безпосередньо управляли підприємствами та організаціями, розкиданими по всій території Радянського Союзу. Кожний нижчий орган взаємодіяв тільки з тією інстанцією, яка стояла безпосередньо над ним у тому ж міністерстві. Не існувало практично ніякого серйозного прямого зв'язку між сусідніми підприємствами та організаціями, якщо вони належали різним міністерствам. Саме відсутність горизонтальних зв'язків стала причиною багатьох труднощів, які зберігалися аж до його розпаду. Спроба реформування цієї системи зазнала краху» [262, с. 180-181].

До цієї підгрупи відносимо й сучасні дослідження російських вчених, що характеризують досліджуваний період. А саме, політичні та соціальні настрої населення Радянського Союзу у зазначений період є предметом досліджень таких вчених: Ю. Аксютина [225], Л. Брусиловської [252], М. Зезіної [308], Л. Опенкіна [387-388]. Вони вивчали громадську думку радянського суспільства щодо особливостей реформування соціально-політичної системи країни в умовах «лібералізації»; аналіз суспільно-політичної діяльності студентської молоді у цих роботах висвітлювалися побіжно та мали епізодичний характер. У ґрунтовній монографії російської дослідниці О. Сіліної «Настроения советского студенчества. 1945 – 1964 гг.» [443]

висвітлено настрої та особливості життя радянського студентства післявоєнних та наступних років (особливо в останні роки перебування при владі М. Хрущова).

Таким чином, аналіз цієї історіографічної групи дозволив з'ясувати нам соціально-економічну та політичну ситуацію у радянській країні у 60-80 рр. ХХ ст., а також визначити передумови, що склалися для зародження такого суспільного явища, як рух студентських будівельних загонів в УРСР та СРСР.

До *третьої групи* умовно відносимо праці психолого-педагогічного напрямку, а також дослідження, які вивчають молодіжний рух другої половини ХХ ст. Хоча окремі праці не стосуються нашої теми, але в них розглядаються деякі загальні проблеми соціальних та психологічних особливостей такої соціально-демографічної групи як студентство. Опрацювання такого характеру праць сприяє виявленню недоліків або ж позитиву сучасної та минулої навчально-виховних систем, які суттєво впливають на формування світогляду студентської молоді. Значна кількість робіт досліджує умови та особливості формування життєвих цінностей, свідомості, громадської культури, визначення життєвих пріоритетів, студентських субкультурних тенденцій. Науковцями цієї групи розглядалися соціально-психологічні аспекти управління студентськими загонами, співвідношення формальних і неформальних структур колективу, особливості формування морально-психологічного клімату, психологічна сумісність членів загону, стиль і методи керівництва.

У дослідженнях радянських науковців-соціологів Г. Науменка і А. Орлова [378], Б. Грушина [287-288] подавалися рекомендації щодо раціонального використання студентами вільного часу, які сприяли утвердженню в повсякденному житті радянської молоді принципів «нового побуту і комуністичної моралі».

Комплексні соціологічні дослідження з проблем студентської молоді, що з'являються з середини 1960-х–1970-х рр. (Б. Рубін та Ю. Колесников [428]; В. Лісовський і С. Іконнікова [316-317]; С. Кудрявцева [349];), акцентують

нашу увагу на проблемах формування особистості студента, його виховання, підготовки до участі в соціальних процесах, торкалися його інтересів, моральних та естетичних потреб.

Варто відзначити перші спроби вчених-соціологів Б. Грушина та В. Чикіна з'ясувати настрої та світогляд, що побутували у тодішньому середовищі радянської молоді (перша праця мала назву «Лицо поколення. Результаты последнего опроса») [287]. Через 40 років цю роботу Б. Грушин доповнив коментарями та новими матеріалами, видавши у 2000 р. в Москві ґрунтовну монографію. Спираючись на соціологічні опитування широкого загалу, зроблені у 1960-х рр., автор охарактеризував суспільні настрої населення СРСР відносно політичних процесів, що відбувались у країні, а в окремому розділі – «Автопортрет молодого покоління» – здійснено аналіз особливостей самопізнання радянської молоді, її ціннісних орієнтирів, соціально-психологічних особливостей різних груп молоді тощо.

Науковцями Інституту філософії АН УРСР А. Вишняком, Н. Чуріловою, С. Макєвою у 1990 р. було видано ґрунтовну монографію «Соціальне обличчя молоді (на матеріалах Української РСР)» [450], в якій проаналізовано суспільно-політичну активність, проблеми дозвілля, особливості повсякденної побутової життєдіяльності та механізми формування життєвих планів молоді 1960–1980 рр., в тому числі й студентства УРСР. На думку вчених, «молодіжне середовище є своєрідною суспільною лабораторією, яка напрацьовує та апробує невідомі раніше цінності, відносини, культурні норми та зразки, моделі поведінки» [450, с. 51].

Аналіз молодіжного руху УРСР, його місце у здійсненні державної молодіжної політики висвітлено у збірниках, виданих упродовж 1990-х рр. Українським науково-дослідним Інститутом з проблем молоді [274-275], [307].

У дисертаціях О. Єригіна [512] та І. Коляка [519] розкривається участь студентської молоді у політичній боротьбі, політизація студентства та його ставлення до політичних процесів, що відбуваються в суспільстві,

характеризується діяльність студентських громадсько-політичних об'єднань, їх взаємодія з політичними партіями і рухами, громадськими організаціями.

Нове бачення дослідження молодіжної проблематики у вітчизняній науці, зокрема молодіжного руху як цілісного соціального явища, відносно самостійної частини суспільного розвитку, розкрили у своїх монографіях В. Головенько [275] та О. Корнієвський [343]. Автори вперше в українській історіографії зробили спробу комплексного вивчення історії молодіжного руху України на всіх етапах його розвитку, було переглянути деякі традиційні підходи до дослідження місця і ролі молоді як об'єкта і суб'єкта соціального розвитку і взаємодії, її організацій з державними структурами, політичними партіями та іншими громадськими об'єднаннями.

Проблема розвитку студентського руху в студентських наукових товариствах, студентських конструкторських бюро та студентських будівельних загонах частково представлена у монографії Л. Марченка «Вища школа і трудове виховання майбутніх спеціалістів: практика 60 – 80-х років, уроки, проблеми перебудови» [371].

У дослідженнях І. Шкурка аналізується діяльність студентів, майбутніх педагогів [497-499]. В праці «Соціально-гуманітарна і політична підготовка майбутніх учителів» [498] показано процес соціально-гуманітарної підготовки і політичного виховання студентів педагогічних інститутів і університетів УРСР за період 1944-1970 рр. Цінність цієї праці полягає в тому, що автор звертає нашу увагу на трудовій підготовці педагогічних кадрів. У дослідженні вперше подаються часткові відомості про студентські будівельні загони, що створювалися на базі Київського педагогічного інституту імені О.М. Горького, проаналізована їх виробнича, політична та суспільно-корисна діяльність під час канікул.

Аналізу позанавчальної діяльності студентів педагогічних ВНЗ присвячена монографія О. Чижі [493].

До цієї групи відносимо й статті, де аналізувалися питання комуністичного, патріотичного, інтернаціонального виховання студентів, а

саме роботи В. Косташа [346], Г. Пономаренка і Є. Зайцева [304]. Різноманітним питанням, що стосувалися життя студентської молоді під час трудового триместру (у колгоспах та у спортивно-оздоровчих таборах, під час виробничої діяльності на цілині), зокрема історії створення, принципам та організаційним моментам функціонування студентських будівельних загонів, приділено увагу В. Лепьохіним [358], Є. Білим, В. Юртеневим [241] та ін.

Таким чином, аналіз цієї історіографічної групи дозволив нам висвітлити психолого-педагогічний аспект такої соціальної групи радянського суспільства як студентство, їхню готовність брати активну участь у громадсько-політичному та суспільному житті країни, виконувати ідеологічні завдання, що ставилися вищим комуністичним керівництвом, а також з'ясувати ступінь дослідженості історії руху студентських будівельних загонів, зокрема в контексті історії молодіжного руху в УРСР та СРСР.

Дослідження, що безпосередньо аналізують та висвітлюють діяльність студентських будівельних загонів складають *четверту групу історіографічних робіт*. На нашу думку, у цій групі варто виділити два періоди досліджень: 1) дослідження науковців радянського періоду; 2) сучасні дослідження українських та зарубіжних істориків.

Перші дослідження пов'язані з діяльністю студентських будівельних загонів з'являються в першій половині 1960-х рр. У дослідженнях цього періоду розглядалися виробничі, психологічні, соціальні аспекти діяльності студентських будівельних загонів, а також питання, що стосувалися охорони праці у загонах.

Одним з перших досліджень, яке присвячено вивченню участі студентства у нарощуванні економічного потенціалу СРСР, стала монографія Ю. Толипіна «Школа коммунистического труда на целине» [467], в якій автор акцентує нашу увагу на основні причини освоєння цілинних земель та активну участь у цьому процесі студентської молоді.

У колективних дослідженнях – «Студенческие строительные отряды: проблемы и перспективы» [461], «Студенческие отряды – эффективная форма

политического, трудового, нравственного воспитания студенческой молодежи» [457], «Студенческая целина» [456] автори розглядають проблемні сторони виробничої діяльності та організації повсякденного життя студентських будівельних загонів у період зародження і становлення руху, вносили свої пропозиції та побажання для подальшого розвитку такої форми студентського руху як рух студентських будівельних загонів.

Проблеми морального і патріотичного виховання студентства шляхом залучення до системи студбудзагонів та участі молоді в будівництві народногосподарських об'єктів, організацію та проведення студбудзагоновцями агітаційно-пропагандистських заходів на місцях дислокації досліджували Є. Ольховський [384-385] та В. Жітєнев [303].

Основні аспекти організації безконфліктного міжособистісного спілкування у процесі виробничої діяльності в умовах студентського будівельного загону та необхідні рекомендації з цього питання для командирів і комісарів студбудзагонів подано у публікаціях Л. Уманського [479-480], І Петрова і А. Семенченка [393], В. Бовкуна [247].

На середину 1970-х рр. з'являються праці, темою досліджень яких стають узагальнення вимог щодо дотримання правил охорони праці та техніки безпеки в студентських будівельних загонах. Серед них: Ж. Амерханова [227], Р. Евсеєва [300], Л. Швалєв [495]. У 1980-ті роки ці аспекти знайшли своє відображення у роботах В. Андрієнко [228], С. Анфілова [229], С. Бережного [243], П. Мікшта [373], праці яких цитують нормативно-правові документи, що регламентували відносини у сферах охорони праці та техніки безпеки.

Таким чином, історіографія 1960-х – першої половини 1970 рр. розглядає студентські будівельні загани переважно в контексті комуністично-ідеологічного виховання радянської молоді, у зв'язку з цим основна увага приділялася ідеологічному значенню руху студентських будівельних загонів. У той же час не акцентувалася увага на проблемах, що виникали в процесі організації виробничої діяльності студентської молоді з боку вузівського, районного, крайового, республіканського та союзного керівництва. В цілому,

тематика досліджень 1960-х-першої половини 1970 рр. мала більше пропагандистський, аніж науковий характер. Рух визнавався продовженням кращих традицій ВЛКСМ у допомозі спорудження та відбудови найважливіших об'єктів народногосподарського комплексу радянської держави, засобом формування висококваліфікованого спеціаліста, крім цього, акцентувалася увага на виховній ефективності руху студентських будівельних загонів у сфері ідеологічного виховання радянської молоді.

Середина 1970-кінець 1980 рр. – період, що вирізняється якісно новим підходом у дослідженнях руху студентських будівельних загонів. У цей період розглядалась історія зародження і становлення руху СБЗ, роль у цьому процесі громадських організацій (зокрема ВЛКСМ / ЛКСМУ); досліджувались форми об'єднань студентів, організаційна структура загонів всіх рівнів (від лінійного до Всесоюзного студентського будівельного загону), вивчалися статутні документи, визначалися їх специфічні особливості, аналізувався взаємозв'язок діяльності штабів студентських загонів з комітетами комсомолу, які виступали ініціаторами створення студентських будівельних загонів, подавалась оцінка якісних змін у їх структурі.

Суттєвою відмінністю у дослідженнях другої половини 1970-х – середини 1980-х рр. стало приділення уваги негативним явищам, які мали місце у студентських будівельних загонах та повторювалися з року в рік, а саме: низькій рівень організованості та недисциплінованості учасників руху, що було викликано появою так званої «обов'язковості», тобто примусового залучення студентської молоді до участі у будівельних загонах під час літніх канікул. Якщо у 1960-х рр. у загони потрапляла лише студентська еліта, то на середину 1970-х рр. участь у системі студентських будівельних загонів стала «обов'язковою» для кожного студента. У 1970-х рр. у дослідженнях відкрито стали критикуватися і проблеми нераціональної організації керівними органами і адміністрацією ВНЗ щодо визначення напрямків використання студентської праці. На наш погляд, такі зміни у підходах до висвітлення руху студентських будівельних загонів спричинили загальнополітичні чинники, що стали

визначати суспільні настрої в СРСР та УРСР, а також прагнення радянського як союзного, так і республіканського керівництва відшукати дієві механізми подолання наростаючих тенденцій кризи радянської моделі розвитку. Так, вище державно-компартійне радянське керівництво ініціює ідеологічну кампанію «про розвиток критики та самокритики, яка повинна була виявити протиріччя, не вирішені проблеми та труднощі, що панували в радянському суспільстві» [136, с. 6].

Особливу увагу варто звернути на дослідження Є. Артем'єва [230-234], який дослідив вплив компартійного керівництва на діяльність студентських будівельних загонів, показав роль компартійних організацій різних рівнів у питаннях, що стосувалися становлення та розвитку студентського руху, їх діяльності по збільшенню виробничої ефективності загонів. Автором приділено увагу аналізу організаційно-політичної єдності загону, ідейно-виховній і громадській роботі, що проводилася студентськими будівельними загонами, а також, ролі трудового семестру в підготовці висококваліфікованих спеціалістів. На думку Є. Артем'єва, студентські будівельні загани стали тим середовищем, яке надавало змогу безперервно готувати спеціалістів для різних галузей народного господарства. Крім того, він був одним з перших хто почав досліджувати історію зародження руху СБЗ в СРСР.

У цей період зростає роль досліджень студентства як особливої категорії громадян, вивчення ціннісних орієнтирів і особистісних характеристик бійців студентських будівельних загонів, крім того, автори розробляють рекомендації командирам і комісарам щодо вирішення різноманітних проблем у загоні та спілкування з бійцями студентських будівельних загонів. Особливу увагу варто звернути на дослідження Ю. Платонова [394-395], М. Тітма і Є. Саара [433], Л. Рубіной [429], В. Шепеля [496]. У дослідженні Ю. Платонова «Студенческие отряды: психологические очерки» [395] автор звертає нашу увагу на негативні явища, що вкорінилися у середовищі студентського руху. На його думку, політичний курс «перебудови», проголошений горбачовським вищим компартійно-державним керівництвом у радянській державі другої половині

1980-х рр., повинен викликати «нову хвилю» відродження студентського будівельного руху, яка має перетворити його на школу виховання громадянськості, соціальної і трудової зрілості серед студентської молоді. Ю. Платонов виокремив такі принципи діяльності загонів у «нових умовах»: повна добровільність, економічна рентабельність і самоуправління.

Результати економічної і виробничої діяльності студентських будівельних загонів вивчали А. Безбородов [240], Є. Голубчик [278], І. Васильєв, А. Щербо [259], Ж. Амерханова [227]. Вони акцентували увагу на тому, що виробіток у студентських будівельних загонах нерідко був вищим, аніж у трудових колективів. Проте автори критично ставилися до того, що студенти часто працювали по 12-14 годин на день, що не могло не впливати на їх фізичний стан. Звичайно, автори не могли обійти увагою й той факт, що через тривалий робочий день мало приділялося уваги агітаційно-пропагандистським заходам як у середині студентського будівельного загону, так і серед місцевого населення. Дослідники, розглядаючи географію виробничої діяльності студентських будівельних загонів, відзначали, що велика частина студентів виїздила на роботу за межі своєї республіки, у райони, що найбільше потребували трудових ресурсів. Автори високо оцінюють трудовий внесок студентських будівельних загонів у розбудову соціалістичної економіки, у створення соціальної інфраструктури в найвіддаленіших регіонах радянської держави.

Важливим у контексті нашого дослідження є праці В. Врублевського [269], Т. Фінікова [485-488] та В. Фінікова [483-484], що були опубліковані у середині 1970 рр. Адже вони стосуються безпосередньо діяльності саме студентства УРСР у будівельних загонах, його участі у виконанні народногосподарських планів радянського керівництва по освоєнню цілинних земель Казахської РСР та Далекого Сходу РРСФР. Автори зосереджують увагу на економічних показниках діяльності студбудзагонів УРСР, доцільності використання на будівельних об'єктах радянської країни, прослідковують кількісний та якісний склад загонів, досліджують роль вищих республіканських

компартиїних органів по їх створенню та діяльності, а також звертають нашу увагу на значну позавиробничу участь студентів українських ВНЗ у розгортанні заходів ідеологічного спрямування (проведенні політичної та суспільно-корисної роботи) серед місцевого населення.

Аналізу принципів керівництва студентськими будівельними загонами, прав і обов'язків командирів та комісарів присвячено дослідження Л. Нікітінського [381] та колективна монографія В. Ліяскіна, Г. Єрмошина, В. Приступко [365], де показано закономірний взаємозв'язок виробничих показників студентських будівельних загонів у робочий період з якісною організацією підготовчого періоду.

Проблему взаємовідносин студентських будівельних загонів з господарськими організаціями та підприємствами при укладанні договірних зобов'язань, дослідження правового аспекту діяльності студбудзагонів досліджував Г. Єрмошин у монографії «Студенческий отряд и хозяйственная организация: правовые вопросы» [302], в якій подано аналіз всієї нормативно-правової бази та наявної юридичної літератури щодо діяльності студентських будівельних загонів, надано методичні рекомендації як необхідно укладати договори між студентськими загонами і приймаючими організаціями, крім того, акцентовано увагу на правилах прийому та звільнення від обов'язків членів загону, в першу чергу його керівного складу, проаналізовано нормативно-правові особливості трудової дисципліни, техніки безпеки, прав і обов'язків неповнолітніх членів студентського будівельного загону. На думку автора, студентським загонам має бути надано більше самостійності під час укладання договорів з господарськими організаціями.

Як і у попередні роки, велике значення у радянській історіографії надавалося дослідженням медичного і санітарно-гігієнічного забезпеченню діяльності студбудзагонів, зокрема ці питання вивчали: А. Маренго [368-369], А. Аврамов і Н. Ялижко [223], П. Бронзов [251].

На кінець 1980-х рр. одним з головних напрямків аналізу стає вивчення питання соціального виховання студентської молоді, зокрема трудового

виховання через залучення до участі у студбудзагонах, що знайшло своє відображення у працях С. Губіна [289], Н. Іванова і Т. Грищенка [314].

Проблеми естетичного і морального виховання студентської молоді досліджувала О. Зорова [309-310], яка доводила, що залучення до участі у студбудзагонах було прагненням радянського державно-компартійного керівництва використати трудовий ентузіазм молоді з основною метою – сформувати у радянській молоді повагу до праці та відчуття відповідальності за довірену справу.

Для даного періоду вивчення історії діяльності студентських будівельних загонів характерною була наявність дослідження проблематики щодо визначення ролі партійних комітетів по формуванню, організації виробничої діяльності та керівництву студентськими загонами. Цю проблематику в своїх дослідженнях спробували проаналізувати такі дослідники: А. Кочергін та А. Дубнов [347], А. Заварзін [515], А. Корольов [520], Т. Шмельова [502]. Висновки науковців щодо ролі компартійних органів у цих процесах можна звести до наступних тез: 1) компартійне радянське керівництво рухом студентських будівельних загонів впливало з самої природи радянської суспільно-політичної державної моделі, при якій домінуюча роль належить комуністичній партії, керівна і спрямовуюча роль якої є законодавчо закріпленою; 2) увага, що приділялася партійними комітетами студентським будівельним загонам, мала позитивне значення, адже це сприяло підвищенню відповідальності ректоратів ВНЗ, народногосподарських органів, союзних міністерств у забезпеченні роботою студентських загонів як у виробничій, так і у суспільно-громадській сферах; 3) у багатьох випадках опіка з боку компартійних органів, особливо, низового рівня, негативно впливала на розвиток руху студентських будівельних загонів, які побоюючись, що виробнича ініціативність радянської молоді може набути політичної спрямованості, економічна самостійність молодих людей змінюватиме їхню психологію, створюватиме передумови для переоцінки культивованих цінностей комуністичної ідеології, формуватиме усвідомлення негативних рис

радянської економічної моделі, підриватиме довір'я до вищого радянського керівництва та його ідеологічного курсу. На думку В. Приступко, у дослідженнях ролі компартійного радянського керівництва у студентському будівельному русі, варто виділити такі характеристики: 1) суттєве перебільшення ролі компартійних органів, пов'язування успіхів у становленні і розвитку руху з умілими діями партійного керівництва, виділення одним з напрямків діяльності партійних організацій у роботі з студентською молоддю (варто відзначити, що цей напрямок переважав у радянській історіографії); 2) більш-менш об'єктивне відображення ролі КПРС і парторганізацій у їх підтримці та відносинах з студентськими будівельними загонами, зокрема про мінімальне втручання партійних органів у діяльність студентських будівельних загонів [529, с. 8-9]. Разом з тим, радянські дослідники відзначають активну увагу з боку вищих компартійних і державних органів щодо діяльності студбудзагонів, зокрема прийняття Радою Міністрів СРСР, спільно з ЦК КПРС ряду постанов та рішень, що визначали правовий статус студентських будівельних загонів, що мали вирішувати питання матеріально-технічного забезпечення їхньої діяльності в умовах дефіциту і фондування матеріалів та механізмів.

У дослідженнях А. Безбородова [238-239] та Н. Шостаківського [503] увага приділяється аналізу ролі органів Комуністичної спілки молоді (або як називали її комсомол) як безпосереднього організатора студентських загонів. Дослідники доводять, що саме первинні організації комуністичної спілки молоді побачили у практиці діяльності перших студентських будівельних загонів змогу організації масового руху, активного залучення студентської молоді до вирішення загальнодержавних, народногосподарських завдань. Аналіз досвіду формування і діяльності студентських будівельних загонів дозволив науковцям зробити висновки, що практично вся робота по організації студентських будівельних загонів, від їх формування у ВНЗ до діяльності на різних ділянках народного господарства, здійснювалася комсомольськими органами місцевого рівня – комітетами комсомолу, що діяли у кожному ВНЗ,

на заводах, фабриках, колгоспах, радгоспах. У міру наростання організаційної роботи по організації студентських будівельних загонів комітети комсомолу створювали штаби студентських загонів, які входили до їхніх структур. Ми погоджуємося з твердженням цих дослідників, що організація студентських будівельних загонів сприяли поліпшенню ситуації в середині комуністичної спілки молоді, зростанню її авторитету, який у досліджуваний період суттєво падав як серед молоді, так і серед народногосподарських органів. Це, на наш погляд, мало визначальне значення для подальшої ситуації у розвитку всесоюзної ленінської комуністичної спілки Молоді (ВЛКСМ), лідери якої зуміли скористатись умовами, що склались в умовах економічних експериментів «горбачовської перебудови» та увійти до числа майбутніх підприємців – «нових українців» 90-х рр.

На кінець 1980-х – початку 1990-х рр. науковий інтерес до вивчення діяльності студентських будівельних загонів значно знижується, що було пов'язано із суспільно-політичними трансформаціями кін. ХХ ст., які відбулися в СРСР. На перше місце у дослідженнях стали виходити питання економічної ефективності студентських будівельних загонів, а також аналіз негативних сторін у організації третього трудового семестру. Становище студентського будівельного руху в умовах «перебудови» розглядали А. Коршунов та О. Шкаратан [345], Ю. Воронков [268]. У дослідженнях А. Гуркіна [291-292], Л. Марченка [370], О. Фролкина [489] аналізувався накопичений досвід учасників студентського трудового руху і основні досягнення, які були на кінець 1980-х рр. Проте, на нашу думку, недоліком цих робіт є те, що дослідники лише розглядали й так очевидні проблеми, що постали перед організаторами руху студентських будівельних загонів в «нових умовах», але жодних шляхів для їх вирішення авторами запропонували не було.

Варто окремо звернути увагу на дисертаційні дослідження цього періоду, а саме: К. Жукова [513], І. Кіселева [517], В. Перепелкіна [527], А. Піскуна [528], І. Есмановича [536], які єдині у висновку, що студентські будівельні загони, як форма громадського самоуправління студентів і різновид

молодіжного трудового колективу, виправдали себе у повній мірі, забезпечивши формування різнобічно розвинутої особистості майбутнього спеціаліста, відповідального за свої вчинки, що володів навиками самостійної господарської та управлінської діяльності.

Таким чином, аналіз історіографії руху студентських будівельних загонів радянської доби дозволяє виділити у її розвитку два періоди: 1) 1962 р. – середина 1970-х рр. – поява перших робіт, що висвітлювали діяльність студентських будівельних загонів, які мали більше пропагандистський, аніж науковий характер, в яких рух занадто ідеалізується й ідеологізується роль компартійних і радянських органів у його організації; 2) друга половина 1970-х – кінець 1980-х рр. – дослідження мають науковий характер, дослідники розглядають різні аспекти, які були пов'язані з діяльністю студентських будівельних загонів (від формування загонів до правил техніки безпеки у ньому), на відміну від попереднього періоду, науковці виділяють і негативні явища, що вирізняли розвиток руху студентських будівельних загонів.

До другого періоду дослідження руху студентських будівельних загонів ми відносимо власне сучасні українські та зарубіжні дослідження.

З кінця 1990-х рр. ХХ ст. та в перші десятиліття ХХІ ст. інтерес до проблеми історії руху студентських будівельних загонів знову зростає як в Україні, так і в країнах пострадянського простору, що обумовлювалось змінами у соціальній та економічній політиці незалежних держав, що виникли після розпаду СРСР та прагненням їхнього політичного керівництва відшукати ефективні форми залучення молодого покоління до активного громадсько-політичного життя, вирішення завдань соціально-економічного розвитку, що постали перед молодими державами, які стали на шлях радикальних економічних реформ, спрямованих на реформування радянської економічної моделі та утвердження засад ринкової економіки.

Перші дослідження з історії руху СБЗ в українській історичній науці мають переважно регіональний характер, стосуються окремих ВНЗ та окремих аспектів їх діяльності, висвітлюють діяльність студентських будівельних

загонів в контексті вивчення повсякдення радянської молоді у другій половині ХХ ст. З'являються спогади учасників руху студбудзагонів. Такі збірники опубліковано Київським політехнічним інститутом ім. Ігоря Сікорського [178] та МДГУ ім. П. Могили [195], які за наративний характер подання матеріалу нами віднесено до джерел нашого дисертаційного дослідження.

Першість у висвітленні окремих аспектів повсякденного життя студентів у будівельних загонах на початковому етапі зародження руху належить Н. Хоменко [533]. Авторка присвятила своє дослідження повсякденному життю студентства в УРСР в 1950-1960 рр. Дисертанткою було вивчено різні аспекти з життя радянського студентства, такі як: їх матеріально-фінансове становище, політичні настрої, академічне життя та громадську поведінку, форми та якість відпочинку. Розглянута така форма відпочинку під час літніх канікул як участь молоді у діяльності студентських будівельних загонів. Зокрема, така діяльність аналізується на прикладі студентів Миколаївського інституту суднобудування, розкривається мотивація діяльності у СБЗ та перші кроки у створенні масового руху будівельних загонів на території УРСР, їх виробнича діяльність та ін.

На початку 2012 р. вийшло ряд статей в наукових виданнях С. Сечки [438-441], де розглянуто окремі аспекти з діяльності студентських будівельних загонів в УРСР. Зокрема, авторка розкриває процес зародження й становлення руху студентських будівельних загонів на території України у 60-ті рр. ХХ ст., який вона показує як активну форму соціалізації студентської молоді, аналізує основні форми організації трудової діяльності студентів, визначає чинники, які сприяли їх оформленню в єдиний рух студентських будівельних загонів, що стали якісно новим етапом в організації трудової діяльності студентів вищих навчальних закладів України. Крім того, аналізує соціалізаційні можливості руху, вона вважає, що виробнича діяльність та система взаємостосунків, яка виникла в цих об'єднаннях, виступала сприятливим середовищем для соціалізації студентської молоді, розглядає діяльність студбудзагонів з дітьми шкільного віку та ін.

У публікаціях І. Коляди та Р. Ралка [335-336] досліджується період становлення руху студентських будівельних загонів, а також аналізується географія та напрямки діяльності студентського будівельного загону КДПІ ім. О. М. Горького упродовж 1960-1980 рр., його ефективність та роль у системі СБЗ ВНЗ м. Києва.

На сучасному етапі регіональний напрямок активно розвивається у дослідженнях харківських науковців. У 2013 р. було надруковано монографію під загальною редакцією Є. Астахової «Студенческие строительные отряды: вчера, сегодня, завтра» [460]. Монографія частково розкриває історію створення і розвитку системи студентських будівельних загонів в УРСР, м. Харкова за весь період їх функціонування, проблеми залучення студентства Харківщини до участі в СБЗ, причини занепаду руху, питання, пов'язані з академічною мобільністю студентів в умовах реалізації Болонської системи, нові тенденції і форми сучасних студентських трудових загонів. Цінність цього дослідження полягає в тому, що було залучено велику кількість науковців з різних ВНЗ м. Харкова, які розглянули внесок конкретного навчального закладу в становлення та розвиток студентського будівельного руху в регіоні в цілому, досліджується виробнича та соціально-культурна ефективність їх діяльності.

У 2015 році вийшов науково-популярний нарис під загальною редакцією В.І. Ніколаєнка «Трудові семестри політехніків (до 50-річчя студентських будівельних загонів)» [382]. Авторами дослідження було проаналізовано значний масив публікацій з історії університету, де містяться основні, узагальнені відомості з історії інститутського будзагонівського руху, а також опрацьовано велику кількість джерел, що стосуються цієї проблеми, а саме неопубліковані архівні матеріали, періодичні видання та мемуари безпосередніх учасників руху студентських будівельних загонів. У дослідженні розглядається трудове виховання студентів національного технічного університету ХПІ, діяльність ректорату, комсомольської та профспілкової організацій з формування студентських будівельних загонів і підготовки їх до

трудової і суспільно-політичної роботи в період «трудового семестру», показана широта географія їхньої трудової діяльності, досягнення в освоєнні цілинних земель, спорудженні гідроелектростанцій та ліній електропередач, будівництві доріг, відбудові зруйнованих землетрусами міст Узбекистану і Вірменії, розкривається «трудоий патріотизм» студентів-політехніків. Епізодично висвітлюються питання передісторії руху студбудзагонів, нормативно-правове забезпечення діяльності та організаційна структура у виробничий період та ін.

Важливими для нашого дослідження є науковий доробок істориків країн пострадянського зарубіжжя. Серед них вагоме місце посідають праці В. Приступко «Студенческие отряды как важный фактор реализации государственной политики по подготовке специалистов для народного хозяйства 1959-1991 гг.» [401], «Студенческие отряды: исторический опыт 1959-1990 гг.» [402], в яких розглянуто увесь спектр у діяльності студентських будівельних загонів: історію зародження, динаміку становлення і розвитку студентського будівельного руху за період його існування, подається деполітизована оцінка позитивного і негативного досвіду життєдіяльності у студбудзагонах. Крім того, показано різноманітні напрямки діяльності партійних, комсомольських організацій та ВНЗ країни у напрямках вдосконалення руху студентських будівельних загонів.

У 2000-х рр. з'явилося ряд дисертаційних робіт, що вивчали різні напрямки діяльності студентських будівельних загонів окремих регіонів Російської Федерації. Студентські загони Ленінграду (суч. Санкт-Петербург) у період 1959-1977 рр. досліджував А. Забродін [514]. Його дослідження продовжив В. Клімов [518], зробивши об'єктом дослідження Ленінградські студентські загони 1978-1991 рр. У дисертації О. Бухаріної [507] досліджено історичний шлях розвитку студентських загонів Тамбовської області. Одним з перших досліджень діяльності студентських будівельних загонів на території Східного Сибіру є дисертація Т. Королевої [521], яка присвячена історії студбудзагонів Іркутської області. Авторкою чітко сформульовано правові

основи діяльності студентських загонів, а також досліджено внесок у соціально-економічний розвиток Іркутської області студентськими спеціалізованими загонами (педагогічними загонами, загонами провідників). Крім того, аналізується такий напрямок діяльності студбудзагонів як інтернаціональні студентські загони. Т. Хорошіловою [534] було досліджено трудові загони ВНЗ Далекого сходу РСФСР, їх історію становлення та діяльність, організаційну структуру, укомплектування кадрами та підготовку до виробничої та суспільно-корисної діяльності, матеріально-технічну базу організації студентських загонів та ін. А. Веселова [508] дослідила історію становлення та діяльність студентських загонів Саратовської області: політико-правові та організаційно-господарські засади руху, агітаційно-пропагандистська та виховна робота як один з напрямів їхньої діяльності. У дисертаційному дослідженні А. Ховріна [532] проаналізовано студентські загони як суб'єкт реалізації державної молодіжної політики.

Таким чином проаналізований доробок історіографії засвідчує відсутність в українській історичній науці комплексного дослідження, в якому з нових методологічних підходів, в контексті історії повсякденності окремим предметом вивчення стала історія діяльності студентських будівельних загонів м. Києва, що обумовлює актуальність нашого дисертаційного дослідження. Історіографічний аналіз засвідчує, що діяльність студентських будівельних загонів висвітлювалась переважно в ідеологічному ракурсі, методологічною основою якого були засади марксистсько-ленінської ідеології. У залежності від мети свого дослідження автори аналізували окремі аспекти діяльності студентських загонів. Велика кількість досліджень присвячена досвіду партійних осередків ВНЗ по керівництву студентськими будівельними загонами, акцентуванні уваги на виробничій діяльності позанавчального процесу тощо. Проте, багато питань і проблем дослідниками в цей період не розглядалися або ж не в достатній мірі виявилися висвітленими. Науковці мало уваги приділяли питанням зародження та розвитку студентських будівельних загонів, правового регулювання їхньої діяльності, недостатньо вивчена

культурно-масова та організаційно-виховна діяльність студентів під час трудового семестру, не розглядалися причини спаду руху студентських будівельних загонів, а також в недостатній мірі аналізувалися протиріччя і труднощі, що виникали в його середовищі. Тому діяльність студентських будівельних загонів УРСР потребує всебічного та комплексного дослідження. І в цьому контексті є важливим вивчення історії руху студбудзагонів УРСР, зокрема СБЗ ВНЗ м. Києва.

1.2. Джерельна база

Вивчення історичних процесів, подій та явищ будь-якої хронологічної епохи, незалежно від предмету наукового аналізу, нерозривно пов'язані з формуванням джерельної бази, яка становить основу будь-якого дослідження. У ході пошуку та аналізу джерел з'ясовуються не лише нові фактологічні дані, а й встановлюється цінність історіографічних робіт за рахунок перевірки повноти та достовірності поданої у них інформації. Враховуючи сказане, дослідження руху студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва обов'язково потребує залучення широкого спектру джерел, визначення їх об'єктивно-суб'єктивної природи.

В основу розподілу наявних джерел нами був покладений видовий принцип з використанням спеціальних класифікаційних ознак пов'язаних із специфікою дослідження обраної теми, за яким можна виокремити шість наступних груп: 1) неопубліковані архівні документи; 2) опубліковані матеріали та документи, статистичні збірники; 3) мемуарна література; 4) усні свідчення (інтерв'ю); 5) періодичні видання; 6) візуальні джерела.

До першої групи ми відносимо архівні документи й матеріали, які представлені у фондах двох архівних установ: Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) та Державного архіву Київської області (ДАКО).

Формування та діяльність студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва перебувало у компетенції Ленінської Комсомольської Спілки Молоді України (ЛКСМУ). Тому у нашому дисертаційному дослідженні нас цікавили фонди цієї організації, адже там зосереджено основний масив документів по організації, географії та напрямках діяльності студентських будівельних загонів. Документи ЛКСМУ знаходяться у фондах ЦДАГО України (Ф. 7 – Центрального Комітету Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України), а в ДАКО знаходяться документи Київського міського комітету ЛКСМУ (Ф. П-1616 – Київський міський комітет ЛКСМУ).

Підготовка та організація студентських будівельних загонів була підконтрольною та підзвітною місцевим комсомольським органам, тому архівосховища зберігають значний комплекс документів, що дозволяють розкрити та охарактеризувати історію зародження руху студентських будівельних загонів, його трансформацію в масовий рух радянського студентства, виявити труднощі, які виникали при організації будівельних загонів ВНЗ м. Києва комсомольськими та компартійними органами різних рівнів; якісний і кількісний склад студентів у цих загонах, заходи, що проводилися партійно-комсомольськими органами і були спрямовані на виховання студентської молоді у дусі комуністичної доктрини та інше. Крім того, у вище перерахованих фондах зберігаються звіти командирів студентських будівельних загонів різного рівня, що надають змогу дослідити виробничу, громадсько-політичну та ідеологічну роботу, що проводилася студентами безпосередньо на місцях виробничої діяльності. Ці звіти також дозволяють проаналізувати проблеми та труднощі, які мали місце під час «третього трудового семестру», а також вжиті заходи щодо вирішення та неповторення їх у майбутньому.

У фондах цих архів зберігаються протоколи засідань бюро комсомольських органів, стенографічні звіти пленумів ЦК ЛКСМ обласних та республіканських конференцій, які дозволяють визначити ставлення місцевого компартійного керівництва до виробничої діяльності студентських будівельних

загонів та надання допомоги у вирішенні проблем, що виникали під час їхньої діяльності. Іноді матеріали цих фондів дублюються, підтверджуючи достовірність наведеного фактологічного матеріалу, а іноді доповнюють або уточнюють певні події, що мали місце в життєдіяльності студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва 1960-1980-х рр.

Проте, варто відзначити, на сьогодні значний масив документів (саме тих, що стосуються діяльності будівельних загонів) комсомольських організацій ВНЗ м. Києва, а також Київського міського комітету комсомолу, в більшій своїй масі втрачений і відновити його в повному обсязі не виявляється можливим.

Загалом проаналізований комплекс архівних документів значно доповнив дисертаційне дослідження, дозволив відтворити основні аспекти їхньої діяльності, будні та реалії студентського будівельного руху ВНЗ м. Києва.

Другу групу джерел становлять опубліковані документи і матеріали, зокрема це: рішення компартійних, державних органів та громадських організацій. На наш погляд, у цій групі варто виділити декілька підгруп для більш ґрунтовного їх дослідження:

1) законодавчі акти вищих державно-партійних органів: постанови і резолюції ради міністрів СРСР, документи ЦК КПРС, ЦК ВЛКСМ, з'їздів КПРС та ВЛКСМ, засідань бюро та секретаріату ЦК ВЛКСМ. Ці документи згодом були зібрані та опубліковані окремими тематичними збірниками документів КПРС, ВЛКСМ, ВЦСПС. Зокрема, важливими для вивчення руху студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва є збірники документів упорядковані О. Карпухіним, І. Мостико [132], В. Криворученко, Н. Трущенко [138], а також тематичні збірники «Товарищ комсомол» [149-150], «Комсомол и высшая школа» [134], «КПСС о комсомоле и молодежи» [137], де опубліковано матеріали, що висвітлюють державну молодіжну політику та участь студентства у соціально-економічному розвитку радянської держави. Варто відзначити, що для періоду 1960-1980 рр. характерне існування

великої кількості законодавчих актів, що регулювали діяльність студентських організацій, зокрема й діяльність студентських будівельних загонів.

2) постанови, листи, резолюції пленумів ЦК ВЛКСМ, що безпосередньо стосувалися питань формування та діяльності студентських будівельних загонів як в СРСР в цілому, так, зокрема і УРСР. Їх систематизовано та опубліковано у збірниках документів Центрального Комітету ВЛКСМ за різні роки [121-130].

3) збірники офіційної радянської статистики, яка слугувала виразником підсумкових цифрових показників, що характеризують економічний та соціально-культурний розвиток радянської країни. Такі збірники, у формі статистичних матеріалів та повідомлень, починають з'являтися у другій половині 1950-х рр. Частина статистичних збірників присвячувалась вивченню стану освіти, зокрема вищої [158-159]. У дисертаційному дослідженні ми також використовували ювілейні статистичні збірники, опубліковані протягом 1960–1980-х рр. [165-167]. Важливим джерелом дослідження стали щорічники «Народне господарство Української РСР» [160-164], що містили фактичні дані про рівень розвитку економіки радянської держави, окремих її галузей, матеріальне становище різних категорій населення, кількісний та якісний склад ВНЗ тощо. Варто відзначити, що статистичні матеріали мали іноді суперечливий характер, оскільки у цих збірниках публікувалися лише ретельно підготовлені цифрові факти, що орієнтувалися лише на позитивні дані, які створювали ілюзію динамічного розвитку радянської держави, тим самим завуальювали об'єктивну реальність. Але, незважаючи на це, у збірниках досить об'єктивно відтворювалися соціально-культурний і освітній розвиток УРСР.

4) виробничі звіти Центрального Штабу студентських будівельних загонів, що мають важливе значення для комплексного аналізу саме виробничої діяльності студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва, а також їх внеску у виконання народногосподарських планів, що формувалися для Всесоюзного будівельного загону; зокрема, це постанови та виробничі звіти за різні роки

Центрального штабу студентських будівельних загонів, що з 1969 р. постійно діяв при ЦК ВЛКСМ, з підсумками роботи Всесоюзного загону [140; 155-156].

5) збірники, довідники, методичні рекомендації для керівників та організаторів студентських будівельних загонів [141-142; 148-154]. Ці документи публікувалися центральними, республіканськими, крайовими, обласними штабами студентських загонів і вміщували матеріали щодо принципів керівництва студентськими будівельними загонами, прав і обов'язків посадових осіб та рядових членів студзагонів; роз'яснювали питання повноважень штабів лінійних студентських будівельних загонів та інші питання пов'язані з їхньою діяльністю. Акцентувалася увага на взаємозв'язку виробничих показників загонів у виробничий період з рівнем організації підготовчого періоду, ступенем професійної підготовки учасників трудового семестру до виробничої діяльності влітку, рівнем підготовки народногосподарських організацій до прийому студентів тощо. У цих збірниках та методичних матеріалах наголошувалося на активному проведенні пропагандистської роботи як серед бійців загону, так і серед місцевого населення на місцях дислокації.

б) матеріали зльотів членів студентських будівельних загонів, що регулярно проводилися в Алма-Аті (Казахська РСР) [118; 119]. Вони дозволяють проаналізувати динаміку розвитку студентського будівельного руху з часу його зародження, зробити підсумки їх виробничої та суспільно-культурної діяльності, а також розглянути пропозиції щодо його реформування в майбутньому.

До третьої групи відносимо спогади, які є невід'ємним джерелом досліджень історії ХХ ст.. Варто відзначити, що лише на початку ХХІ століття з'являються перші опубліковані спогади безпосередніх учасників тих подій. На сьогодні видрукувано спогади студентів-будівельників Київського політехнічного інституту [178] та Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П. Могили [195]. Автори спогадів висвітлюють власні враження щодо організації перших загонів, описують переживання від перших

поїздок у складі загону, труднощі, що виникали під час «трудоих семестрів», своє ставлення до організації виробничого періоду, до матеріально-побутових умов, погляди на суспільно-політичні події тощо. Крім того, у спогадах учасників руху СБЗ розкриваються різні аспекти підготовки та діяльності будівельних загонів, зокрема, прийом в члени загону, організація виробничої діяльності на місцях, особливості проведення соціальної роботи та дозвілля, фінансово-побутові умови, які, до речі, були важливим стимулом для студентів, щоб брати участь у роботі будівельного загону. Цінність спогадів полягає у тому, що вони, як правило, написані не як враження учасників загонів, а з урахуванням їхнього життєвого досвіду, відтак їхня об'єктивність зростає. Саме у мемуарній літературі найбільш повно розкрито ті питання, які дозволили більш ретельно висвітлити повсякдення студбудзагонівців. Особливістю цієї підгрупи джерел є певний суб'єктивізм, бо події з життя студентських будівельних загонів передано через світосприйняття автора, його розуміння ситуації.

Спогади не дають загальної характеристики руху в цілому, вони стосуються лише діяльності окремих загонів, що організовувалися окремими ВНЗ або й окремими факультетськими групами.

Четверту групу джерел становлять усні свідчення (інтерв'ю) колишніх учасників студентських будівельних загонів. Їх використання дозволило не лише розширити джерельну базу, а й дещо відійти від усталеного методу вивчення історії, коли на перший план висувається подія і з поля зору зникає пересічна людина. З метою запису таких згадок нами було розроблено спеціальну анкету відповідно до завдань дисертаційної роботи (Додаток Ш). Зокрема, нами проанкетовано 11 осіб, які в 1960–1980-х рр. були активними бійцями студентських будівельних загонів, що формувалися на базі ВНЗ м. Києва (Додаток Ю.1-Ю.11). Їхні живі усні враження доповнюють друковані спогади з даної теми.

Аналіз діяльності студентських будівельних загонів неповноцінний без використання матеріалів періодичної преси: центральної та місцевої, що

становлять **п'яту групу** джерел. У періодичних виданнях систематично публікувалися постанови партійних та державних органів з питань організації і діяльності студентських будівельних загонів, матеріали, які розкривають різні аспекти (побут та дозвілля) повсякденного життя у загонах, організацію роботи підготовчих штабів студентських будівельних загонів; форми соціалістичного змагання, які були присутні у загонах, а також проблеми, з якими стикалися студенти під час виробничого періоду. Багато матеріалів стосувалося перспективи подальшого розвитку руху студентських будівельних загонів як в УРСР, так і в цілому в СРСР. Серед друкованих засобів масової інформації, що висвітлювали вище зазначені питання, виділяємо всесоюзну газету «Комсомольська правда» та журнал «Студентський меридіан».

Специфіка розвитку руху студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва друкувалася у місцевих засобах масової інформації, серед яких «Радянська освіта», «Молода гвардія», а також в інститутській газеті «За педагогічні кадри» – друкованому органу КДПІ ім. О.М. Горького тощо.

Однак матеріали періодичних видань досліджуваного періоду були досить заідеологізованими та заполітизованими, тому, на наш погляд, їх варто використовувати у комплексі з іншими видами джерел, щоб уникнути односторонності та суб'єктивізму в дисертаційному дослідженні.

До **шостої групи** джерельної бази відносимо візуальні джерела, які у контексті нашого дисертаційного дослідження є не менш важливими, ніж письмові тексти. Важливість візуальних джерел полягає у тому, що вони зберігають фіксований образ епохи. Проаналізувати різноманітні аспекти діяльності студентських будівельних загонів можливо як за ілюстраціями у періодичних виданнях, так і за альбомами, що присвячувалися їх діяльності. Зокрема, варто звернути увагу на наступні фотоальбоми: «Молодость. Труд. Романтика. Фотоальбом о Всесоюзном студенческом отряде» [216], «Студенческие строительные отряды. Альбом» [220], а також на альбом «История ВЛКСМ в фалеристике» [212], в якому представлено історію ВЛКСМ

через призму фалеристики, де окремий розділ присвячено діяльності студентських будівельних загонів.

У дисертаційній роботі проаналізовано й продукцію кіномистецтва, а саме художню. Нами було переглянуто кінофільм «Моя любовь на третьем курсе» [217], в якому показано виробничу діяльність та повсякденне життя окремого загону на місці його дислокації.

Таким чином, сформований джерельний комплекс є достатньо репрезентативним і представлений доволі широким спектром різноманітних джерел, зокрема це: документи та матеріали, які зберігаються в 2 архівах України (ЦДАГО України та ДАКО), опубліковані збірники документів та спогади безпосередніх учасників СБЗ, а також матеріали усної історії, зокрема інтерв'ю зі студбудзагонівцями, що були проведені дисертантом, матеріали періодичних видань. Такий комплекс джерел дозволив всебічно розглянути специфіку організації та діяльності студентських будівельних загонів УРСР. Оцінюючи значну, різноманітну та репрезентативну джерельну базу, варто відзначити, що наявний масив документів не завжди дозволяє всебічно охарактеризувати діяльність студбудзагонів, особливо поза межами України. Багато питань у джерелах орієнтовані лише на якісні та позитивні виробничі показники, які трактуються односторонньо, схематично. Не завжди у документах компартійних, комсомольських радянських державних органах висвітлювалися прорахунки та недоліки в організації та виробничій діяльності студентських будівельних загонів. Тому при вивченні цієї проблеми варто враховувати ці аспекти, критично переосмислювати факти, перевіряти та співставляти з іншими джерелами. В цілому ж інформаційний потенціал джерельної бази дозволив комплексно дослідити історію становлення та основні напрямки діяльності СБЗ ВНЗ м. Києва (1960-1980 рр.).

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

У дисертаційному дослідженні поєднано традиційні для історіописання методи, оскільки бралися до уваги положення та досягнення вітчизняної та зарубіжної науки, а також методи, які використовуються вченими суміжних наук. Методологічна основа роботи базувалася як на загальнонаукових методах, так і на методах загально-історичних та суміжних наук.

В основу дослідження покладені загальнонаукові принципи об'єктивності, історизму, системності, детермінізму, плюралізму та антропоцентризму тощо.

Головним принципом дослідження є принцип *історизму*, який дозволив дослідити та подати об'єктивну оцінку діяльності студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва з урахуванням часу, що минув та його особливостей. Даний принцип дав також можливість аналізу розвитку явищ і подій у хронологічній послідовності, з урахуванням тогочасних суспільно-політичних процесів, відносно конкретних історичних подій.

На наш погляд, принцип *об'єктивності* є найбільш важливий для нашого дисертаційного дослідження. Адже період та тема, обрана нами, має досить різні суб'єктивні думки щодо розвитку цих подій. Досліджуючи історію руху студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва, автор постійно має справу зі спогадами та усними джерелами, тому повсякчас підпадає під вплив людського суб'єктивного фактору. На рівні підсвідомості це породжує суб'єктивну думку, відчуття співпереживання і, як правило, сприяє почасти викривленню історичних реалій, упередженості при оцінці тих чи інших фактів, подій, суджень. Такі обставини бралися до уваги, саме тому неухильно дотримувався принцип об'єктивності. Зазначений принцип допоміг автору сформулювати власне, незаангажоване ставлення до такого суспільного явища, що сформувалося в радянській країні, як рух студентських будівельних загонів з врахуванням їхнього внеску в соціально-економічний розвиток УРСР та СРСР у цілому.

Принцип *системності*, використаний у дослідженні, дозволив проаналізувати реалізацію урядової політики щодо використання праці студентської молоді у період літніх канікул, а також залучення їх до виконання важливих народногосподарських ініціатив вищого компартійного керівництва.

Принцип *детермінізму* став основою для вивчення історичного досвіду руху студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва в сукупності з всіма подіями, що відбувалися одночасно в радянській країні.

У нашому дослідженні був використаний принцип *плюралізму*. Його застосування надало нам можливість рівнозначно використовувати дослідження різних науковців про внесок СБЗ в розвиток країни, користь участі в них для студентської молоді, а також соціалізаційних можливостей руху. У центрі аналізу нашого дослідження є студентська молодь, тобто людина, тому пропонується робота базується й на принципі *антропоцентризму*.

Для отримання наукових результатів у даній дисертації було використано загальнонаукові методи, а саме: індуктивний, дедуктивний, діалектичний, описання, прогнозування та узагальнення.

Суть *індуктивного* методу полягає в тому, що спостереження за одиничними явищами та процесами спрямовується на пізнання загального, а також встановлюється обґрунтованість висунутих припущень чи гіпотез. Зокрема, індуктивний метод дозволив нам виявити на основі вивчення діяльності студентських будівельних загонів СРСР закономірності досліджуваної проблеми на території УРСР, зокрема й загонів, що формувалися з студентів ВНЗ м. Києва. Поряд з використанням індуктивного методу йде *дедуктивний*. Вони завжди органічно поєднанні з собою. Дедуктивний метод – це виведення певного твердження із одного чи декількох відомих тверджень, істинність яких вже встановлена. Цей метод застосовувався для визначення тенденції розвитку окремих студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва в загальному масиві всесоюзного студентського руху. У нашому дисертаційному дослідженні важливе місце мало використання *діалектичного* методу, що розглядає дійсність в русі, розвитку і суперечностях та ін. Цей метод став

основою для вивчення історичного досвіду становлення та розвитку студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва через призму політичної та соціально-економічної ситуації, що склалася в радянській державі.

Методи *типологізації та класифікації* було застосовано для характеристики джерельної бази. Джерельна база дослідження широко представлена у вигляді неопублікованих архівних документів, опублікованих законодавчих актах (зокрема, документи КПРС-КПУ, ВЛКСМ/ЛКСМУ), мемуарної літератури, періодичних видань та спогадів учасників СБЗ (інтерв'ю), візуальних джерел.

Для вивчення основних подій у взаємозв'язку і часовій послідовності з фіксацією змін, що відбувалися, застосовано *хронологічний* метод. Хронологія є наукою, що допомагає визначити історичні межі дослідження і виділити важливі моменти наукової проблеми або історичного процесу. Зокрема, застосування такого методу дозволило нам викласти у чіткій послідовності історію зародження та визначити головні етапи становлення руху студентських будівельних загонів як в СРСР у цілому, так і в УРСР зокрема, а також прослідкувати ефективність їхньої діяльності (виробничої та суспільно-корисної роботи) у відповідності до їх кількісного зростання та правового забезпечення з боку компартійних та комсомольських організацій.

Важливу роль у дослідженні відіграв *аналітико-логічний* метод, який сприяв чіткому структуруванню як роботи в цілому, так і її окремих складових розділів та підрозділів. Крім цього, за допомогою цього методу у логічній послідовності вдалося прослідкувати динаміку певних змін та виявити особливості, які притаманні лише предмету нашого дослідження, зокрема перетворенню руху з поодиноких студентських загонів окремих ВНЗ до всезагального руху студентської молоді всієї Країни Рад.

При систематизації фактів, процесів та понять по їх найбільш подібним характеристикам та виділення їх загальних рис використовувалися методи *аналізу та синтезу*.

Формою вираження інформації є метод *описання*, який дозволив вивчити діяльність студбудзагонів ВНЗ м. Києва. Цей метод найбільш традиційний для історичного дослідження, але в поєднанні з іншими методами.

Застосування методу *систематизації та узагальнення* допомогло зробити висновки за результатами дослідження.

Із загальнонаукової методології витікають спеціальні методи пізнання, що теж були використані при дослідженні нашої проблеми, зокрема: історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний, історико-критичний та ін.

У процесі дослідження було використано *історико-генетичний* (або ж *ретроспективний*) метод. Він відноситься до числа найбільш поширених в історичних дослідженнях. Ретроспекція, як один з методів історичного дослідження, дозволяє використовувати сучасні знання для вивчення проблем, що існували у минулому. Говорячи іншими словами, гносеологічною основою цього методу є теза про єдність минулого, сучасного та майбутнього [494, с. 442]. Суть методу полягає у послідовному розкритті властивостей, функцій і змін досліджуваної реальності у процесі історичного руху. Історико-генетичний метод дозволяє показати причинно-наслідкові зв'язки і закономірності історичного розвитку, історичні події і особистості охарактеризувати в індивідуальності та образності. Ретроспективний метод дозволив послідовно та поступово поринути у минуле з метою знайти першопричини руху студентських будівельних загонів м. Києва для їх більш глибокого переосмислення. Таким чином, причиною виникнення загонів стали об'єктивні (недостатньо дешевої робочої сили в країні, профілактика негативних тенденцій у молодіжному середовищі та ін.) та суб'єктивні (необхідність фінансової підтримки студентства, розвиток соціальної, трудової, політичної активності студентства) передумови. Застосування даного методу, розгляд ситуації після певного історичного часу, дозволило проаналізувати вплив результатів діяльності студентських будівельних загонів на соціально-

економічний розвиток як в цілому в СРСР, так і окремих його регіонів, зокрема в УРСР.

Цей метод ефективний, коли поєднується з іншими загально-історичними методами.

Історико-порівняльний метод допомагає досліджувати проблему шляхом зіставлення історичних об'єктів у часі, просторі, пошуку подібних та відмінних рис, надає можливість виявляти суть досліджуваних явищ і за спільними, і за відмінними рисами. По суті, без порівняння не обходиться жодне наукове дослідження. Логічною основою даного методу є аналогія. Цей метод дав змогу прослідкувати та зіставити зміни у молодіжній політиці держави на різних етапах досліджуваного періоду, виявити загальні та специфічні тенденції розвитку студентських загонів. Так, по-перше, хвиля активності студентства у діяльності загонів була пов'язана з черговою постановою партії чи вищого партійного керівництва. Проходив час, приймався новий документ і вся увага зосереджувалася на реалізації інших завдань. По-друге, досить різноплановими були напрямки діяльності комітету комсомолу. Їх усі в однаковій мірі успішно виконувати було фізично не можливо. По-третє, впливала на зниження інтересу до студентських загонів, так звана, «добровільність».

Історико-типологічний метод. Історико-типологічний метод, як і всі інші методи, має свою об'єктивну основу. Вона полягає в тому, що в суспільно-історичному процесі, з одного боку розрізняються, а з іншого – тісно взаємопов'язані одиничне і особливе, загальне. Тому важливим завданням пізнання історичних явищ, розкриття їх сутності, постає виявлення того єдиного, яке було притаманне розмаїттю тих чи інших поєднань індивідуального (одиничного). Минуле в усіх його проявах – безперервний динамічний процес. Він являє собою не просту послідовність подій в часі, а зміну одних якісних станів іншими, має свої істотно відмінні стадії. Виділення цих стадій також є важливим завданням у вивченні історичного розвитку.

Типологія як метод наукового пізнання має ціль розбиття сукупності об'єктів або явищ на якісно визначені типи (класи) на основі притаманних їм

загальних істотних ознак. Використання цього методу дозволило шляхом виокремлення характерних ознак притаманних різним етапам у діяльності студентських загонів здійснити аналіз цих періодів та провести аналогію діяльності студбудзагонів у відповідності до місця дислокації у виробничий період («цілинні» землі Казахстану, Далекий Схід чи Київ та Київська область).

Історико-системний метод. Цей метод все більше поширюється в історичних дослідженнях. Системний характер суспільно-історичного розвитку означає, що всі події, ситуації і процеси цього розвитку мають причинно-наслідковий зв'язок та функціонально пов'язані.

Гносеологічний потенціал історико-системного методу не вичерпується тільки описом структурно-функціональних параметрів історичних об'єктів або явищ, він дозволяє перейти від конкретно-історичного знання до теоретичного, до розуміння законів функціонування соціальних систем і їх моделювання. Крім того, в рамках історико-системного методу вирішується завдання співвіднесення моделі з реальними проявами об'єкта і оцінка здатності моделі «передбачати» або «реконструювати» поведінку системи. Перевага такого методу полягає в тому, що при його використанні стає можливим перехід від абстрактного до конкретного, який приводить до конкретно-теоретичного знання, вищого рівня наукових знань [494, с. 156]. Використання цього методу допомогло систематизувати та класифікувати нормативно-правові акти, що регламентували діяльність загонів. Початковий етап розвитку характеризувався малою кількістю регламентуючих документів (переважно це були постанови ЦК ВЛКСМ та комсомольських організацій «на місцях»), але з перетворенням його на масовий, з'являються постанови від різних державно-партійних органів (постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР, ЦК ВЛКСМ). Завдяки їх правильній систематизації та класифікації, дозволила автору зробити висновки, що діяльність студентських будівельних загонів була юридично закріплена.

Особливістю історико-системного методу виступає широке використання поряд з загальнонауковими методами, заснованими на логічному судженні, методів системного аналізу і математичного моделювання.

Використання методу *періодизації* визначає логічно-науковий характер підходу до теми, принцип відтворення історичного процесу і послідовність викладення історичного матеріалу. Зокрема, завдяки цьому методу автору вдалося скласти періодизацію руху студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва і зіставити їх з періодами становлення Всесоюзного студентського загону. Всього у нашому дослідженні було виділено чотири етапи у розвитку та діяльності загонів в СРСР та три періоди діяльності СБЗ ВНЗ м. Києва.

У дисертаційному дослідженні використано також методи дослідження суміжних наук, без яких неможливо всебічно та повноцінно проаналізувати діяльність студентських будівельних загонів у вказаний період – кліометрики (статистичні та кількісні дані), методи історичної герменевтики, культурної антропології та усної історії.

Метод *кліометрики* (статистичний метод та метод кількісного аналізу) дозволяє опрацювати статистичні дані, що використовуються у даному дослідженні. Результат використання статичного методу проявляється в тому, що під час нашого дослідження проаналізовано значну кількість документів, що стосувалися діяльності студентських загонів. За допомогою цього методу здійснювалася обробка таблиць, що дають уявлення про динаміку зростання і спаду студентських загонів на різних етапах їх розвитку.

У дослідженні було використано метод *культурної антропології*, який активно використовується антропологами, соціологами, культурологами. Завдяки антропологічним дослідженням дослідники мають змогу зрозуміти світогляд досліджуваного суб'єкта. Менталітет – це головний предмет їх спеціалізації. Англійський історик Дж. Тош цінність антропологічного підходу вбачає у тому, що він пов'язаний не тільки з обробкою фактів, а і з загальною орієнтацією, а також слугує серйозним нагадуванням, що історія має справу не лише з тенденціями і структурами, які можна спостерігати зовні, але й вимагає обґрунтованої поваги до культури людей минулого і готовність бачити світ їх очима[469, с. 253-254].

Герменевтичний метод сприяє тлумаченню та правильному розумінню письмових джерел. У даному дослідженні автор намагався без перекозучень тлумачити архівні матеріали та спогади, вникати у контекст прочитаного, зважати на зовнішні та внутрішні фактори впливу та мотиви, якими керувалися автори при написанні та складанні документів.

Характер роботи вимагав використання нетрадиційного методу дослідження – *«усної історії»*. За допомогою даних, котрі дає усноісторичний метод, дослідники мають можливість зберегти свідчення безпосередніх учасників певних подій, які в офіційних джерелах фігурують лише в ролі статистичних одиниць, а то й часто взагалі забуті. Завдяки усній історії можна розглянути минуле через світосприйняття рядових учасників історичних подій, явищ та процесів [280]. Метод усної історії, а саме інтерв'ювання, надає можливість самостійно створити вторинне додаткове джерело і таким чином розширити джерельну базу. У ході нашого дослідження ми безпосередньо спілкувалися з колишніми бійцями СБЗ ВНЗ м. Києва (В. Бондарем, В. Вашкевичем, М. Виговським, М. Головком, І. Дроботом, Н. Загребельною, О. Лисенком, Дм. Омельченком, О. Потильчаком, О. Реєнтом, В. Шарпатим) та використовували опубліковані інтерв'ю студентів-будівельників Київського політехнічного інституту ім. Ігоря Сікорського [171] і Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П. Могили [180].

Отже, зазначимо, що вищезазначений методологічний інструментарій забезпечив у дисертаційній роботі висвітлення питань діяльності студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва, дозволив дослідити історію становлення молодіжного руху в СРСР, вплив на нього вищих державно-партійних органів, визначити основні напрямки та форми роботи київських студентів у загонах, а також їх внесок у виконання народногосподарських планів радянської країни, порівняти їх діяльність з будівельними загонами інших регіонів як в УРСР, так і в СРСР. Саме комплексне використання названих вище методів та різноманітних за походженням і характером джерел дозволили досягти

достовірного результату та сформувати цілісну картину діяльності студентських будівельних загонів, що формувалися на базі ВНЗ м. Києва.

Висновки до розділу 1

Дослідження руху СБЗ, який був помітним суспільно-політичним явищем радянської доби в історії України, є важливим і актуальним для сучасної української історичної науки. З огляду на значний масив матеріалу з досліджуваної проблеми історіографію проаналізовано за видовим поділом на чотири групи: 1) методологічні дослідження з історії повсякденності; 2) узагальнюючі праці, що характеризують досліджуваний період; 3) тематичні роботи, присвячені історії молодіжного руху та участі студентства у суспільно-політичних процесах; 4) спеціальні дослідження, в яких безпосередньо аналізується та висвітлюється діяльність студентських будівельних загонів.

У історії дослідження руху студентських будівельних загонів виділяємо два періоди: історіографія радянської доби та сучасна українська історіографія. Дослідження радянської історіографії відзначені заполітизованістю та ідеологічно наративним характером. Дослідження цього періоду в основному присвячені висвітленню досвіду діяльності компартійних осередків ВНЗ по керівництву студентськими будівельними загонами, основна увага зосереджена на виробничій діяльності студентів у позанавчальний час тощо.

Дослідження радянських істориків хибують значною заідеологізованістю та певною схематичністю, фрагментарністю при аналізі окремих аспектів діяльності студентських будівельних загонів. Значний комплекс питань і проблем залишилися поза увагою дослідників або розглянуті неповно.

Сучасна українська та зарубіжна історіографія вирізняється спробами з нових методологічних підходів вивчити рух студентських будівельних загонів. Українськими істориками розглядаються питання зародження та становлення руху студентських будівельних загонів, різні аспекти їхньої діяльності. Проте, в

українській історіографії як і в зарубіжній, переважає регіональний напрямок вивчення проблеми.

Джерельний база є достатньо різноплановою і представлена широким спектром різноманітних джерел, зокрема це: неопубліковані документи та матеріали, які зберігаються в архівних фондах України, опубліковані збірники документів та спогади безпосередніх учасників СБЗ, а також матеріали усної історії, зокрема інтерв'ю зі студбудзагонівцями та матеріали періодичних видань. Такий комплекс джерел дозволив всебічно розглянути специфіку організації та діяльності студентських будівельних загонів УРСР. Оцінюючи значну, різноманітну та репрезентативну джерельну базу, варто відзначити, що наявний масив документів не завжди дозволяє всебічно охарактеризувати діяльність студбудзагонів, особливо поза межами України. Високий рівень інформативності, видове різноманіття джерельної бази забезпечили різновекторність перевірки наявних фактів, неухильне дотримання наукової об'єктивності та повноцінне виконання поставлених завдань та мети дослідження.

Методологічний інструментарій, що визначений специфікою окреслених у праці об'єкту, предмету, мети та конкретних дослідницьких завдань, склали загальнонаукові підходи, методи та принципи історичного дослідження, комплексне використання яких дозволило уникнути упередженості та тенденційності, здійснити науковий аналіз та узагальнення щодо діяльності студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва упродовж 1960-1980-х рр.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКИХ БУДІВЕЛЬНИХ ЗАГОНІВ

2.1. Становлення руху студентських будівельних загонів.

Після поразки Української революції (1917-1921 рр.) та утвердження більшовиків при владі, політика радянського державно-партійного керівництва передбачала залучення студентської молоді до участі у будівництві об'єктів радянської промисловості. Реалізацію цього завдання керівництво РКП(б) поклало на свою молодіжну комуністичну спілку – РКСМ (з 1924 р – ВЛКСМ або її скорочено називали комсомол), в УСРР – її підрозділ ЛКСМУ. Виконуючи настанови ідейного лідера комуністичного експерименту в радянській Росії В. Леніна (Ульянова), що отримали комплексне вираження в його промові на III з'їзді РКСМ «Завдання союзів молоді», керівництво компартії ставило перед комсомолом мету забезпечити організацію практичної участі молоді в будівництві соціалізму в СРСР, що передбачало поєднання навчання з виробничою працею як запоруку успіху підготовки висококваліфікованого, політично освіченого радянського спеціаліста [234, с. 9]. Виходячи з тези В. Леніна про те, що «...неможливо уявити ідеал майбутнього суспільства без поєднання навчання із виробничою працею молодого покоління» [357, с. 485], перед молодіжною комуністичною організацією ставилось завдання «створення комуністичного суспільства» і було підкреслено, що цього можна досягти, якщо «докорінно реорганізувати навчання, організацію та виховання молоді» [357, с. 298-301].

Цілком слушним, на наш погляд, є точка зору сучасного зарубіжного дослідника В. Приступка, що в такій постановці питання вбачається прагнення радянського державно-партійного керівництва СРСР забезпечити певну компенсацію студентами затрат держави на їх навчання [402, с. 3].

Реформи радянсько-комуністичного керівництва у сфері вищої школи, пов'язані з організацією діяльності робітничих факультетів дозволили залучити у ВНЗ широкі маси міської молоді. Вже восени 1920 р. її чисельність досягнула 17 тис. чоловік та планувалося збільшити цю кількість ще на 8 тис. представників робітничої молоді [134, с. 7].

У 1924 р. XIII з'їзд РКП(б) звернув особливу увагу комсомолу на необхідність «встановлення живого зв'язку вузу з виробництвом», який повинен розглядатися не лише як виробнича праця студентів під час практики студентства на підприємствах, але як і «засіб політичного виховання», тобто залучення до активного суспільно-політичного життя [134, с. 282]. На основі цих компартійних завдань, на VI з'їзді ВЛКСМ було прийнято рішення: «Силу комсомольців-студентів необхідно особливо планомірно і різносторонньо використовувати під час канікулярних відпусток... Для цього необхідно завчасно розраховувати місце проведення канікул і протягом навчального року проводити підготовчу роботу...» [134, с. 25]. Це рішення також було продубльовано V з'їздом КСМУ (2-7 липня 1924 р.), а також було ухвалено рішення про збільшення кількості комсомольців за рахунок сільської молоді, посиливши пропагандистську роботу на селі та розширивши мережу шкіл фабрично-заводського учнівства [283, с. 130].

У подальших рішеннях вищих компартійних органів (XVI, XVII, XVIII з'їздів компартії (1930-1939 рр.)) відзначалась важливість роботи по посиленню організуючої ролі партійних та державних органів, громадських організацій у справі підготовки спеціалістів для народного господарства СРСР. Показовими у цьому плані, є виступ голови ВЦВК М. Калініна, який звертаючись в травні 1927 р. до студентів, закликав: «Взяти на себе яку-небудь практичну, краще ближче до виробництва, роботу, яка крім відпочинку дасть йому трудові навички, практичне пізнання галузі, яка теоретично вивчається, допоможе перевірити, закріпити набуті знання і цим полегшити засвоєння подальших глибин науки та життя» [149, с. 52].

Практичне втілення цих програм розпочалося в листопаді 1922 р., коли ЦК РКСМ прийняло рішення про залучення вузівської молоді «до союзного життя», поставивши за мету «перш за все наблизити її до фабрично-заводських організацій» [134, с. 12-13]. Виконуючи ці завдання первинні осередки РКСМ направляли студентів-комсомольців на агітаційно-пропагандистську, просвітницьку роботу серед молоді промислових підприємств, для надання допомоги бібліотекам та клубам, які діяли при заводах і фабриках [234, с. 11].

Перші «трудові семестри» у радянських студентів розпочалися влітку 1924 р., після того як ВЦСПС та народний комісаріат праці та освіти СРСР розробили спеціальну інструкцію про практику студентів у період літніх канікул, де було визначено порядок її проходження [514, с. 16]. Якщо в 1923 р. під час літньої практики було направлено 13 тис. студентів [285, с. 1], то в 1924 – вже більше ніж 20 тис. майбутніх спеціалістів працювало у всіх галузях народного господарства радянської держави [257, с. 4].

12 січня 1925 р. оргбюро ЦК РКП(б) прийняло спеціальну постанову про найближчі завдання ВНЗ, в якій вказувалося, що студентська виробнича практика, перш за все, «має допомогти студентам ознайомитися з життєвими умовами, в яких їм доведеться працювати» [134, с. 30-32]. Радянським державно-партійним керівництвом було виділено значні кошти на організацію такої виробничої практики студентів. У вересні 1925 р. наркомат фінансів УСРР пропонував включити до місцевих бюджетів статті, що передбачали видатки на організацію та проведення виробничої практики студентів [230, с. 11].

Упродовж 1921-1922 років формується непівська модель організації радянського суспільства. Ця модель базувалася на концепції шляху до соціалізму через державний капіталізм. Її складовими були в політико-ідеологічній сфері – жорсткий однопартійний комуністичний режим; в економіці – адміністративно-ринкова з елементами багатукладності система господарювання. Принциповими чинниками економічного розвитку країни ставали: монополія держави (мінімальний зв'язок із світовою економікою) у

зовнішній торгівлі; державна власність на велику та значну частину середньої промисловості, державна торгівля, транспорт; госпрозрахунок у промисловості, діючий обмежено, лише на рівні трестів (об'єднань підприємств), що перебували у власності держави; нееквівалентний обмін з селом на основі продподатку; гальмування розвитку індивідуального господарства на селі [320, с. 138].

З переходом до політики непу комуністичне керівництво СРСР заклиало комсомол залучати студентів у вільний від навчання час брати активну участь у радянському комуністичному будівництві. Так, у інструктивному листі ЦК ВЛКСМ від 13 квітня 1925 р. «Про використання студентів-комсомольців під час літніх канікул» вказувалося, що виробнича діяльність на літніх канікулах має бути організована за двома напрямками: на підприємствах – з залученням безпосередньо студентів-практикантів та на селі – з залученням тих студентів, які проживали у сільській місцевості [315, с. 10-11].

Прикладами реалізації цих директив стала участь студентської молоді під час літніх канікул у будівництві Центрального будинку студентів в Москві, у спорудженні Волховської ГЕС, МХТІ та робітфаку ім. Я. М. Свердлова, різних об'єктів у Коломенському повіті [521, с. 8].

Наприкінці 1920-х років, незважаючи на цілком реальні позитивні зрушення в економіці, сталінське радянське керівництво згортає політику непу. Як перехідна модель, політика непу не задовольняла тодішнє тоталітарне радянське державно-партійне керівництво. До того ж реформаційні пошуки в умовах непу призвели й до появи кризових явищ («товарний» голод, інфляція, фінансова криза та ін.). Але завдяки «відбудовчому ефекту» (завантажувалося наявне обладнання, використовувалися староорні землі та ін.) відбулося зростання економічних показників. Коли ж наприкінці 1920-х років ці резерви було вичерпано, країна опинилася на порозі гострої кризи. Перед керівництвом СРСР стояла альтернатива: або поглиблювати ринкові реформи і втратити державну монополію в економіці, або ж відмова від ринкової економіки, повернення до адміністративних методів, концентрація наявних ресурсів і

форсовано створювати основні галузі важкої індустрії. Крім економічних протиріч, поглиблення непу дедалі більше виявляло серйозні політичні та соціальні протиріччя. Зокрема, економічний плюралізм, що набирив сили, диктував необхідність появи плюралізму політичного, адже приватний сектор прагнув мати допуск до політичних та юридичних важелів, щоб надійно гарантувати захист власних економічних інтересів. Проте більшовицька партія ділитися владою не прагнула. Тому розвиток ринкових відносин, який сприяв відбудові економіки, суттєво дестабілізував ситуацію політичну. Серйозні протиріччя в період непу виникли в соціальній сфері. Прогресуюче розшарування суспільства, наростаюче безробіття обумовили зростання соціальної напруги. Серед компартійних активістів почали лунаєти голоси про «ганебний відступ» перед капіталізмом, «здачу позицій соціалізму», «капітуляцію перед буржуазією». Це були погляди значної частини компартійного та комсомольського активу, який у роки громадянської війни боровся за утвердження радянської влади, а в результаті непівської диференціації втрачав свої провідні позиції [248, с. 381-384].

За таких обставин у 1929 р. сталінське радянсько-партійне керівництво вирішило відмовитись від політики непу та здійснити якісний модернізаційний стрибок, взявши курс на індустріалізацію у сфері промисловості, колективізацію у аграрному секторі та культурну революцію у духовній сфері. Поза цим курсом не полишалась і молодіжна організація компартії – комсомол.

У 1929 р. в резолюції пленуму ЦК ВЛКСМ «Про участь комсомолу в підвищенні урожайності та колективізації сільського господарства» вперше було поставлено завдання про необхідність запровадження в сільськогосподарських ВНЗ обов'язкової виробничої практики. В ній зазначалося, що «... існуюча система вищої та середньої сільськогосподарської освіти не є пристосованою до підготовки організаторів та спеціалістів колективного і радянського господарства... Необхідне запровадження обов'язкової виробничої практики для всіх ВНЗ, в першу чергу в радгоспах та

колгоспах, застосовуючи її особливо в період посівних та збиральних кампаній» [315, с. 11].

Згідно цих постанов студенти «направлялись на село» не лише як практиканти чи інструктори, але як і «червоні» агітатори, які повинні були активно допомагати місцевим компартійним та радянським органам влади реалізовувати компартійні директиви щодо реалізації політики колективізації. Крім участі у кампаніях по ліквідації неписьменності (лікнеп) (лише в 1929 р. у виконанні цього завдання брало участь близько 70 тис. студентів; їх зусиллями в 1929-1930 навчальному році було навчено грамоті близько 600 тис. чоловік дорослого населення [234, с. 14]), організації публічних бібліотек, пересувних народних театрів, студенти допомагали місцевим компартійним осередкам, компартійним агітаторам у роботі серед селян щодо їхнього вступу в колективні господарства, організації протидії супротиву комуністичних перетворень на селі (як декларувалось у той період «організовувати боротьбу з куркульством») та ін. [521, с. 34].

1930-ті роки, на відміну від 1920-х років, коли виробнича діяльність студентства в більшості обмежувалась виробничою практикою та агітаційно-пропагандистською роботою у вільний від навчання час, стають новим етапом у політиці радянського державно-партійного керівництва та керівництва комсомолу по удосконаленню організації активного залучення студентської молоді до більш активної участі у вирішенні задач господарського і культурного будівництва в СРСР.

10 травня 1930 р. ЦК ВЛКСМ прийняло постанову «Про стан виробничого навчання в вищій школі», в якій зазначалось, що «запровадження безперервної виробничої практики і перетворення її в форму та систему виробничого навчання допомагає встановленню зв'язку між вищою школою та підприємством на основі поєднання навчання студентів із виробничою працею й активним залученням їх до соціалістичного будівництва...» [134, с. 52].

Розпочалася практика масового залучення студентської молоді до будівництва промислових об'єктів, до реалізації політики колективізації у

сільськогосподарському господарстві, участі у реалізації завдань культурної революції. Так, компартійне керівництво, почало використовувати ентузіазм молоді на будівництві найважливіших народногосподарських об'єктів, зокрема, активно залучаючи на будівництві Дніпрогесу, яке розпочалося у березні 1927 р. і планувалося завершити протягом 7-9 років. Варто відзначити, що на цьому будівництві було організовано широку систему курсів і шкіл для здобуття робітничих будівельних спеціальностей. Технікуми та інститути готували інженерно-технічні кадри для будівництва. На Дніпробуді було сформовано комсомольську організацію, яку за трудові успіхи президія ЦВК СРСР відзначила однією з найвищих нагород Країни Рад – орденом Леніна [341, с. 61-63]. Варто також відзначити і участь молоді УРСР на будівництвах народногосподарських об'єктів перших п'ятирічок: Харківського тракторного заводу та вугільних шахт Донбасу. У цей період з'являються форми самоініціативи трудового ентузіазму у формі соціалістичного змагання: «зустрічні промфінплани», «штурмові ночі і тижні, місяці і квартали», «штурмові дружини й буксири», бригади «наздогнати та випередити» [341, с. 67].

На середину 1930-х рр. у сільській місцевості в УРСР вже існували досить значні осередки комсомолу. Так, у 1935 р. серед членів колгоспів нараховувалось 270 тисяч комсомольців – на той час найчисленніша група в складі ЛКСМУ. Саме цю категорію сільської молоді сталінське партійно-державне керівництво активно залучало до створення «МТС». У цей же період сталінської колективізації до радянського колгоспного будівництва активно залучались міські комсомольські організації. Вони створювали бригади сприяння колективізації, бригади по ремонту сільськогосподарської техніки; частину свого заробітку відраховували у фонд колективізації; долучались до комплектування сільських бібліотек [341, с. 76-82].

На початку 1940-х рр. продовжувалась практика активного залучення студентів різних ВНЗ УРСР під час літніх канікул до трудової діяльності на заводах, фабриках, радгоспах та на об'єктах промислового будівництва. Так, 10

червня 1941 р. ЦК ВЛКСМ прийняло спеціальну постанову «Про використання студентів ВНЗ та технікумів на роботах під час літніх канікул», в якій говорилося про «необхідність проводити широку організаційну роботу по залученню студентів до праці в період літніх канікул в промисловості, будівництві, сільському господарстві та забезпечувати її оперативне керівництво комсомольськими організаціями» [315, с. 11-12].

«Все для фронту – все для перемоги!» – цей девіз визначив мету діяльності студентської молоді в роки війни СРСР проти нацистської Німеччини 1941-1945 рр.

У червні 1941 р., виконуючи директиву СНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Партійним та радянським організаціям прифронтових областей», 72 ВНЗ відправили 150 тис. чол. на будівництво оборонних споруд в Смоленську та Брянську області. Восени цього року 50 тис. студентів будували оборонну лінію навколо Москви, а 30 тис. виконували аналогічні роботи в Ленінградській області [234, с. 15].

Активно працювали студенти-комсомольці Харківського авіаційного університету, який в той час знаходився в Казані, вони працювали у дві зміни та виконували обсяг роботи, що перевищували встановлені норми [234, с. 15].

Війна нанесла великих збитків народному господарству як СРСР в цілому, так і УРСР. Відбудова народного господарства республіки розпочалася одразу ж після визволення з-під нацистської окупації й відновлення радянської влади. Так, у 1943 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР приймає постанову «Про невідкладні заходи по відбудові народного господарства в районах звільнених від німецької окупації» [134, с. 101]. Не полишилась осторонь цього процесу і студентська молодь УРСР. Виразним прикладом цього є ініціатива студентів Київського університету (нині КНУ імені Тараса Шевченка), які звернулись до вузівської молоді Києва і області із закликом відпрацювати в позанавчальний час не менше чотирьох годин щоденно на відбудові центральної вулиці міста – Хрещатик [498, с. 67]. Такий почин студентів університету у лютому 1944 р. підтримав міський актив молоді. Вже в березні 1944 р. київські студенти взяли

участь у відбудові вулиць міста від завалів. Лише тільки ВНЗ Сталінського району (*прим. авт.* нині частина Шевченківського району) м. Києва відпрацювали до 10 тис. людино-годин на відбудовчих роботах. У відбудові вулиці Хрещатик відзначилися вихованці Київського педагогічного інституту імені О. М. Горького (*прим. авт.* нині НПУ імені М. П. Драгоманова), які виконали за два дні навантажувальних і розвантажувальних робіт обсягом понад 300 куб. м.. Упродовж 1944 р. студентський колектив горьківців виконав у позанавчальний час навантажувальних і розвантажувальних робіт в обсязі 1700 куб. м. [498, с. 66-67].

У цей же період відновлюється централізоване керівництво організацією залучення студентської молоді до відбудови об'єктів народногосподарського комплексу. Так, 2 червня 1945 р. ЦК ВЛКСМ та ВЦСПС прийняли постанову «Про роботу серед студентів ВНЗ та технікумів на період літніх канікул», якою комітети комсомолу та профкоми ВНЗ зобов'язували активно залучати юнаків та дівчат навчальних закладів до відбудови об'єктів народного господарства, зміцнення науково-виробничої, культурно-побутової бази вузів та технікумів [134, с. 101]. У квітні 1946 р. пленум ЦК ВЛКСМ, у відповідності до «Закону про п'ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства СРСР у 1946-1950 рр.», прийняв постанову «Про участь молоді у виконанні п'ятирічного плану по відбудові і розвитку народного господарства СРСР у 1946-1950 рр.», якою зобов'язував комсомольські організації «широко залучати студентську молодь до робіт по відбудові та благоустрою міст, сіл...; допомагати молоді оволодівати будівельними спеціальностями» [134, с. 103].

Таким чином, у післявоєнний період, зусилля студентської молоді радянсько-партійним та комсомольським керівництвом були спрямовані в першу чергу на відбудову промислових об'єктів, закладів освіти, культури та охорони здоров'я. Студентів активно залучали до будівельних та ремонтних робіт. Комсомольські осередки створювали студентські ремонтні бригади, які змагалися за отримання почесного звання – «фронтва». Багато було зроблено по відновленню діяльності Дніпропетровського, Київського університетів,

Харківського авіаційного і сільськогосподарського інститутів, а також у відродженні Дніпрогесу та вугільного потенціалу шахт Донбасу. Так, лише тільки студентами Донецького індустріального інституту на будівельно-ремонтних роботах було виконано робіт на суму 520 тис. рублів [234, с. 16].

Використовуючи ентузіазм молоді, в тому числі і студентської, радянське державно-партійне керівництво змогло досить в короткі терміни забезпечити повернення радянському суспільству до норм мирного життя після війни. Проте, цілком справедливою є думка сучасної зарубіжної дослідниці О. Бухаріної, що залучення майбутніх спеціалістів до капітального будівництва об'єктів народногосподарського комплексу відбувалося епізодично, без належної професійної підготовки юнаків та дівчат, часто траплялися випадки ігнорування техніки безпеки. Практично були відсутні договірні зобов'язання між студентськими колективами та суб'єктами господарювання. Студентськими загонами в цей час керували викладачі навчальних закладів, а молодь після прибуття на місце дислокації розподіляли в різні будівельні бригади, їхнє проживання і діяльність цілком підпорядковувалися трудовим та побутовим розпорядкам виробничих колективів, тобто в ці роки не існувало студентського загону, як окремої господарської одиниці із законодавчо унормованими принципами самоуправління [256].

У середині 1950-х років УРСР відіграє одну з провідних ролей у єдиному народногосподарському механізмі СРСР. Вона перетворилася на потужну металургійну, машинобудівну і паливну базу, що було пов'язано з масштабним промисловим будівництвом у республіці. Існуючу потребу у великій кількості робітників, кваліфікованих спеціалістів було вирішено шляхом активного залучення до промислового будівництва студентства. Напевно, не існує жодного промислового чи народногосподарського об'єкту, у введенні в експлуатацію якого не брали участь студентські загони. З цього періоду радянсько-партійне керівництво, опираючись на комсомольські осередки, намагається залучати студентство до активної виробничої діяльності, спрямовуючи, як зазначалось у постанові пленуму ЦК ВЛКСМ (1956 р.), їхню

«діяльність на виховання у студентів ... готовності переборювати труднощі, працювати там, де цього потребують інтереси Батьківщини» [149, с. 150]. І якщо раніше праця студентів використовувалася епізодично, переважно в осінній період на зборах врожаю, то з цього часу повертаються до практики активного залучення студентів до різних будівельних робіт і в період літніх канікул.

У 1950-ті рр. в СРСР продовжувало залишатись головним завданням вирішення продовольчої проблеми. Радянське керівництво прагнуло в найкоротший термін наздогнати та перегнати найбільш розвинені капіталістичні країни по виробництву продукції на душу населення. Оскільки достатніх фінансових та матеріальних ресурсів для одночасного вирішення цього завдання не було, командно-адміністративна система вирішувала цю проблему в традиційному для себе стилі: визначила головне серед вказаних завдань та відповідну систему пріоритетів. Об'єктивна необхідність кардинальних змін в сільському господарстві та невпинне зростання в процесі реформ суб'єктивного фактору (насамперед впливу самого М. Хрущова) зумовили появу волюнтаристських, нереальних надпрограм у галузі аграрної політики. Так, було прийнято рішення щодо освоєння цілинних і перелогових земель та створення і розвиток зернової бази на сході СРСР. У березні 1954 р. Пленум Центрального Комітету КПРС прийняв постанову «Про дальше піднесення виробництва зерна в країні і про освоєння цілинних та перелогових земель» [441, с. 42-43]. Уже в першому півріччі 1954 р. до освоєння цілинних та перелогових земель було залучено понад 150 тис. чол. з всього СРСР. До Казахської РСР з однієї лише України в 1953-1954 рр. прибуло 15 тис. кваліфікованих механізаторів. У весняних польових роботах 1954 р. на цілинних землях брали участь 25 тисяч молодих людей з України [281, с. 149]. Наступного року було прийнято рішення додатково направити в цілинний край ще 190 тис. чоловік, з них 26 592 були українцями [281, с. 58]. Як правило, більшість спеціалістів сільського господарства направлялися з ВНЗ, технікумів України, частина – зі старих «МТС» і радгоспів. Так, у 1954 та 1955 рр. дві

третини випускників сільськогосподарських вищих та середніх навчальних закладів України отримали направлення на роботу у східні райони країни [391, с. 12].

Водночас, з розвитком сільського господарства, для покращення матеріально-побутових умов цілинників у Казахстані розгорнулося будівництво соціальної інфраструктури, зокрема, житлових будинків, клубів, лікарень. Будівництво велося новітніми індустріальними методами, у зв'язку з цим було збудовано близько 40 заводів залізобетонних конструкцій. Крім цього, здійснювалися агрокультурні заходи з метою поліпшення та збереження врожаїв: заготівля сортового насіння, снігозатримання, введення правильних багатопільних сівозмін [374, с. 118]. Активну участь в реалізації цього завдання взяли студенти вищих навчальних закладів УРСР.

У 1956 р. студентська молодь працювала влітку, збираючи цілинний урожай і вже тоді в деяких радгоспах невеликі бригади студентів використовувалися на будівництві як промислових об'єктів, так і об'єктів соціального призначення [461, с. 7]. Студенти будували зерносховища, ферми, ремонтували дороги. Саме в Казахстані пройшли життєву перевірку і отримали розповсюдження форми організації праці, побуту, культурно-масової роботи студентської молоді в період літніх канікул, які згодом стали невід'ємною частиною навчальної, виховної роботи та важливим фактором економічного життя, зокрема поповнення трудових ресурсів. Усього за підрахунками Є. Артем'єва за період 1956-1958 рр. більше 400 тис. студентів під час літніх канікул працювали на збиранні цілинного врожаю, а також збудували десятки об'єктів господарського та побутового призначень [234, с. 19]. Як пригадавав В. Клепиков: «Перший раз я побачив цілину в 1958 році, коли по комсомольській путівці, на заклик ЦК ВЛКСМ, в складі загону ХПІ виїхав в Північнокавказьку область для надання допомоги в зборі врожаю пшениці. У перший же день поставили два величезні армійські намети, сколотили дерев'яні нари, а на наступний день приступили до роботи. Спочатку, нам переважно довелося працювати землекопами – рити величезні ями під бункери

перекидачів автомашин, але потім нас влили до бригад будівельно-монтажного управління, де вже довелося монтували обладнання для елеватору, лінії електропостачання, транспортери, віялки, сушильно-очисні установки. Стояло завдання – запустити елеватор в дію... Звичайно, що домінуючу роль в організації праці грали працівники БМУ, але спеціальні навички – працювати зі зварюванням, бетонувати фундаменти під обладнання, натягувати транспортні стрічки, з'єднувати металоконструкції і інші – опановувалися студентами швидко. Якщо я починав на посаді різноробочого, то виїжджав з цілини вже слюсарем-монтажником 5 розряду» [179, с. 1-5].

Отже, упродовж 1956-1958 рр. цілинні збиральні загони змінюють свій статус поступово перетворюючись на студентські будівельні загони.

У 1959 р. у записці ЦК ВЛКСМ «Про організацію студентських літніх таборів» (1959 р.) було вперше проаналізовано участь студентських загонів по збору врожаю зернових та розроблено рекомендації щодо масового залученню студентів влітку в наступні роки [266, с. 7]. Так, у 1959 р. на базі МДУ сформовано один із перших комсомольських студентських загонів чисельністю 339 чол., який влітку цього року було направлено в Булаєвський район Північного Кавказу [300, с. 20]. За цей рік оплата праці 339 студентів-фізиків на 21 об'єкті склала 250 тис. рублів, а через рік 1260 бійців цього ж університетського загону виконали об'єм будівельних робіт на суму в 1,2 млн. рублів [234, с. 148]. А вже на третьому році дев'ятої п'ятирічки об'єм виконаних робіт студентами цього ж загону склала 1 млрд. рублів [315, с. 12].

Упродовж 1961-1962 рр. будівельні загони із ВНЗ Москви, Ленінграду, Воронежа, Горького (сучасний м. Нижній Новгород), Ростова, Томська (РФСРР) та багатьох інших міст України, Білорусі, Узбекистану, Молдови, Латвії, Естонії будували зернохословища, ремонтували дороги, ферми для тварин [143, с. 240-241]. Так, тільки влітку 1962 р. студентські будівельні загони, що діяли в СРСР, здали в експлуатацію 919 виробничих, культурно-побутових об'єктів, побудували 1210 квартир для працівників, що працювали на освоєнні цілинних земель, виконали виробничу програму на 10,6 млн. руб., із них 8,9 –

на капітальному будівництві. Якщо загальний виробіток на одного кадрового будівельника в «Цілинному краї» становила 887 руб., то на кожного бійця студентського будівельного загону – 1065 руб., а з врахуванням допоміжних робіт – 1264 руб. [234, с. 148-149].

З кожним роком збільшувалася кількість студентів в будівельних загонах, створювалися великі загони для роботи на об'єктах транспортного будівництва, електрифікації сільського господарства, нафтових та газових родовищ. Місцеві комітети комсомолу, штаби студентських будівельних загонів та ректорати навчальних закладів формували спеціалізовані, тобто поділені на профілі напрямки. Це було обумовлено і бажанням студентів застосовувати на практиці отримані знання, тим самим збільшити виробничу ефективність студентських загонів.

За підсумками літа 1966 р. уряд СРСР високо оцінив трудову діяльність студентських загонів. Як наслідок, були прийняті постанови, які закріплювали основні напрямки організаційної структури, форм та методів керівництва студбудзагонів.

13-14 грудня 1966 р. у Москві відбувся Перший Всесоюзний з'їзд СБЗ. Узагальнивши досвід роботи студентських загонів, визначивши перспективи подальшого розвитку патріотичного руху, роль і місце загонів у вихованні радянської молоді, професійній підготовці майбутніх спеціалістів, з'їзд фактично ознаменував собою завершення першого етапу в історії становлення руху студентських будівельних загонів. З цього часу рух студентських будівельних загонів з ініціативи окремих навчальних закладів набуває всесоюзного значення і перетворюється на контрольований та ідейнокерований партійно-комсомольськими органами інструмент залучення молоді до реалізації народногосподарських планів соціально-економічного розвитку СРСР та УРСР. Затверджений з'їздом Статут Всесоюзного студентського будівельного загону стає основним документом для організації діяльності всіх загонів в СРСР та УРСР [256].

На наступних з'їздах студентських будівельних загонів, що відбулися у 1977 та 1984 рр. (відбулися в Алма-Аті, тодішня столиця Казахської РСР), обговорювалися питання та пропозиції щодо перспективи подальшого розвитку руху, вироблення найбільш оптимальної організаційної структури та нормативно-правового законодавства, що мало вивести цей рух на якісно новий рівень.

Організаційно-правове оформлення руху студентських будівельних загонів пов'язано з затвердженням, за дорученням вищих державно-партійних органів (ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР), міністерством вищої та середньої спеціальної освіти СРСР та ЦК ВЛКСМ «Положення про студентський будівельний загін» (1969 р., 1977 рр.), та з формуванням Всесоюзного штабу студентських будівельних загонів (1967 р.) [400, с. 109-110].

У 1980-ті роки основні питання трудової та господарської діяльності студентських будівельних загонів визначалися рішеннями вищих державно-партійних органів (спільні постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР). Проте, незважаючи на наявність великої кількості досліджень у радянській та сучасній історіографії, питання про дату початку історії руху студентських будівельних загонів, формування першого загону, місця його комплектування полишається питанням дискусійним та відкритим.

У радянській та сучасній російській історіографії склалися різні погляди на визначення хронологічних меж руху студентських будівельних загонів. Перш за все, дискусійним полишається питання дати зародження руху студентських будівельних загонів, формування першого студентського будівельного загону, місця його комплектування.

На думку сучасного російського дослідника В. Приступка, причинами такого стану речей є різні критерії та підходи до з'ясування дати початку зародження руху студентських будівельних загонів. Одні пов'язують зародження руху студентських будівельних загонів із появою поодиноких студентських будівельних загонів у ВНЗ СРСР (А. Безбородов, А. Піскун), інші

ж вважають, що історію руху необхідно розглядати як масштабне соціальне явище (О. Бухаріна, Т. Королева) [402, с. 11].

На думку радянського науковця Є. Артем'єва, головним поштовхом зародження руху студбудзагонів було залучення студентів до збирання врожаю під час кампанії по освоєнню цілинних земель. На основі аналізу документів 1950-1970 рр. він зробив висновок, що студентські загони перетворилися в масовий суспільний рух радянської молоді в другій половині 1960-х р., коли склалася система управління діяльністю Всесоюзного студентського загону, було визначено основні напрямки і форми роботи, коли рух отримав широку державну та суспільну підтримку [234, с. 43-44]. За оцінкою, іншого радянського історика А. Піскуна до 1959 р. виробнича діяльність студентської молоді не носила планового характеру. Дату зародження руху студентських будівельних загонів пов'язує з 1959 р., коли в багатьох ВНЗ СРСР було сформовано перші студентські будівельні загони [528, с. 196].

Поширеною в радянській історіографії був погляд, що ініціатива у створенні першого студентського загону належить студентам фізичного факультету МДУ ім. М.В. Ломоносова, зокрема такого погляду дотримується А. Безбородов [240]. Проте аналіз доступних джерел показує, що одночасно з ними, зокрема, влітку 1959 р., близько 10 тис. лєнінградських студентів за рішенням Лєнінградського обласного комітету КПРС працювали на будівництві, 17 студентських загонів Литовської РСР виконали робіт в республіці на 3 млн. руб., а студенти Горьківського і Ростовського інженерно-будівельних інститутів РФСРР працювали на будівництві виробничих та культурно-побутових об'єктів у Казахстані [234, с. 27-28]. Не стояла осторонь цих процесів і студентська молодь УРСР. У цей час студенти республіки працюють на різних народногосподарських об'єктах, ЛКСМУ взяв шефство над відбудовою та будівництвом шахт у Донбаському регіоні. Студентську молодь УРСР було залучено до будівництва 37 шахт Донбасу [1, арк. 24], а у 1958 році, у цьому ж регіоні, зусиллями молоді УРСР було побудовано 7 доменних печей [1, арк. 10].

Радянський дослідник історії педагогіки І. Шкурко доводить, що залучення до виробничої діяльності студентської молоді (зокрема майбутніх педагогів), в тому числі й до будівельних робіт, відбувалося ще з 40-х років ХХ ст., коли студенти київських ВНЗ відзначилися у післявоєнній відбудові столиці УРСР – м. Києва, а студенти КДПІ ім. О.М. Горького, майбутні вчителі біології, побудували і обладнали, у селі Нестерівка Бориспільського району, хату-лабораторію. У цей же період студенти ВНЗ УРСР також щорічно залучалися до кампанії збору врожаю – збирали на полях республіки врожай картоплі, буряків, зернових, овочевих та інших культур [498, с. 96-97].

Сучасні російські дослідниці О. Бухаріна [256; 507] та Т. Королева [344; 521], проаналізувавши широкий спектр нормативно-правових документів радянсько-партійного керівництва та історичної літератури з цієї проблеми, стверджують, що залучення студентської молоді до виробничої діяльності на народногосподарських об'єктах бере свій початок ще з середини 20-х рр. ХХ ст., продовжується у 30-ті-др. пол. 40-х рр. ХХ ст., коли молодь використовували як допоміжну робочу силу на так званих «ударних новобудовах соціалізму» в СРСР. На їхній погляд, з початку 1950-х років починають формуватися студентські будівельні загони на якісно нових засадах.

Таким чином, проаналізувавши різні погляди та підходи до визначення нижньої межі виникнення руху студентських будівельних загонів, на наш погляд, неможливо чітко говорити про роль окремо взятого вищого навчального закладу чи окремої вузівської комсомольської організації у започаткуванні руху студентських будівельних загонів. Патріотичний рух студентських будівельних загонів є продовженням громадсько-політичної активності студентської молоді 1920-1930 рр., трудової діяльності важких років післявоєнної відбудови та активної участі у реалізації політики щодо освоєння цілих і перелогових земель Казахстану та Сибіру.

Що ж до визначення верхньої межі руху студентських будівельних загонів, то це, безсумнівно, 1989-1991 рр. Ще до цієї дати у ньому не лише спостерігалися, а й прогресували кризові явища й тенденції, які загострилися у

період «горбачовської перебудови» у СРСР. Саме в цей рік було прийнято рішення бюро ЦК ВЛКСМ «Про реорганізацію штабів студентських загонів», а також «Типове положення про штаб студентських загонів» і скасовано «Положення про обласні, крайові і республіканські штаби» (1969 р.) [400, с. 119]. Це було фактично останньою спробою реформувати рух студбудзагонів, надавши місцевим штабам більше самостійності. Але позитивних результатів досягнути не вдалося. У грудні цього ж року бюро ЦК ВЛКСМ прийняло рішення про ліквідацію Центрального штабу студентських загонів, який був реорганізований у Центральний штаб студентських загонів ЦК ВЛКСМ, і очолював його не Командир Всесоюзного студентського загону, а керівник Штабу студентських загонів – завідуючий відділом ЦК ВЛКСМ. Комсомол перебирав всі керівні функції на себе. Фактично це рішення ліквідувало рух [400, с. 120].

У вересні 1991 року XXII-й надзвичайний з'їзд ВЛКСМ визнав вичерпаною політичну роль ВЛКСМ як федерації комуністичних союзів молоді і заявив про саморозпуск організації. Розпад СРСР, утворення нових незалежних держав спричинили нові соціально-економічні, політичні реалії.

Сучасний російський історик В. Приступко (у 1980-х рр. – активний учасник руху студентських будівельних загонів) так описував період ліквідації студентських загонів: «Всі гроші (на рахунку Центрального штабу – 21 мільйон рублів) протягом 2-3 років були «розбазарені» – просто роздані територіальним штабам. Ніяких зусиль щодо реформування руху, збереження та використання зароблених студентами протягом майже 30 років коштів не було зроблено. На жаль, настали «горбачовські» часи, коли нові кадри в комсомолі і Центральному штабі пливли за течією і абсолютно все «забовтували». Не стало грошей – не стало і руху» [400, с. 120].

Отже, аналіз різних підходів до характеристики хронологічних меж в історії руху студентських будівельних загонів, на наш погляд, дозволяє виділити чотири періоди в їхній діяльності:

- перший (1920-1950-ті рр..) – період зародження руху студентських будівельних загонів, який відзначений залученням студентської молоді СРСР до будівництва важливих народногосподарських об'єктів, післявоєнної відбудови важкої промисловості Країни Рад, а також до кампаній по зборі врожаю на цілинних землях Казахської РСР; саме в цей період сформувалися та пройшли життєву перевірку, отримали розповсюдження форми організації праці, побуту, культурно-масової роботи студентської молоді в період літніх канікул, що згодом стали невід'ємною частиною навчально-виховної роботи та важливим фактором економічного життя радянської держави;

- другий (1950-ті-1970 рр.) – «романтичний» період, коли студентські будівельні загани діяли за «своїми правилами», рух характеризувався добровільністю, самостійністю, конкурсним відбором до загонів, ентузіазмом молоді. Водночас, керівництво комуністичної спілки молоді ВЛКСМ / ЛКСМУ зуміло вчасно розгледіти соціально-економічний та ідеологічний потенціал руху студентських будівельних загонів і взяти його організацію під свій контроль. Так, у липні 1966 р. при ЦК ВЛКСМ було створено центральний спеціальний орган, що мав займатися організацією та керівництвом студентськими будівельними загонами. А вже 30 січня 1967 р. бюро ЦК ВЛКСМ прийняло постанову про організацію Центрального штабу студентського будівельного загону. Відповідні штаби створювались й при ЦК ЛКСМ союзних республік, обласних, крайових комітетах комсомолу. А у листопаді 1969 р. ЦК ВЛКСМ затвердив «Положення про студентський будівельний загін» і «Положення про обласний, крайовий, республіканський штаби». Варто відзначити, що у цей період організуються переважно загани будівельного профілю та видаються нормативно-правові документи, що регулювали їх діяльність;

- третій період (1970-1979 рр.) – період поступової централізації, відзначений продовженням вироблення нормативно-правових документів по регламентації діяльності, як загонів будівельного, так і небудівельного профілю (у ці роки їхня чисельність стає приблизно однаковою). Саме з цим пов'язано

прийняття у травні 1977 р. ЦК ВЛКСМ та міністерством вищої та середньої спеціальної освіти, у відповідності до рішень ЦК КПРС та Ради міністрів СРСР, «Положення про студентський загін» та «Статут студентського загону». Рух студентських будівельних загонів перетворився в один із важливих соціально-економічних чинників трудового ентузіазму радянської молоді. Союзні і республіканські міністерства і відомства, маючи дефіцит у трудових ресурсах, намагалися залучити, якомога більше загонів до роботи на об'єктах народного господарства, при цьому здебільшого не створюючи для студентів необхідних умов для праці, побуту і відпочинку. Романтика і добровільність починають поступово «покидати» рух. У ці роки народжується заклик до студентів: «Кожний студент за період навчання повинен пройти школу студентських загонів». Він був включений у текст привітання тодішнього лідера СРСР Л. Брежнєва учасникам Всесоюзного з'їзду студентських загонів, і заклик став «законом»: «Партія сказала: «Необхідно!», комсомол відповів: «Так!» [400, с. 118-119].

- четвертий період (1979-1991 рр.) – період жорсткої централізації та регламентації у діяльності студентських загонів. Студентські загани стали використовувати як зручний механізм залучення додаткових трудових ресурсів. У цей період, у цілому ряді областей і республік місцеві партійні органи залучали студентів для виробничої діяльності на місцях. Розподіл студентських загонів, правда, погоджувався з Держпланом СРСР, який також потребував контролю за рухом трудових резервів. У цей період до виробничої діяльності залучається найбільша кількість студентів – у 1980 р. – 822 тис. чол., 1983 р. – 861 тис. чол.. На середину 1980-х рр. керівний склад у Всесоюзному студентському загоні був досить значним, і налічував 70 тис. керівників різного рівня, тобто кожен восьмий член загону мав владні повноваження [313]. Як вище зазначалося, починаючи з середини 1980-х рр. рух поступово згасає, що, на наш погляд, варто пов'язувати як з політичними, так і соціально-економічними процесами у СРСР.

Таким чином, зародження і становлення руху студентських будівельних загонів України, як суспільно-політичного явища, поява якого є закономірним процесом розвитку молодіжного руху в СРСР, відповіддю на ті тенденції, що охопили політичну, економічну та соціокультурну сфери життя радянського суспільства упродовж 1960-1980-х рр.; рух СБЗ став формою залучення вищим радянським державним, компартійним і комсомольським керівництвом радянської молоді до реалізації завдань ідеологічної політики та кампаній, які оформлялись гаслами «відбудови народного господарства, яке постраждало від німецько-фашистської агресії», «допомозі комуністичній партії в реалізації завдань освоєння цілинних і перелогових земель Казахстану і Сибіру», «участі радянської молоді у будівництві комуністичного суспільства в СРСР». На початку 1960-х рр. різні студентські трудові об'єднання оформилися в єдиний рух студентських будівельних загонів. При цьому неможливо чітко виокремити роль окремого вищого навчального закладу чи окремої комсомольської організації ВНЗ в УРСР як ініціатора руху СБЗ. Важливими передумовами появи та розгортання руху студентських будівельних загонів стали як соціально-економічні чинники, що склались в СРСР в умовах наростаючої кризи радянської політичної та економічної моделі, становлення якої пов'язано з процесами сталінської модернізації 1920-1930-х рр., так суспільно-політичні та ідеологічні, зокрема, прагнення вищого радянського державно-партійного керівництва використати ентузіазм молоді, її віру у можливість реалізації комуністичної доктрини, для розв'язання гострих проблем соціально-економічного розвитку. Сама молодіжна ініціатива була не стільки економічною, скільки соціальною в широкому розумінні цього слова, так як прямі та дотичні наслідки її ініціативи вийшли далеко за економічні межі. Ще одним дуже важливим чинником добровільної, цілеспрямованої участі студентської молоді в будівельних роботах було те, що за роки панування комуністично-партійної системи сформувалось покоління радянської молоді, яке свідомо прагнуло принести користь своїй радянській батьківщині. За попередні роки практично у всіх навчальних закладах було накопичено досвід

організації виробничої діяльності студентів як під час осінніх сільськогосподарських робіт в підшефних колгоспах, під час організації комуністичних суботників, так і у період літніх канікул. Тому, коли вище радянське державно-партійне керівництво вирішує використати ентузіазм молоді, підкріплений економічним чинником, для розв'язання поточних проблем на будівництві важливих об'єктів народногосподарського комплексу рух студентських будівельних загонів переростає у масовий.

2.2. Нормативно-правові засади діяльності студентських загонів.

З часу зародження студентських будівельних загонів в СРСР, їхня діяльність не була юридично закріплена у нормативно-правових актах радянської держави. Проте, якісні зміни у кількісному складі членів студбудзагонів змусили радянське державно-компартійне керівництво розробити нормативно-правову базу для їхньої діяльності. Варто відзначити, що з часу зародження будівельного руху, така діяльність студентської молоді, регламентувалась постановами ЦК ВЛКСМ.

Одним з перших кроків щодо вироблення нормативно-правової бази діяльності загонів стало затвердження на Першому Всесоюзному з'їзді студентських будівельних загонів, що відбувався в 1966 р. у Москві, розробленого ЦК ВЛКСМ єдиного «Статуту» для всіх студентських будівельних загонів [234, с. 36-37]. 10 січня 1970 р. на розширеному засіданні Центрального штабу студентських будівельних загонів при ЦК ВЛКСМ було прийнято новий «Статут Всесоюзного студентського будівельного загону». Статут загону – це основний документ, що визначав призначення та характер масового студентського руху, організаційну структуру, принципи керівництва загонами, обов'язки членів загону. Згідно визначення у «Статуті Всесоюзного студентського будівельного загону», студентський будівельний загін – це «добровільне об'єднання юнаків та дівчат, які виявили бажання в період літніх

канікул працювати у галузях народного господарства» [145, с. 10-11] (Додаток Б).

«Статут Всесоюзного студентського будівельного загону» визначав порядок зарахування до складу студентського загону. Так, нормами «Статуту» передбачалось, що «членами загону можуть бути студенти, які успішно оволоділи навчальною програмою, не мають медичних протипоказань, пройшли відповідне навчання з правил техніки безпеки, дотримуються норм Статуту. Прийом у члени студентського загону здійснює комсомольське бюро факультету, курсу навчального закладу за особистою заявою та рекомендацією комсомольської групи» [145, с. 10-11].

«Статут» визначав обов'язки бійця студентського загону, зокрема суворо дотримуватися трудової дисципліни, отримувати високі показники з якості праці, бережливо відноситися до техніки, інструментів та будівельних матеріалів, неухильно виконувати правила і норми техніки безпеки. В обов'язок також входило брати активну участь в проведенні агітаційно-пропагандистської та культурно-масової роботи серед місцевого населення [145, с. 10-11]. Характерною ознакою «Статуту» було те, що його положення і вимоги були обов'язковими для всіх членів загону із моменту зарахування в загін і до закінчення трудового семестру, що відповідало тимчасовому характеру діяльності загону.

Відповідно до затвердженого «Статуту Всесоюзного студентського загону», студентські будівельні загони створювалися комсомольськими організаціями вищих навчальних закладів. Центральний комітет ВЛКСМ направляв сформовані у республіках студентські загони на найважливіші об'єкти будівництва народного господарства [145, с. 10-11].

У 1977 р. ЦК ВЛКСМ, для подальшої правової деталізації основних правових засад внутрішнього життя студентських загонів як будівельного, так і небудівельного профілів, було затверджено «Статут студентського загону» (варто відзначити, що між нормами «Статутів 1969 р. та 1977 р.» принципових розбіжностей не існувало) [400, с. 110].

«Статут студентського загону» (1977 р.) детально визначав права і обов'язки членів студзагону, встановлював норми та правила поведінки його членів, визначав підстави та порядок покарань за дисциплінарні проступки, встановлював форми заохочень [313].

«Статут» регламентував систему обов'язків членів студбудзагону. Зокрема зазначалось, що «кожен член загону має ставити інтереси колективу вище особистих, дотримуватись трудової дисципліни, досягати високої якості роботи, охайно відноситися до техніки, будівельних матеріалів, інструментів, неухильно дотримуватись правил та норм техніки безпеки» [313]. Згідно «Статуту», в обов'язок члена загону входило «брати активну участь у проведенні агітаційно-пропагандистської і культурно-масової роботи серед населення» [313]. Одне із головних зобов'язань члена загону – виконання «рішень штабу та розпоряджень керівництва загону, суворе дотримання правил внутрішнього розпорядку» [313].

Розгортання руху студентських будівельних загонів вимагало створення централізованого керівного органу для координації діяльності загонів у всесоюзному масштабі. Тому у липні 1966 р. ЦК ВЛКСМ прийняв рішення про створення спеціального керівного органу для керівництва студентськими будівельними загонами. 30 січня 1967 р. бюро ЦК ВЛКСМ прийняв постанову про організацію Центрального штабу студентських будівельних загонів, а також рішення про створення відповідних штабів при обкомах, крайкомах, ЦК ЛКСМ союзних республік [400, с. 110-111].

З метою покращення організації та управління, більш чіткого визначення структури, форм та методів роботи загонів у листопаді 1969 р. ЦК ВЛКСМ затвердив «Положення про студентський будівельний загін» та «Положення про обласний, крайовий, республіканський штаб» [232, с. 20]. Ці документи визначили головні завдання руху студентських будівельних загонів, їх організаційну структуру. У цих документах також наголошувалося, що будівельні студентські загони, які направляються ЦК ВЛКСМ на будівництво важливих народногосподарських об'єктів радянської держави та проведення

агітаційно-пропагандистської та культурно-масової роботи, створюються комсомольськими організаціями вищих і середніх спеціальних навчальних закладів на принципах добровільності. «Положення» більш чітко визначило види виробничої, суспільно-політичної та культурно-масової роботи учасників будівельних загонів, крім цього, регламентувало основні функції керівників загону [232, с. 19-20]. Ідеологізація суспільно-політичного життя в СРСР не могла не позначитись і на нормативно-правових актах. Так, окремий розділ «Положення» був присвячений питанням організації та проведення ідейно-виховної роботи у загоні.

Кількісні та якісні зміни, що відбувались у наступні роки, потребували подальшого вдосконалення організації діяльності студентських загонів. Адже, у «Статутах» та «Положенні», прийнятих у 1966-1969 рр., не було юридично визначено засади діяльності небудівельних загонів. Крім того, потреба у забезпеченні на належному рівні питань, що стосувалися охорони праці, медично-санітарного обслуговування, фінансово-господарської діяльності самих будівельних загонів потребували подальшої юридичної регламентації. Виходячи з цього, у травні 1977 р. ЦК ВЛКСМ та міністерство вищої та середньої спеціальної освіти, у відповідності до рішень ЦК КПРС та Ради міністрів СРСР, прийняли нове «Положення про студентський загін» [365, с. 137-143] (Додаток В). Затверджений акт отримав юридичну силу підзаконного акту, а тому закріплені у ньому положення та норми стали обов'язковими як для діяльності студентських загонів, так і для господарських організацій, де влітку працювала студентська молодь, а також описували взаємовідносини між ними [365, с. 32].

«Положення про студентський загін» (1977 р.) визначило основні організаційні принципи та форми діяльності студентських будівельних загонів, регламентувались їх взаємовідносини з господарськими організаціями, виробнича діяльність, ідейно-виховна робота в загоні, було регламентовано основні правила з охорони праці, визначався порядок медично-санітарного забезпечення бійців загону, здійснювався контроль за харчуванням та

водопостачанням, дотриманням санітарних норм виробництва та житлово-побутових умов, закріплювалися фінансово-господарські засади діяльності студентських загонів, включаючи порядок оплати праці членів студентського будівельного загону, а також оплату їхнього проїзду до місця роботи та умови фінансової звітності в студентських формуваннях [240, с. 11-12]. На відміну від «Положення про студентський будівельний загін» (1969 р.), яке складалося з трьох розділів, нове «Положення» (1977 р.) структурно складалося із преамбули та п'яти розділів. Причому два окремі розділи «Положення» 1969 р., що регулювали виробничу та політико-виховну роботу в студентському будівельному загоні у новому варіанті були об'єднанні в єдиний розділ [365, с. 33].

Варто звернути увагу на розділ I («Організаційна структура студентського загону») цього «Положення», який визначав порядок формування Центрального штабу студентських будівельних загонів від найменшої ланки (комітети ВЛКСМ) до вищої ланки (крайкоми, обкоми, ЦК ЛКСМ союзних республік) з урахуванням пропозицій відповідних міністерств і відомств; функціональні повноваження на формування будівельних загонів покладалися на ЦК ВЛКСМ і навчально-методичне управління вищої освіти міністерства вищої освіти СРСР [365, с. 137-143].

У «Положенні» визначалось, що «студентським загonom є колектив студентів, що добровільно виявили бажання в період літніх канікул працювати на будівництві народногосподарських об'єктів радянської держави. Загін об'єднувався спільним об'ємом робіт, що визначався господарським договором з підприємством чи організацією, а також певними політико-виховними та агітаційно-пропагандистськими завданнями [365, с. 137-143]».

Внесення до «Положення» норми про те, що студентський будівельний загін має бути цілісною виробничою одиницею було обумовлене існуючою на той час практикою, коли господарський суб'єкт, приймаючи загін, розпорощував його членів серед своїх виробничих підрозділів, що на думку партійно-комсомольських органів, негативно впливало на «ідейно – політичне

виховання та морально-психологічний стан членів будівельних загонів [365, с. 33]».

«Положення» визначало оптимальний кількісний склад загону – не більше 40-50 чоловік. Структурно загін міг складатися з декількох бригад. Визначалися права та обов'язки керівників загону, порядок їх призначення (обрання) та правила працевлаштування до господарської організації, передбачався порядок виключення осіб зі складу членів загону [365, с. 137-143].

Розділ II («Виробнича діяльність, ідейно-виховна та агітаційно-пропагандистська робота») регламентував взаємовідносини студентського загону із виробничою організацією як на підготовчому етапі, так і на етапі безпосередньої трудової діяльності; визначався порядок взаємовідносин членів загону з цими організаціями, цілі та завдання загону у сфері ідейно-виховної та суспільно-політичної роботи з місцевим населенням [365, с. 137-143].

У відповідності до «Положення» виробнича діяльність на народногосподарському об'єкті студентського загону здійснювалася на підставі укладеного трудового договору між підприємством, організацією та загonom, який визначав обов'язки обох сторін [365, с. 137-143].

Включення до «Положення» розділів: «Охорона праці в студентському загоні», «Медично-санітарне забезпечення в студентському загоні» та «Фінансово-господарські питання діяльності студентського загону» мала сприяти підвищенню безпечних умов праці, подоланню причин травмування та каліцтва, підвищенню ефективності системи охорони здоров'я серед молоді, юридично врегулювати основні засади матеріально-технічного забезпечення діяльності студентських загонів, розв'язанню фінансово-господарських питань загонів з державними виробничими суб'єктами [365, с. 137-143].

Отже, положення та норми п'яти розділів «Положення» в повній та однаковій мірі регулювали питання діяльності загонів як будівельного, так і небудівельного профілю.

Правову основу діяльності студентських будівельних загонів, крім «Статутів» (1966 р., 1970 р., 1977 р.) та «Положень» (1969 р., 1977р.),

регламентували спільні постанови ЦК КПРС та Ради міністрів СРСР (1967, 1968, 1976 рр.) й відомчі постанови міністерств та відомств, узгоджені з ЦК ВЛКСМ.

Першим документом, що започаткував основи правового регулювання організації та діяльності студентських загонів була постанова ЦК КПРС та Ради міністрів СРСР від 26 травня 1967 р. «Про заходи щодо поліпшення організації та підвищення ефективності літніх робіт студентів» [147, с. 123]. Згідно з цим документом було встановлено порядок визначення будівельних об'єктів та контингент студентів, які скеровуються на ці роботи в період літніх канікул. Ця постанова зобов'язала міністерства, відомства та підрядні організації, для яких студентські будівельні загони виконували роботу, відрахувати на рахунки комсомольських органів необхідні кошти для організації роботи загону. Одночасно був визначений порядок оплати праці студентів, вартості їх проїзду та виплати їм добових. Ця постанова також врегулювала такі важливі питання: медичне обслуговування студентів, першочергове забезпечення студентського будівництва матеріалами та механізмами, суворе дотримання правил та норм охорони праці тощо. У відповідності із цією постановою компетентними органами були прийняті нормативні акти, що регламентували взаємовідносини студентських загонів із організаціями, які брали на роботу студентів, структуру та організацію управління студентським трудовим рухом, надання пільг учасникам загону. Студентський трудовий рух отримав правовий статус, що сприяло якісному його перетворенню.

У відповідності з постановою компетентними органами було видано нормативні акти, що регламентували взаємовідносини студентських загонів з організаціями, де влітку працювали студенти, визначали структуру та характер управління молодіжним рухом, надання пільг бійцям загону. Так, Президія ВЦСПС 26 вересня 1967 р. затвердила Типовий трудовий договір [145, с. 43], на основі якого кожний студентський загін повинен був заключити із господарською організацією договір на певні види будівельних робіт, який встановлював права та обов'язки для обох сторін.

Отже, з'явився правовий документ, що регулював виробничу діяльність загонів та їх взаємовідносини із промисловими, будівельними та сільськогосподарськими організаціями. На його основі мали укладатися договори на роботи із конкретними студентським загонами – юридичні документи, що встановлювали відносини між студентськими загонами та організаціями, що їх приймали, з таких питань: фінансування, підготовка, перевезення загону до місць дислокації та повернення назад на місце навчання, а також умов використання праці його членів.

Порядок укладання таких типів договорів був передбачений «Інструкцією про порядок підписання договорів, реєстрації та обліку студентських загонів», затверджених постановою Секретаріату ЦК ВЛКСМ від 23 січня 1976 р., із змінами та доповненнями від 3 травня 1977 р. Договір укладали юридичні особи, тобто та чи інша виробнича організація та обласний (районний) штаб Всесоюзного студентського загону, який видав відповідне доручення представнику будівельного загону.

Договірна кампанія для загонів, що працювали влітку, проходила в лютому-березні і закінчувалася до 1 квітня. Для осінніх робіт вона проводилася в серпні. За рішенням Центрального штабу студентських штабів ЦК ВЛКСМ в республіках, регіонах та областях, де працювали загони великої чисельності, договірна кампанія проводилася в єдині терміни, одночасно в суворо визначений період, тобто всі загони мали укласти договори до 1 квітня. В певних випадках терміни договірної кампанії визначалися республіканськими, регіональними та обласними штабами студентських загонів. Типовий договір, так як і положення про студентський загін, за своєю правовою суттю були підзаконними актами та обов'язковими для всіх господарських організацій, що брали до себе на роботу студентські загони.

Кожний робітник чи службовець укладав в усній чи письмовій формі трудовий договір. Таким чином, трудова діяльність члена студентського загону регламентувалася двома паралельно існуючими договорами: договором на роботу в студентському загоні та індивідуальним трудовим договором. В

робочий період в процесі виконання договору при необхідності сторони мали право зробити відповідні зміни чи доповнення в нього, але за умови, що інша сторона не заперечуватиме. У цьому випадку підписувалась додаткова угода, як додаток до основного договору. Всі доповнення чи зміни також вносилися лише за погодженням обласного (республіканського, крайового) штабу студентських будівельних загонів [365, с. 12].

26 травня 1976 р. ЦК КПРС та Рада міністрів СРСР прийняли постанову «Про заходи щодо подальшого поліпшення організації літніх робіт студентських загонів» [146, с. 190-194], яка визначала порядок формування студентських загонів та їх розподіл за народногосподарськими об'єктами як СРСР в цілому, так і в окремих республіках, в т. ч. й в УРСР. Центральний штаб студентських будівельних загонів мав розробити, узгоджений із ЦК ВЛКСМ та Мінвузом СРСР, проект плану формування студентських будівельних загонів на рік. З моменту прибуття на місце дислокації членів загону наказом виробничої підрядної організації зараховували до її облікового складу, присвоювали розряд і зараховували на відповідну посаду. Розряд присвоювався у відповідності або до наданих документів або відповідно до запису у трудовій книжці. Для бійців, що не мали трудового стажу, виписували трудові книжки. Правила внутрішнього трудового розпорядку встановлювали п'яти чи шестиденний робочий тиждень із загальною тривалістю не більше 41 години.

Підрядна організація, яка приймала студентський загін, повинна була забезпечити належні санітарно-гігієнічні умови праці та побуту. Всі працівники забезпечувалися комплектом спецодягу та індивідуальними засобами захисту у відповідності з нормами техніки безпеки для різних будівельних спеціальностей.

За невиконання чи неналежне виконання, обумовлених договором завдань, господарська організація, як і відповідний штаб студентського будівельного загону, несли відповідальність у відповідності до чинного законодавства та укладеного договору. Основою відповідальності сторін за

невиконання обов'язків могла бути вина загону чи господарської організації. При розірванні договору та при розформуванні студентського будівельного загону через невиконання договірних зобов'язань, взятих господарською організацією на себе, остання мала відшкодувати республіканському (крайовому, обласному) штабу штраф у розмірі: по будівельному загону до 1% вартості невиконаного обсягу робіт відповідно до умов договору [148, с. 157]. При порушенні встановлених договором термінів робіт та їх етапів з вини студентського загону республіканський (крайовий, обласний) штаби сплачували організації пеню за кожний день простою до 1 вересня поточного року, в розмірах: при роботі будівельного профілю до 0,2 % кошторисної вартості невиконаного обсягу робіт; небудівельного – до 0,4 % суми заробітної плати, яку загін отримував би, виконавши повний об'єм робіт у встановлений за договором термін, враховуючи середні тарифні розряди членів загону [148, с. 157-158].

У 1973 р., крім цих нормативно-правих актів, була прийнята постанова держкомпраці СРСР «Про доповнення Єдиної номенклатури посад службовців», якою були включені в групу «керівники служб та підрозділів на підприємствах та установах» посадові найменування «командир» та «комісар» студентського загону, а також наказ міністерства фінансів УРСР «Про пільги податок на дохід», згідно з яким студенти, що працювали в складі студентських будівельних загонів або ж в радгоспах, колгоспах чи інших підприємствах, установах звільнялися від податку з прибутку [365, с. 31].

Підвищення продуктивності праці будівельних загонів нерозривно було пов'язано з їх включенням до системи в оплаті праці, яка діяла на підприємствах. Так, постанова ЦК КППС та Ради Міністрів СРСР від 26 травня 1976 р. (п. 8) та «Положення про студентський загін» (ч. 1 п. 26) встановлювали підстави, за якими на членів студентських загонів розповсюджувалися норми в оплаті праці, що діяли на підприємствах та в організаціях, де вони працювали і, крім того, за ними зберігалась – нарахована за місцем навчання стипендія [302, с. 12]. Незалучення до роботи студентського будівельного загону з вини

виробничої організації також мав бути оплачений нею, але простій з вини студентського будівельного загону оплаті не підлягав.

Існували дві основні системи оплати праці: відрядна та погодинна.

При погодинній оплаті праці зарплата студента вираховувалася, виходячи із його кваліфікації, тобто призначеного йому кваліфікаційному розряду, і фактично відпрацьованого часу. Якщо праця оплачувалась почасово, то це не викликало труднощів: тарифна ставка множилася на кількість відпрацьованого часу, і в результаті виходив розмір заробітку без врахування можливих доплат та надбавок, про які йтиметься нижче. При відрядній формі заробітна плата студента вираховувалася по кількості та якості виконаного обсягу робіт чи виробленої продукції. Щоб підрахувати відрядний заробіток потрібно знати кількість одиниць продукції, що мала бути виробленою за певний проміжок часу, на який розрахована тарифна ставка. Кількість продукції, яку робітник повинен був виробити за певний термін, називалася нормою виробітку, а розцінка, отримана шляхом поділу тарифної ставки (денної, погодинної) на норму виробітку (годинну, денну) – відрядною розцінкою. Відрядна розцінка – це плата за одиницю продукції, наприклад за одну виготовлену деталь, за кубометр викопаного ґрунту і т.п. Зазвичай, заробітну плату за таких умов розрахунку визначають за такою формулою:

Відрядна розцінка = тарифна ставка / норма виробітку [381, с. 45].

Вибір тієї чи іншої форми та системи оплати праці залежав від особливостей технологічного процесу, умов виробництва, форм організації праці, а також вимог до якості випущеної продукції чи об'єму виконаних робіт.

Відрядна оплата праці передбачала формуванням колективного заробітку загону, який згідно з «Положеннями про студентський загін», розподілялася між його членами із застосуванням коефіцієнта трудової участі (КТУ). КТУ – це узагальнений кількісний показник реального трудового внеску члена студентського загону в загальні результати роботи всього загону. До 1986 р. порядок та умови застосування КТУ регулювалися пп. 25-35 Інструкції по організації діяльності в лінійному загоні. У лютому 1986 р. було затверджено

окрему постанову Центрального штабу студентських будівельних загонів ЦК ВЛКСМ «Про застосування в студентських загонах коефіцієнту трудової участі» [148, с. 137], згідно з якою КТУ при розподілі колективного заробітку застосовувався лише за згодою всіх членів загону. КТУ застосовувалось при нарахуванні премій. Незважаючи на займану посаду у загоні, розмір КТУ кожного члена загону розраховувався в межах від 0,5 до 1,5. При визначенні розміру КТУ рядових бійців загону враховувалися як показники, що підвищували її розмір, так і показники, що понижували розрахунок. До показників, що збільшували коефіцієнт КТУ належали: висока якість виконаної роботи, перевиконання норм, виробничих завдань; висока трудова активність; охайне та економне ставлення до матеріалів, інструментів; до показників, що знижували коефіцієнт належали: низька якість виконаних робіт, невиконання норм, виробничих завдань; порушення технології проведення робіт, недбайливе ставлення до матеріалів, інструментів; порушення правил техніки безпеки. При визначенні коефіцієнта КТУ командира, комісара, майстра також враховувались їх досягнення та прорахунки у таких питаннях: якості та повноти виконання посадових обов'язків, визначених «Положенням про студентський загін»; ефективне розв'язання виробничих завдань та вирішення побутових проблем; підтримка в загоні трудової дисципліни; дотримання в загоні правил техніки безпеки. В якості базового коефіцієнту трудової участі для кожного учасника загону була взято одиницю (1). Фактичний розмір КТУ для членів загону міг бути більшим, рівним чи меншим базового, враховуючи вище охарактеризовані показники. Участь членів загону в культурному, спортивному житті та шефській роботі не включались до переліку позитивних чи негативних показників, що впливали на розмір коефіцієнта КТУ. Членам студентських загонів, що були задіяні на будівництві та на об'єктах, пов'язаних з капітальним ремонтом (напр. будівництво залізничних колій) встановлювалась надбавка. Вона також виплачувалась у тому випадку, якщо умови праці студентів не дозволяли повертатися для відпочинку до постійного місця дислокації табору загону. Такого характеру надбавка не

оподатковувалась і нараховувалася працівникам, не зайнятим безпосередньо на виробничих об'єктах, у відсотках до їх посадового окладу, а рядовим членам будівельного загону надбавка встановлювалася у відсотках до тарифної ставки та присвоєного розряду. В районах Крайньої Півночі та краях, що прирівнювалася до них, надбавка складала – 40%, а в інших районах – 30%. Розміри надбавки у всіх випадках не могли перевищувати 2 руб. 60 коп. (в цінах того періоду це вартість 10-13 буханок хліба) [148, с. 85-86].

Оплата вартості проїзду членів студентського загону до місця призначення і повернення до місця навчання, а також виплата їм добових в розмірі 1 руб. 30 коп. в день за час перебування в дорозі та за перші три дня після прибуття на місце роботи, здійснювалася за рахунок підприємства, організації, що приймав цей загін [365, с. 125]. У випадках, коли загін прибував із європейської частини СРСР (зокрема, УРСР) на роботу в райони Західного та Східного Сибіру, Крайньої Півночі та Далекого Сходу, передбачалась оплата проїзду авіаційним транспортом.

Оплата вартості проїзду бійців студентського загону до місця їхнього призначення здійснювалася ЦК ЛКСМ союзної республіки (райкомом, обкомом комсомолу) за рахунок коштів, перерахованих на їхні рахунки підприємствами та організаціями, що приймали студентський загін. Оплату вартості зворотного проїзду загону і виплату добових здійснювали організації, підприємства безпосередньо на місцях. При передислокації чи розформуванні студентського загону через вину організації, яка його приймає, остання сплачувала вартість проїзду загону у встановленому розмірі; в першому випадку – до нового місця роботи, а в іншому – до місця навчання членів загону [148, с. 154].

Розрахунки за виконану роботу з кожним членом студентського загону, включаючи керівників та обслуговуючий персонал, виплата їм добових здійснювалися безпосередньо через касу підприємства, організації. Остаточний розрахунок з усіма членами загону відбувався в передостанній їх робочий день [365, с. 137-143].

Метою господарської діяльності студентських загонів, як і будь-якої іншої господарської організації, була участь у творенні суспільного добробуту, поліпшення матеріального та культурного рівня життя населення. Надання студентським будівельним загонам статусу юридичної особи забезпечувало правові механізми врегулювання трудових та цивільно-правових відносин з підприємствами та державними організаціями, дозволяло їм мати власний кошторис та баланс. Такий стан речей було закріплено постановою ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР (26 травня 1967 р.) № 483. У пункті 9 якої вказувалося, що «міністерства, відомства, підвідомчі їм будівельні об'єкти та підрядні будівельні організації, у виробничій діяльності яких задіяні студентські будівельні загони, мають на рахунки комсомольських органів відраховувати необхідні кошти для організації праці загонів в розмірі до 1% кошторисної вартості виконаних загonom робіт. Зазначені відрахування проводяться за рахунок накладних видатків будівельних організацій» [457, с. 8].

Прийняття «Статуту» та «Положення» вирішувало питання про правове оформлення юридичного статусу студентських будівельних загонів. Наявність базових документів юридичної особи (а такими були статут організації, положення про її діяльність) є основою встановлення цивільно-правових відносин. Саме ці нормативно-правові акти визначили організаційну структуру будівельних загонів, права та обов'язки їх членів, організаційні засади діяльності, символіку та керівництво загонами, систему заохочень та покарань.

Другою необхідною ознакою юридичної особи є відокремленість майна, що означає наявність власного майна, приналежного їй на основі права власності (згідно з правом оперативного керування). Варто враховувати, що відокремленість майна забезпечує господарську самостійність. Це забезпечувало Центральному штабу студентського будівельного загону володіти, користуватися та розпоряджатися виділеною йому державною власністю.

Кожна юридична особа відповідає за свої борги всім майном, яке знаходиться у його володінні, користуванні та розпорядженні. Особливість

полягає в тому, що відповідати за борги юридична особа може лише тим майном, на яке може бути звернено стягнення. Винятком є лише те, що можлива відповідальність за борги однієї державної організації на майно іншої. Це можливо в тому випадку, якщо вищестояща організація гарантувала певну суму (наприклад, ЦК ВЛКСМ гарантує оплату певної суми за будь-який штаб студентських загонів).

Юридична особа може виступати в цивільному обігу від свого імені. Межі її самостійної діяльності визначалися завданнями народногосподарського плану, Статутом та Положенням про студентський будівельний загін. Тому Центральний штаб студентських будівельних загонів мав право від свого імені вступати в цивільно-правові відносини з іншими юридичними особами та громадянами, захищати свої права в суді і арбітражі. Командир студентського будівельного загону був одноособовим представником юридичної особи. Статут та Положення про студентський будівельний загін визначали повноваження командира загону [521, с. 99-101].

Такою юридичною особою, згідно радянського законодавства, був Всесоюзний штаб студентських будівельних загонів при ЦК ВЛКСМ, означений правовий статус якого визначав:

- а) характер та предмет діяльності юридичної особи;
- б) вищестоящий орган, якому він підпорядковувався;
- в) місцезнаходження.

Г) назву, яку можна використовувати у договорах, що уклалися; в символіці загону.

Проте, хоча організаційна структура студентських будівельних загонів мала своєю первісною одиницею лінійний загін, який підпорядковувався нижчим керівним інституціям: районним та обласним штабам студентських будівельних загонів, останні не виступали юридичними особами, а лише були уповноваженими представниками Всесоюзного штабу студентських будівельних загонів при ЦК ВЛКСМ на місцях і від його імені укладали господарські договори [521, с. 99-101].

У червні 1979 р. ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про подальший розвиток вищої школи та підвищення якості підготовки спеціалістів», в якій говорилось, про необхідність партійним органам звернути більшу увагу на подальше «зміцнення зв'язку навчального закладу із виробництвом, виробничою практикою на будівництві, а також про ефективніше використання студентських загонів в трудовому, політичному та професійному вихованні майбутніх спеціалістів» [136, с. 403].

У 1980-ті роки основні питання трудової та господарської діяльності студентських будівельних загонів визначалися рішеннями вищих державно-партійних органів (спільні постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР).

Отже, проаналізовані нормативно-правові засади організації діяльності студентських будівельних загонів засвідчили, що залучення студентської молоді до будівництва об'єктів народногосподарського комплексу радянської держави здійснювалося на чітких організаційно-правових засадах. З часу створення студентських будівельних загонів їхня діяльність регламентувалась різними підзаконними нормативно-правовими актами (спільні постанови ЦК КПРС та Ради міністрів СРСР (1967, 1968, 1976 рр.) та відомчі постанови міністерств та відомств, узгоджені з ЦК ВЛКСМ.). Повсякденне життя у студентському будівельному загоні регламентувалося «Статутами студентського загону» (1966, 1977 рр.). «Положенням про студентський будівельний загін» (1969 р.) та «Положенням про студентський загін» (1977 р.), які містили основні організаційні принципи та визначали форми діяльності студентських загонів, їх взаємовідносини з народногосподарськими організаціями. Одним з перших документів, що започаткував основи правого регулювання організації та діяльності студентських загонів, була постанова ЦК КПРС та Ради міністрів СРСР від 26 травня 1967 р. «Про заходи щодо покращення організації та збільшення ефективності літніх робіт студентів». 26 вересня 1967 р. було затверджено Типовий трудовий договір, на основі якого кожний студентський загін заключав із господарською організацією договір на певні види будівельних робіт. Цим договором було встановлено взаємні права

та обов'язки сторін. Порядок укладання такого типу договорів був передбачений «Інструкцією про порядок підписання договорів, реєстрації та обліку студентських загонів», затверджених постановою секретаріату ЦК ВЛКСМ від 23 січня 1976 р., із змінами та доповненнями від 3 травня 1977 р. Прийняття нормативно-правових документів упродовж 1966 – 1977 рр. забезпечило організаційно-правову регламентацію діяльності студентських будівельних загонів, що вивело рух на новий етап його розвитку, підвищивши його організованість та економічну ефективність.

2.3. Організаційна структура.

Історія руху студентських будівельних загонів нероздільно пов'язана з процесом формування їх організаційної структури, яка пройшла також свою еволюцію: від зародження та становлення до юридичного оформлення.

Формування організаційної структури студентського будівельного загону була пов'язана із залученням студентської молоді до виробничої діяльності, пов'язаної з освоєнням цілинних земель Казахстану. Тому на початковому етапі організаційна структура студбудзагонів формувалась аналогічно існуючій структурі радянських господарств у сільському господарстві. Організаційною основою яких був радгоспний загін, що складався із виробничих бригад. Загоном керував штаб, до складу якого входили командир, заступник з політичної роботи, партійний секретар (парторг), майстер. Затверджувався цей склад комітетом комсомолу вищого навчального закладу. Загони, що працювали в межах одного територіального управління, утворювали районний студентський будівельний загін зі своїм штабом. Вищим керівним органом, що забезпечував загальне керівництво загонами в виробничий період був Центральний цілинний штаб. Початок практики організації виробничої діяльності студзагонів у інших областях СРСР поступово сприяв і формуванню відповідної організаційної структури місцевих керівних органів [313].

У лютому 1965 р. ЦК ВЛКСМ прийняв рішення про створення підготовчих штабів при ЦК ЛКСМ союзних республік, обласних міських комітетах комсомолу, завданням яких було сформувати відповідний загін місцевого рівня і підготувати його для відправки на роботу до цілинних областей [467, с. 9]. Для організації роботи в них рекомендувалися комсомольські активісти: молоді викладачі, аспіранти, студенти-старшокурсники, що мали необхідний досвід роботи у студентському загоні. Склад штабу трудових відносин затверджувався комітетом комсомолу навчального закладу щорічно в жовтні після попередньої співбесіди з кожним з рекомендованих активістів до його складу у республіканському, крайовому, обласному штабі студентських будівельних загонів. Очолював штаб один із заступників секретаря комітету комсомолу навчального закладу. Штаб повинен був організувати роботу таким чином, щоб забезпечити належні умови життя і діяльності загону. Щоденно штаб проводив оперативні наради про підсумки дня, на яких уточнювали завдання на наступний день. У підготовчий період штаб лінійного студентського загону підпорядковувався штабу трудових відносин навчального закладу, що формував загін [148, с. 16].

Штаб трудових відносин проводив підбір та навчання керівників лінійних загонів, інструктаж членів загону з правил техніки безпеки, забезпечував професійне навчання, організацію медичних оглядів, екіпірував кожного члена загонів, складав плани ідейно-виховної, патріотичної культурно-масової, спортивної та шефської роботи, рекомендував у вищестоящий штаб кандидатури для роботи в районних (зональних) штабах студентських будівельних загонів. Штаб трудових справ здійснював контроль за лінійним загonom аж до часу виїзду його на місце постійної дислокації [148, с. 15].

Постійне зростання чисельної кількості студентських будівельних загонів, розширення географії їхньої діяльності, щорічне збільшення об'ємів виконаних робіт, вимагало від державно-партійного керівництва та керівництва ВЛКСМ створення єдиного вищого керівного органу, який би не тільки об'єднав розрізнені ініціативи молоді різних регіонів та вузів, а і забезпечив

координацію взаємодії між державними та молодіжними виробничими організаціями.

Як свідчать документи, підпорядкованість штабів трудових відносин комітетам ВЛКСМ породила конфлікт інтересів та перетин повноважень між ними. З метою вирішення цього протиріччя стали практикувати призначення командирами лінійних будзагонів секретарів комітетів ВЛКСМ. Але за такої практики штаби практично усувалися від безпосереднього керівництва і тому почали самоусуватися від вирішення проблем виробничого характеру, перекладаючи всю відповідальність за прорахунки та недоліки у діяльності студбудзагону на відповідні комітети ВЛКСМ навчальних закладів. Комітети ВЛКСМ вбачали винуватцями виниклих проблем в особі командирів і комісарів лінійного загону та членів підготовчого штабу, бо саме вони мали забезпечувати і відповідати за безпосередню виробничу діяльність загону. Комітети ВЛКСМ брали на себе відповідальність лише за підготовчий етап формування студентського будівельного загону, усуваючись від керівництва будзагоном у виробничий період його діяльності. У цій ситуації міжінституціонального суперництва потерпали тільки студбудзагонівці, бо при вирішенні елементарних виробничих чи побутових проблем кожна інституція переадресовували їх одна до одної. Тому інколи елементарні проблеми не знаходили свого вирішення.

У липні 1966 р. при ЦК ВЛКСМ було створено центральний спеціальний орган, що мав займатися організацією та керівництвом студентськими будівельними загонами. А вже 30 січня 1967 р. бюро ЦК ВЛКСМ прийняло постанову про організацію Центрального штабу студентського будівельного загону. Відповідні штаби створювались й при ЦК ЛКСМ союзних республік, обласних, крайових комітетах комсомолу. З метою подальшого вдосконалення організаційної структури управління студбудзагонами, вироблення нормативно-правових актів, ЦК ВЛКСМ у листопаді 1969 р. затверджує «Положення про обласний, крайовий, республіканський штаб» [400, с. 110-111].

Певні зміни щодо функцій, назви Центрального штабу пов'язані з прийняттям 3 липня 1973 р. постанови ЦК ВЛКСМ «Про штаби студентських будівельних загонів» [365, с. 32], згідно якого Центральний, республіканські, крайові та обласні штаби почали функціонувати на правах окремих відділів відповідних комітетів комсомолу. А вже через десять років, 2 квітня 1984 р., ЦК ВЛКСМ знову було прийнято рішення про зміну назв штабів загонів. Вони стали називатися штабами студентських загонів, тобто з назви зникло слово «будівельний». Це пояснюється розширенням сфер залучення студентських будзагонів до різних галузей народного господарства. До 1984 р. кількість студентів у будівельних і небудівельних загонах у Всесоюзному загоні практично зрівнялась [400, с. 111].

Всесоюзний студентський загін – це добровільне об'єднання комсомольців, студентів вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, які виявили бажання працювати в різних галузях народного господарства під час літніх канікул, а також, що направляються вишами, технікумами у відповідності з рішеннями місцевих партійних і радянських органів на період збору врожаю в осінній період [148, с. 10].

Всесоюзний студентський загін у літній виробничий період та в період збирання врожаю восени структурно будувався за територіальним принципом і складався з лінійних, районних, обласних, крайових та республіканських загонів. У відповідності до «Положення про обласний, крайовий, республіканський штаб» керівництво всіма студентськими загонами (місцевими та виїзними) здійснювали районні, обласні, крайові, республіканські штаби студентських будівельних загонів. При ЦК ЛКСМ союзних республік створювались відповідні республіканські штаби студентських будівельних загонів. В УРСР, а також РСФСР та в інших великих республіках, з обласним (крайовим) поділом, створювались штаби обласного рівня (які підпорядковувались відповідним обласним / крайовим комітетам ВЛКСМ). У інших республіках, територіальний принцип організації керівних комсомольських органів не передбачав такого поділу, наприклад, у Грузії

створювався єдиний штаб студентських будівельних загонів без відповідних підрозділів на місцях [148, с. 11] (Додаток Д).

Крім районних, обласних, республіканських (відповідно до адміністративно-територіального поділу СРСР), в деяких випадках формувались і зональні штаби. Наприклад, у 1980 рр. на Північному Кавказі (П'ятигорськ, Мінеральні Води, Нальчик) керівництво виробничою діяльністю студентського будівельного загону, у складі якого працювали й студенти з УРСР, забезпечував зональний штаб студентських будівельних загонів «Інтернаціональний» з штаб-квартирою в м. Кисловодську [382, с. 38-39].

Штаби опікувалися питаннями формування лінійних загонів, з однієї сторони, визначенням переліку народногосподарських об'єктів, на які у нинішньому році належало залучити студбудзагони, а з другої – розподілом цих об'єктів між вищими та середніми спеціальними навчальними закладами відповідних республік, що мали формувати лінійні студентські загони. Формування студентських будівельних загонів, у залежності від чисельності та структури навчального закладу, покладалось або на комітети ВЛКСМ вищого навчального закладу, або на бюро факультетів ВЛКСМ. Республіканські, крайові, обласні, районні штаби здійснювали контроль за порядком укладання студентськими загонами з підприємствами чи організаціями колективних трудових договорів, виконання останніми договірних зобов'язань. У випадку виникнення спірних питань республіканські (крайові, обласні) штаби від імені ЦК ЛКСМ союзних республік (крайкомів, обкомів комсомолу) зверталися в органи державного арбітражу чи в суд. Щорічна підготовка до третього трудового семестру розпочиналася з вивчення пропозицій ректоратів вищих навчальних закладів по формуванню студентських загонів. Спільні пропозиції ректоратів (адміністрацій) і комітетів комсомолу навчальних закладів до першого серпня направлялися до крайкомів і обкомів комсомолу, ЦК ЛКСМ союзних республік, до республіканських міністерств вищих навчальних закладів. На їх основі відповідні штаби студбудзагонів розробляли пропозиції по формуванню студентських загонів навчальними закладами краю, області,

республіки, які після погодження з місцевими партійними, радянськими органами, міністерствами вищих навчальних закладів союзних республік, радами ректорів спрямовували до першого вересня у Центральний штаб студентських будівельних загонів ЦК ВЛКСМ та Міністерство ВНЗ СРСР. Вивчивши дані пропозиції, Центральний штаб студентських будівельних загонів ЦК ВЛКСМ за участю навчально-методичного управління вищої освіти Міністерства ВНЗ СРСР розробляли проект плану формуванню та місця дислокації Всесоюзного студентського загону з урахуванням потреб у трудових ресурсах відповідними економічними районами країни та заявок міністерств і відомств. План по формуванню студбудзагонів, місця їхньої дислокації, не пізніше ніж за шість місяців до закінчення навчального року, розглядався і затверджувався ЦК ВЛКСМ разом з міністерством ВНЗ СРСР і узгоджувався з Держпланом СРСР. На основі затвердженого плану ЦК ВЛКСМ і міністерства ВНЗ союзних республік, крайкоми, обкоми комсомолу та відповідні ради ректорів разом з партійними та радянськими органами затверджували місце дислокації студентських загонів на території республіки, краю, області конкретно кожного навчального закладу відповідно до кількісного складу учасників трудового семестру. Місце дислокації студбудзагону у республіці передбачало включення і студбудзагонів сформованих навчальними закладами іншими союзними республіками. План формування та місце дислокації студентських загонів кожного навчального закладу на осінній період, пов'язаний зі збиранням врожаю розроблявся та затверджувався місцевими партійними і радянськими органами [148, с. 11-12] (Додаток Е).

Основною структурною одиницею Всесоюзного студентського загону був лінійний загін – трудовий колектив студентів, які виконували спільні виробничі завдання на основі господарського договору із підприємством (організацією) і забезпечували реалізацію програми ідейно-виховної та суспільно-політичної роботи у період трудового семестру на місцях своєї дислокації [313].

У своїй діяльності лінійні загони керувалися «Положенням про студентський загін» (1977 р.) («Положенням про студентський будівельний

загін» (діяло до 1977 р.), «Статутом студентського загону», а також іншими нормативно-правовими документами, які приймали ЦК ВЛКСМ, ВЦРПС, міністерство вищих навчальних та середніх спеціальних закладів СРСР, Центральний штаб студентських загонів при ЦК ВЛКСМ.

Студенти II-IV курсів, які у відповідності до навчального плану мали двомісячні канікули у період липня-серпня або серпня-вересня, склали основу студентських загонів для виробничої діяльності влітку. Додатково до складу загону передбачалось залучення студентів, які мали змогу (за рішенням адміністрації) поєднувати літню навчально-педагогічну або виробничу практику з роботою у студентському будівельному загоні під час третього трудового семестру. Формування лінійного загону, як правило, відбувалося на основі академічної групи [148, с. 17].

Згідно «Положення про студентський загін» (1977 р.): «членом студентського загону міг бути студент, який успішно виконав навчальну програму, визнавав та виконував «Статут студентського загону», не мав медичних протипоказань, що могли б йому зашкодити виконувати відповідну роботу за умовами господарського договору, крім того, був зобов'язаний прослухати обов'язків курс та скласти іспити з техніки безпеки» [365, с. 137-143].

«Положення» також визначило оптимальну кількість членів лінійного будівельного загону – не більше 40-50 осіб [365, с. 137-143]. Така кількість вважалась найбільш оптимальною для організації ефективної виробничої та суспільно-політичної діяльності студентського загону. При цьому допускалося, що для спеціалізованих загонів (зв'язківців, механізаторів, меліораторів, провідників, медиків) чисельність лінійного загону має регламентуватися відповідними рішеннями Центрального штабу СБЗ ЦК ВЛКСМ та відповідними галузевими міністерствами чи відомствами, проте не може бути меншою 20 чоловік. Також зазначалося, що студентські загони, які працювали на збиранні врожаю (овочів, фруктів, баштанних культур та ін.) у радгоспах, могли нараховувати від 40 до 500 чоловік.

Необхідною принциповою умовою при його формуванні було суворе дотримання принципу добровільності.

Формування студентського загону складалося з двох основних етапів – підготовчого (організаційного) та основного (виробничого).

Мета підготовчого (організаційного) етапу полягала у формуванні кількісного складу лінійного загону та підготовці його членів до майбутньої виробничої та суспільно-політичної діяльності у період третього трудового семестру. Цей етап розпочинався щорічно у жовтні-листопаді. В цілому, незалежно від того де б мав працювати студентський будівельний загін, його формування проходило в сім етапів [10, арк. 243]:

- **мас-медійні заходи:** популяризація роботи в студентському загонів у студентських періодичних виданнях, в яких публікувалися матеріали про передовиків студбудзагонів, про важливість такої суспільно-корисної праці радянської молоді;

- **роз'яснювальної роботи (пропагандистсько-агітаційний):** проведення комсомольських зборів (у академгрупах, на курсах факультету) з обговорення питань, що стосувалися організації виробничої діяльності лінійного загону, прийому в його члени;

- **організаційної роботи:** збір заяв бажаючих працювати у складі студентського будівельного загону (на цьому етапі широко висвітлювалися у студентській пресі «передові групи», тобто ті, в яких було подано найбільше заяв про зарахування до складу будзагону);

- **індивідуальної роботи:** особисті зустрічі командирів студентських будівельних загонів із кожним бажаючим вступити до студбудзагону (відбувалось ознайомлення з матеріальним, сімейним, навчальним станом майбутнього «бійця», а також приймалося рішення про попереднє зарахування чи незарахування до загону);

- **навчально-виробничої:** навчання бійців загону основним навичкам будівельної професії (у вільний від навчання час, до того ж витрати на навчання повністю сплачувалися за рахунок підприємства чи організації, в якому мали

працювати майбутні студзагонівці) та правилам техніки безпеки; проводилась підготовка до виробничої, агітаційно-пропагандистської та культурно-масової роботи серед населення. Студенти проходили навчання по 40-годинній програмі, затвердженій Центральним штабом СБЗ ЦК ВЛКСМ, на базі шкіл комсомольського активу ВНЗ. Навчання завершувалося здачею екзаменів та отриманням атестатів для кожного з членів будівельного загону (це стосувалося також керівництва лінійного загону та працівників республіканського, крайового, обласного штабу СБЗ). Крім цього, керівництво лінійного загону займалося на цьому етапі укладанням господарських договорів та їх затвердженням вищестоящим штабом. Нерідко це право делегувалося майстрові загону, який у лютому-березні виїздив на місце майбутньої виробничої дислокації загону та вів переговори з керівництвом державних підприємств і субпідприємств організацій, отримуючи від них переліки об'єктів, приблизно розраховував й погоджував кошторис і розцінки майбутніх робіт.

- **медичного допуску:** проходження медичних оглядів та отримання дозволів лікаря на роботу в студентському будівельному загоні, отримання щеплень (якщо цього вимагало місце дислокації загону) та здачі екзаменів з техніки безпеки;

- **прийом у члени студзагону:** зарахування у члени загону в урочистій обстановці;

- **офіційного оформлення:** розробка символіки (назви загону, прапора, емблеми), яка мала відображати специфіку вищого навчального закладу; остаточне затвердження комітетом комсомолу навчального закладу складу студентського загону; визначення ступеня його готовності до виїзду на місце дислокації, видача дозволу на виїзд для виконання робіт, передбачених трудовим договором.

Основний (виробничий) етап передбачав такі складові:

- **організаційна робота:** своєчасне прибуття та розміщення загону в таборі, оформлення, у відповідності з законодавством, членів загону на роботу, проведення інструктажу з техніки безпеки;

- **виробнича діяльність:** виконання загonom виробничих завдань, передбачених укладеним трудовим договором; проведення агітаційно-пропагандистської роботи серед місцевого населення; максимально своєчасне завершення виконання робіт, після чого мав відбутися повний розрахунок з бійцями загону;

- **звітно-підсумкова робота:** командир загону мав здати звіт районному (зональному) штабу студентського будівельного загону та звіт комітету комсомолу навчального закладу про підсумки виконаної роботи, передати відповідну документацію; бійці загону включались у навчально-виховний процес відповідного ВНЗ.

Структура студентського загону визначалась «Статутом студентського загону» [145, с. 8-9].

У відповідності зі «Статутом студентського загону» керівництво повсякденним життям та виробничою діяльністю лінійного загону здійснював «штаб, персональний склад якого затверджувався комітетом комсомолу навчального закладу. До складу штабу входили: командир, комісар, майстер, медичний працівник, бригадири та громадський інспектор з охорони праці» [145, с. 8-9].

Сформований комітетом комсомолу за згодою адміністрації навчального закладу персональний склад штабу лінійного загону затверджувався партійним комітетом навчального закладу. Перевага під час відбору до складу штабу надавалася комсомольським та профспілковим активістам, членам комуністичної партії, які мали необхідний досвід організаторської та виховної роботи, а також користувалися авторитетом серед професорсько-викладацького складу та своїх товаришів.

На засіданнях штабу розглядалися всі питання, що стосувалися організації життя та діяльності загону, зокрема, питання що стосувалися виробничої діяльності, суспільно-політичної, ідейно-виховної, культурно-просвітницької та шефської роботи, організації побуту, охорони праці та здоров'я членів загону. Штаб постійно проводив контроль за фактичним

виконанням прийнятих раніше рішень, своєчасного проведення заходів, дотриманням обов'язків членами загону. Штаб контролював виконання плану робіт, вносив у них необхідні корективи, вимагав повного та своєчасного виконання завдань, що ставилися перед загonom. Щоденно проводилися оперативні засідання штабу, де підбивалися підсумки робочого дня, уточнювали завдання на день, члени загону звітували про обсяги виконаної роботи. Щотижня проводилися засідання штабу, де підводилися підсумки минулого тижня та планувалась робота на наступний тиждень, визначалися найкращі бригадири, бійці, приймалися рішення про вручення перехідних вимпелів та інших форм морального заохочення. Підсумки роботи загону підводилися штабом наприкінці місяця. Засідання штабу також проводилися у зв'язку з підготовкою до проведення різних заходів: наприклад, тижня техніки безпеки, дня спортивних змагань та з питань, що потребували невідкладного вирішення (таким, може бути порушення «Статуту студентського загону»). Штаб проводив також позапланові засідання [148, с. 26].

Питання, що стосувались виплати премій, накладання дисциплінарних стягнень, виключення із загону, прийняття рішень за результатами роботи за двотижневий період, місяць, трудовий семестр вирішувались на всезагальних зборах загону.

Очоловав загін – командир, якого призначав комітет комсомолу за згодою партійного комітету комсомолу та ректорату (дирекцією) навчального закладу. Йому в оперативному керівництві належало, згідно «Статуту» та «Положенню про студентський загін», право прийняття одноособових рішень щодо повсякденних питань життя та виробничої діяльності загону. Згідно «Положення»: «У рішенні питань повсякденної діяльності загону командир користується правом одноособовості». Проте воно не може розглядатися як право одноособового управління всією діяльністю загону. Адже, як було зазначено раніше, рішення ключових питань щодо діяльності загону здійснювалося колегіальним органом – штабом загону, тому командир зобов'язаний був поєднувати одноособове управління з колегіальним

принципом діяльності. Він повинен інформувати штаб про рішення, які приймалися в оперативному порядку, у в тому числі з таких питань, що стосувалися, розподілу бійців по виробничим об'єктам, видам робіт; організації матеріально-технічного забезпечення, побуту, розподілу будівельних матеріалів та механізмів; організації охорони праці, стану техніки безпеки, дотримання «Статуту студентського загону», правил внутрішнього розпорядку, виконання рішень штабу вищого рівня та ін. Крім цього, командир організував роботу загону, ніс персональну відповідальність перед комітетом комсомолу ВНЗ та ректоратом (дирекцією) навчального закладу за виробничу, ідейно-виховну та суспільно-політичну діяльність загону, контролював забезпечення дотримання правил безпеки, норм трудового законодавства, фінансово-господарської дисципліни, виконання відповідних рішень комітету комсомолу [365, с. 137-143].

Поряд з командиром у студзагоні існувала посада комісара загону. Комісар загону обирався на загальних зборах загону за рекомендацією штабу трудових справ і затверджувався комітетом комсомолу навчального закладу. Серед основних його завдань було планування і безпосередньо керівництво суспільно-політичною, культурно-масовою, спортивною та шефською роботою лінійного загону, він відповідав за організацію внутрішнього розпорядку загону, очолював роботу тимчасової комсомольської організації, яка створювалась на період діяльності студзагону. Крім того, як вже зазначалося вище, комісар був другою за владними повноваженнями особою після командира. У разі відсутності командира він виконував обов'язки останнього [365, с. 137-143].

Важливе місце в загоні, особливо у будівельних загонах, займав майстер, який обирався з числа студентів-старшокурсників вищого навчального закладу, технікуму, що формували загін, чи іншого навчального закладу, але при цьому його спеціальність повинна була відповідати профілю майбутньої виробничої діяльності загону, а сам він повинен був мати практичний досвід роботи у студентського будівельного загону. У випадку згоди вищого навчального

закладу майстром загону міг бути і спеціаліст господарської організації, у якій працювали студенти. Проте, в обох випадках його кандидатуру затверджував комітет комсомолу ВНЗ, що формував студбудзагін. Майстер відповідав за організацію виробничої діяльності загону, терміни виконання робіт, цілісність будівельних матеріалів, техніки та механізмів, стан охорони праці. При грубих порушеннях техніки безпеки одним з членів студентського загону, майстер мав право відсторонити порушника від робіт до відповідного рішення штабу загону. У разі виникнення аварійної ситуації він зобов'язаний повідомити про це командира загону та керівництво господарської організації. Майстер також мав право вносити на засідання штабу будь-яке питання по організації праці, пропозиції щодо заохочень чи накладання дисциплінарних стягнень бригадирів, членів студентського загону [365, с. 137-143].

Для медично-санітарного контролю за станом здоров'я членів загону, надання їм необхідної медично-профілактичної допомоги членом студентського загону обов'язково мав бути медичний працівник. Він обирався з числа студентів старших курсів медичного навчального закладу. Рішення про його затвердження на посаду та зарахування в загін приймалося комітетом комсомолу навчального закладу, що формував загін, на підставі рекомендацій республіканського (крайового, обласного) штабу студентського загону. Медичний працівник здійснював медичне обслуговування та контролював стан здоров'я бійців загону, харчування, водопостачання, санітарного стану табору. Він був зобов'язаний забороняти зарахування в загін осіб, що не пройшли відповідне медичне обстеження, вимагав дотримання членами загону санітарно-гігієнічних норм, звільняв їх від роботи за станом здоров'я, госпіталізував хворих чи травмованих. Крім того, медичний працівник мав право: звертатися у штаби вищого рівня, органи охорони здоров'я за необхідною допомогою чи прийняттям відповідних мір; звертатися у місцеві органи санітарного нагляду з проханням заборонити організацію табору в непридатних для життя місцях; заборонити, до рішення штабу, виконання робіт загonom, якщо там не виконуються правила техніки безпеки [332, с. 137-143].

До штабу також входив інспектор з охорони здоров'я, який мав спостерігати за дотримання основних правил по техніці безпеки під час виконання виробних завдань членами загонів. Згідно «Положення» цю посаду обіймав студент, який мав досвід роботи на виробництві чи раніше працював у студентських загонах, і він діяв відповідно до Положення про громадського інспектора, яке затверджувало ВЦРПС. Затверджував кандидата на цю посаду профком ВНЗ, що готував загін до виробничої діяльності на період літніх канікул. Інспектор з охорони здоров'я на місці дислокації СБЗ працював спільно з фабрично-заводськими та місцевими комітетами профспілок, службами техніки безпеки підприємств та організацій [365, с. 137-144].

Лінійний загін, в залежності від виробничих об'єктів на яких мав працювати, міг поділятися ще на окремі бригади, на чолі яких стояли бригадири [382, с. 58]. Вони обиралися з числа найбільш авторитетних членів загону та входили у штаб лінійного загону. Бригадири відповідали за виконання робіт на визначеній ділянці та слугували своєрідними «зв'язківцями» між рядовим бійцем та керівництвом загону. Кількість таких бригад в лінійному загоні визначалася у кожному випадку окремо, залежно від фронту робіт. Проте, аналіз діяльності СБЗ показує, що таких бригад у загоні було від 3-5 та чисельністю від 5 до 15 чоловік.

Проте, ключовою особою будь-якого студентського загону, незалежно від виду діяльності, був рядовий студент (або ж, як часто його називали «боєць студентського загону», у відповідності до прийнятої на військовий манер організації СБЗ). Його обов'язки та права чітко визначалися «Статутом студентського загону», основними з яких були:

- самовідданою працею вносити конкретний вклад у виконання народногосподарських планів, добиватися високої якості виконаних робіт;
- знати нормативно-правові документи, що регламентували повсякденне життя в загоні та виробничу діяльність, керуватися ними у своїй практичній діяльності, виконувати рішення штабу та розпорядження вищого керівництва,

- звертатися з питаннями в будь-який з штабів студентського загону, аж до Центрального штабу;
- дотримуватися правил внутрішнього розпорядку життя загону;
- суворо дотримуватися трудової дисципліни, охайно відноситися до власності виробничих підприємств чи організацій, виконувати правила техніки безпеки;
- «мужньо переборювати» будь-які труднощі, проявляти принциповість, товариську взаємодопомогу, ставити інтереси колективу вище особистих та ін.;
- гідно підтримувати традиції Ленінського комсомолу, виховувати у собі комуністичне відношення до праці, творчий підхід до процесу виробництва, активно брати участь у соціалістичних змаганнях;
- брати активну участь в суспільно-політичному житті загону, місцевої комсомольської організації [365, с. 137-143].

На наш погляд, вище перераховані завдання та обов'язки членів лінійного загону лише підкреслюють, що вище державно-партійне радянське керівництво вбачало в такій формі молодіжних об'єднань, як студентські будівельні загони, не лише економічну вигоду, а й важливий елемент радянської організації молодого покоління.

Ще одним невід'ємним елементом руху студентських будівельних загонів, вважалися спеціальна будзагонівська символіка і форма, які не просто були даниною більшовицькій ідеологічній традиції або своєрідною радянською «суспільно-політичною модою», а відігравали важливу психологічну роль, сприяли мобілізації бойового духу студентської молоді, стимулювали її прагнення якісно працювати і приносити відчутну користь суспільству. Справжнім символом руху студентських будівельних загонів стала зелена куртка, яку між собою досить часто називали «куртка-цілінка», на яку нашивали різні знаки розрізнення (Додаток Ш; Додаток Ц). Відповідно до Положення та Статуту, кожен загін мав прапор червоного кольору – символ вірності ідеалам держави і комсомольським традиціям. Рішенням комітету

комсомолу навчального закладу кожному лінійному загону присвоювалася назва – коротка, змістовна, звучна, образна, відповідна до виховних завдань трудового семестру. Як згадують, учасники руху студентських будівельних загонів, на середину 1970-х р. назви загонів стають сталими, лише додається рік формування загону. Так, наприклад, один із загонів Київського державного університету імені Т. Шевченка, що працював у с. Михайлівка Комсомольського району Кустанайської області, мав одну і ту ж саму назву «Наdejда» (командир В. Вашкевич) [201]. Крім того, як показав аналіз архівних джерел та спогадів учасників студбудзагонів, традиційними назвами студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва були наступні: «Славутич», «Дніпро», «Буревісник», «Меридіан», «Витязь», «Сокіл», «Історик» тощо. Ескіз емблеми загону затверджувався комітетом комсомолу навчального закладу і відбивав його символіку [145, с. 8-9; 365, с. 137-144].

З 1962 р. для студбудзагонів стали централізовано випускати нагрудні знаки: з 1962 р. по 1973 р. – знак «Студентське цілинне будівництво», з 1968 р. по 1972 р. – «Студентські будівельні загони», з 1973 р. по 1992 р. – «Всесоюзний студентський загін» (Додаток Х). Їх видавали кожному учаснику трудового семестру напередодні виїзду на місце дислокації. Було налагоджено нагородження будзагонівців пам'ятними знаками і вимпелами, як централізовано, так і в республіках, краях, областях, у містах та навчальних закладах. Для окремих студентських загонів невеличкими тиражами випускалися знаки, присвячені ювілеям і пам'ятним датам. За працю та активну громадську роботу, кращі члени загону нагороджувалися знаком «Ударник Всесоюзного студентського загону» [382, с. 64-65].

Таким чином, організаційним стержнем будівельного руху була система штабів СБЗ. Ці органи функціонували на правах відділів відповідних комітетів комсомолу – ЦК ВЛКСМ, ЦК республіки, крайкому, обкому комсомолу і повністю контролювали діяльність студентських загонів на всіх етапах їх діяльності. Така форма організаційної структури полегшувала процес управління студентськими загонами як в окремо взятих регіонах, так і по всій

країні, а також допомагала підтримувати зв'язок найвіддаленіших лінійних загонів з Центральним штабом СБЗ ЦК ВЛКСМ. На початковому етапі організаційна структура студбудзагонів відповідала існуючій структурі радянських виробничих одиниць у сільському господарстві. Подальша трансформація руху студентських будівельних загонів сприяла створенню єдиного керівного органу – Центрального штабу СБЗ, функції та повноваження якого змінювались відповідно до етапів розвитку руху. Студентські заони ВНЗ СРСР разом становили «Всесоюзний студентський загін», який у літній виробничий період та в період збирання врожаю восени структурно будувався за територіальним принципом і складався з лінійних, районних, обласних, крайових та республіканських загонів. Основною структурною одиницею «Всесоюзного студентського загону» був лінійний загін. Штаб загону, персональний склад якого затверджувався комітетом комсомолу вищого навчального закладу, здійснював керівництво повсякденним життям, виробничою діяльністю, суспільно-політичною, ідейно-виховною, культурно-просвітницькою та шефською роботою, яку проводив лінійний загін. До складу штабу входили: командир, комісар, майстер, медичний працівник, бригадири та громадський інспектор з охорони праці. Існувала також окрема символіка студентських загонів, яка підкреслювала їх індивідуальність. Кожен загін мав назву, прапор, емблему, крім того бійці загону отримували спеціальні значки. Організаційна структура студентських загонів забезпечувала виробничу самостійність загону – один із основних принципів діяльності студентського будівельного загону.

Висновки до розділу 2

Становлення та утвердження радянської моделі в Україні, яке обумовлено приходом більшовиків до влади в умовах поразки Української революції (1917 рр.), було тісно пов'язано з активним залученням вищим радянським державно-компартиїним керівництвом молоді до реалізації завдання практичного втілення комуністичної доктрини в УРСР. Рух студентських будівельних загонів став однією з форм залучення української молоді до реалізації народногосподарських планів, завдань ідеологічної політики та участі у кампаніях, які оформлювались гаслами: «відбудови народного господарства, що постраждало від німецько-фашистської агресії», «освоєння цілинних і перелогових земель Казахстану і Сибіру», «участі радянської молоді у будівництві комуністичного суспільства в СРСР». У цьому русі

вирізняється чотири етапи: **перший (1920-1950-ті .)** – *період зародження студентського будівельного руху*, який відзначений залученням студентської молоді до будівництва важливих народногосподарських об'єктів, післявоєнної відбудови важкої промисловості Країни Рад, а також до кампаній по зборі врожаю на цілинних землях Казахської РСР; саме в цей період сформувалися та пройшли життєву перевірку, отримали розповсюдження форми організації праці, побуту, культурно-масової роботи студентської молоді в період літніх канікул, що згодом стали невід'ємною частиною навчально-виховної роботи та важливим фактором економічного життя радянської держави; **другий (1950-ті -1970 рр.)** – *«романтичний» період*, який характеризувався добровільністю, самостійністю, конкурсним відбором до загонів, ентузіазмом молоді. Керівництво комуністичної спілки молоді ВЛКСМ / ЛКСМУ, оцінивши соціально-економічний та ідеологічний його потенціал, встановило свій контроль над його організацією та діяльністю (у липні 1966 р. при ЦК ВЛКСМ створено центральний спеціальний орган, що здійснював організацію та керівництво студентськими будівельними загонами; 1967 р. створено Центральний штаб студентського будівельного загону з відповідними

підрозділами ЦК ЛКСМ союзних республік, обласних, крайових комітетах комсомолу; 1969 р. – затверджено «Положення про студентський будівельний загін» і «Положення про обласний, крайовий, республіканський штаби»). У цей період складається організаційна структура руху СБЗ. Основною структурною одиницею «Всесоюзного студентського загону» став лінійний загін у складі: командир, комісар, майстер, медичний працівник, бригадири, громадський інспектор з охорони праці та рядові члени загону (або ж як їх часто називали «бійці»). Така система управління забезпечила виконання не тільки економічних завдань, а й ідеологічних: соціалізації української молоді, виробленню у її середовищі форм співжиття у колективістському радянському суспільстві з його ідеями інтернаціоналізму та утвердження нової спільноти «радянський народ», залучення її до активного громадсько-політичного життя радянської країни, підготовка управлінських кадрів; **третій період (1970-1979 рр.)** – *період поступової централізації*, відзначений продовженням вироблення нормативно-правових документів по регламентації діяльності як загонів будівельного, так і небудівельного профілю (1977 р. – «Положення про студентський загін» та «Статут студентського загону»). Рух студентських будівельних загонів перетворився в один із важливих соціально-економічних чинників трудового ентузіазму радянської молоді. Союзні і республіканські міністерства і відомства, маючи дефіцит у трудових ресурсах, намагалися залучити, якомога більше загонів до роботи на об'єктах народного господарства, при цьому здебільшого не створюючи для студентів необхідних умов для праці, побуту і відпочинку. Романтика і добровільність починають поступово «покидати» рух; **четвертий період (1979-1989 рр.)** – *період жорсткої централізації та регламентації* у діяльності студентських загонів. Студентські загони стали використовувати як зручний механізм залучення додаткових трудових ресурсів. У цей період у русі, як у всій радянській моделі, наростають кризові явища, наростає бюрократизація, формалізм, активне втручання компартійно-комсомольського керівництва у діяльність студбудзагонів, що супроводжувалось порушенням принципів добровільності

та самоорганізації й мало наслідком деформацію головних принципів їхньої діяльності. Починаючи з середини 1980-х рр. рух поступово занепадає, що пов'язано з кризовими явищами, політичними та соціально-економічними процесами у СРСР.

РОЗДІЛ 3

СТУДЕНТСЬКИЙ БУДІВЕЛЬНИЙ ЗАГІН М. КИЄВА

1960-1980-ті рр.: ГЕОГРАФІЯ ТА НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Створення та діяльність першого студентського будівельного загону м. Києва.

Важливу роль у становленні та формуванні молодого покоління в СРСР у другій половині ХХ ст. відіграли студентські будівельні загони. Їхня діяльність вплинула на державну політику у сфері підготовки молодих фахівців з вищою і середньою спеціальною освітою, на формування і апробування системи трудового виховання підрастаючого покоління, на модернізацію навчально-виховного процесу в навчальних закладах та впровадження нових ефективних форм організації трудової і суспільно-корисної практики [400, с. 107].

З кінця 1950-х років, після реформ у різних галузях державно-партійного керівництва, трудове виховання опинилося в центрі всієї виховної роботи осередків комуністичної спілки молоді в СРСР. При комітетах комсомольських організацій ВНЗ було створено трудові штаби, організовано гуртки з оволодіння студентами будівельними професіями. Вище державно-компартійне керівництво вимагало, щоб студентська молодь за час навчання у ВНЗ набувала не тільки глибоких знань з обраної спеціальності, але й готувала себе до активної участі у громадсько-політичному та трудовому житті радянського суспільства.

З ініціативи комсомольських організацій ВНЗ у багатьох містах республіки створювали ударні студентські будівельні загони. Їхні учасники у вільний від навчання час працювали за спеціальністю на будівництві промислових підприємств, шкіл, ферм, зерносховищ, гуртожитків, брали участь в електрифікації й радіофікації колгоспів і радгоспів.

У другій половині 1950-х рр. ряд ВНЗ республіки делегували своїх студентів для виконання будівельних робіт на різних об'єктах народного господарства, зокрема: відгукнувшись на численні «пропозиції» щодо участі у будівництві важливих об'єктів області, партком Дніпропетровського університету у травні 1959 р. прийняв спеціальну постанову «Про організацію студентів на літні роботи», в якій схвалив ініціативу молоді та рекомендував секретарям партійних бюро, комсомольському активу провести роз'яснювальну роботу щодо розповсюдження почину. У результаті під час літніх канікул студенти ВНЗ Дніпропетровська працювали на будівництві доменної печі, шинного заводу, трамвайної лінії тощо. ЦК Компартії України схвалив діяльність комсомольських організацій ВНЗ Києва, Львова, Харкова та інших міст по створенню на період літніх канікул трудових студентських загонів та бригад для роботи на новобудовах, у колгоспах та радгоспах. Влітку 1961 року студентські загони ВНЗ м. Києва досягли високих показників при будівництві лінії метрополітену. Вихованці навчальних закладів міст Харкова та Львова працювали на будівництві Зміївської ГРЕС, Шебелинського газопромислового комплексу, Балаклєєвського цементного заводу, стадіонів, клубів, спортивно-оздоровчих таборів [370, с.11-12].

У жовтні 1961 року, у відділі по роботу зі студентською молоддю ЦК ВЛКСМ обговорювалось питання організації участі студентської молоді в освоєнні цілинних і перелогових земель сучасного Казахстану та Сибіру. Як пригадує Т. Главак (Ващенко), яка працювала на той час завідуючою студентським відділом Київського міськкому комсомолу: «Секретар ЦК Ленінграду (*прим. авт.* суч. Санкт-Петербург) Марина Журавльова, завідувач студентським відділом ЦК Валерій Ганічев (випускник Київського університету), аспіранти фізичного факультету Московського держуніверситету ім. Ломоносова, а в майбутньому видатні вчені – академіки Слава Письменний та Сергій Литвиненко повели розмову про те, що запрошують киян підключитись до патріотичного руху студентських будівельних загонів москвичів і томичів. Ці загони діяли вже два роки,

будували житло, школи, лікарні, ферми в цілинному Казахстані, де першоцілинники збирали врожаї, годували країну, але здебільшого продовжували жити в польових умовах – в юртах і наметах... Після попередньої розмови з комсоргами вузів Києва і їхньої попередньої згоди, ми вдвох з комсоргом Київського інженерно-будівельного інститут майбутнім архітектором Борисом Козорізом, знову поїхали до Москви для більш детального планування майбутньої роботи. Зупинились ми на тому, що будемо до червня 1962 року готувати 1500-1700 бійців студентських загонів для роботи в Кустанайській області, вчити їх будівельним навичкам, завчасно зв'яжемося з керівництвом районів та радгоспів, укладемо угоди, замовимо на залізниці ешелони і т. п.» [178, с. 86-87]. Таку ініціативу студентської молоді Києва було підтримано вищими керівними органами міста та республіки, зокрема міським комітетом комсомолу (Рудич Ф.М., Солдатенко І.М.) та студентським відділом ЦК комсомолу України (Орел В.М.). Але на завершальному етапі підготовки студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва виникли деякі труднощі. Як згадує Т. Главак (Ващенко): «Мною були підготовлені проекти постанов Київського обкому партії та облвиконкому, а також ЦК комсомолу України, де було остаточно розписано ЦК завершити підготовку загонів, та їх екіпіровку (потрібно було виділити портативні підйомні крани – «піонери», цвяхи, теслярський та будівельний інструмент, спецодяг за рахунок Київських будівельних організацій, автопарки мали дати 2 газики – автомашини для штабу, військові рації для зв'язку і т.п.). І раптом дізнаємось, що наші проекти постанов не прийняли. Тодішній перший секретар Київського обкому партії П.Ю. Шелест розпорядився: ніхто з ВНЗ нікуди не поїде, загони будуть працювати і бувати в Київській області, де теж було чимало потреб в будівельниках... Допоміг вирішити проблему другий секретар Київського міськкому партії Г.Ф. Яремчук, вислухавши мою майже істеричну, з прокльонами бюрократам, інформацію і почав телефонувати керівникам будівельних організацій та АТП, примовляючи це ж діти, їм потрібна допомога.

Дайте студентам машину, кран, навіть якщо потім повернуть вам одне колесо. Спіште!» [178, с. 88-89].

У розвитку руху студентських будівельних загонів та перетворенню його на всесоюзний централізований рух в СРСР ключову роль відіграла постанова ЦК ВЛКСМ (від 7 червня 1962 р.) «Про участь комсомольських організацій вищих навчальних закладів м. Москви, Ленінграду, Києва у будівництві на цілинних землях» [134, с. 201]. На наш погляд, поява цієї постанови обумовлювалась тим, що студбудзагони у ряді індустріальних та освітніх центрів СРСР (зокрема, у Києві, Москві, Ленінграді та інших містах) вже відіграли вагомий роль при виконанні народногосподарських завдань, водночас реалізуючи ідеологічні завдання радянсько-партійного керівництва по вихованню покоління радянської молоді в дусі комуністичної доктрини. Прийняття цієї постанови узагальнювало вищим державно-партійним і комсомольським керівництвом попередній досвід організації та діяльності студентських загонів при виконанні різних народногосподарських планів та завдань, підносило його на вищий ступінь розвитку, перетворювало з поодиноких місцевих ініціатив на справу загальнодержавного масштабу, яка вимагала від місцевих компартійних органів та посадовців всілякої підтримки й сприяння. Саме прийняття цієї постанови означало новий етап в діяльності СБЗ, який відзначений якісно новими організаційними й правовими засадами, що проіснували незмінно у наступні роки аж до фактичного занепаду самого руху. Як згадував перший командир Київського студентського будівельного загону (1962 р.) А. Волощенко: «Нам було відомо, що київські студенти вже брали участь в цілинних жнивах наприкінці [19]50-х рр. Але ж ми їхали як сформований загін із чітко визначеними будівельними завданнями – зводити будинки і дитячі садки, зерносховища і школи» [178, с. 22].

Таким чином, ми вважаємо, що 1962 р. є датою, коли рух студентських будівельних загонів набуває своїх організаційних і правових форм, що дозволило йому перерости у масовий рух у середовищі радянської студентської молоді й стати частиною її повсякденного життя. Саме цей рік можна вважати

початковим у діяльності студентських будівельних загонів, що формувалися на базі ВНЗ України.

Крім того, ЦК ВЛКСМ своєю постановою «Про участь комсомольських організацій вищих навчальних закладів м. Москви, Ленінграду, Києва у будівництві на цілинних землях» не лише закликав створювати студентські будівельні загони на базі ВНЗ для виробничої діяльності на Сході СРСР, так званому «цілинному краї», а й розподілив територію Казахстану між загонами вищих навчальних закладів. Так, у відповідності до постанови: «Цілиноградська область стала місцем дислокації московських загонів, Кокчетавська – ленінградських, а Кустанайська – українських» [134, с. 201].

До виконання цього завдання залучалися вже й державно-партійні органи республіки, а не лише студентський відділ комітету комсомолу м. Києва та студентський актив вищих навчальних закладів міста. Вже 9 червня 1962 р. на засіданні бюро Київського міськкому комсомолу, «йдучи назустріч побажанням трудящих Цілинного краю і патріотичному почину київських студентів та керуючись вказівками ЦК комсомолу України про надання допомоги в спорудженні господарських об'єктів в цілинних радгоспах», було прийнято постанову «Про направлення будівельного загону київських студентів на цілинні землі Казахстану» [101, арк. 3-5]. На цьому засіданні було прийнято рішення про направлення на два місяці в Амангельдинський район Кустанайської області Казахської РСР («Цілинний край») Київського студентського будівельного загону в кількості 1500 чол. Крім цього, студентський відділ МК ЛКСМУ був уповноважений до 5 червня 1962 р. (на наш погляд, «заднє» число стояло через бюрократичний характер органів радянської влади, які прагнули пошвидше оформити та відправити студентський будівельний загін) створити цілинний штаб загону, який мав би забезпечити організаційно-підготовчі заходи до часу відправки загону, а також представити кандидатуру командира загону для затвердження київським міськкомом ЛКСМУ [101, арк. 48]. За спогадами одного з активних учасників першого Київського студентського будівельного загону О. Рибки, на засіданні

бюро Київського міськкому комсомолу при прийнятті цього рішення, були присутні «члени бюро Балашова, Колесников, Колотовський, Луценко, Нечипорчук, Солдатенко, відповідальний організатор ЦК ЛКСМУ Рева А.С., працівники міськкому Сорока, Главак, Смирнов, Піносенко. Підписав історичний протокол секретар Київського міського комсомолу Іван Солдатенко» [178, с. 198]. Як згадує А. Волощенко: «Коли пролунав наказ збиратися в далеку дорогу, ми так поспішали, що всю документацію штабу першого Київського студентського будівельного загону нашвидкуруч завернули в велику червону скатертину з мого столу. Їхали вже як сформований загін з чітко визначеними будівельними завданнями – будувати будинки і дитячі сади, зерносховища і школи» [261, с. 3]. Крім цього, на засіданні Київського МК ЛКСМУ було затверджено «Статут Цілинного загону», який визначив організаційну структуру загону. Згідно стенограми засідання: «Київський міський студентський загін мав складатися з радгоспних загонів. Керівництво загonom здійснювалося Центральним штабом міського комітету комсомолу. Цілинний загін студентів м. Києва, з часу відправки і до часу повернення до Києва, являє собою самостійну комсомольську організацію. Центральний штаб загону призначається Київським міським комітетом ЛКСМУ і прирівнюється у правах до повноважень комітету ЛКСМУ ВНЗ. До штабу загону входять: командир, парторг, комсорг, заступник командира загону по виробництву, а також парторгани, комсорги радгоспних загонів. У свою чергу, радгоспний загін мав складатися з комсомольських бригад, які розподілялись по виробничим об'єктам. Загоном керував штаб, до складу якого входили командир, парторг, комсорг, заступник командира з виробничих питань та бригадири комсомольських бригад. Члени штабу призначалися вузівським партійним і комсомольським бюро, комсорги обиралися на комсомольських зборах» [101, арк. 49].

Згідно архівних документів, кількісний склад Київського студентського загону, який відбув 1 липня 1962 р. до Кустанайської області Казахської РСР, був наступним [101, арк. 51]:

Рознарядка по направленню студентської молоді на цілинні землі, 1962р.

Назва ВНЗ	Кількість делегованих студентів у загін
Київський політехнічний університет	500
Київський університет	400
Інженерно-будівельний університет	250
Автошляховий інститут	100
КТІЛП	70
КТІХП	70
Педінститут ім. О. Горького	50
Медінститут	70
Інститут народного господарства	70
Інститут ЦПФ	70
Педінститут іноземних мов	50
Загальна кількість	1700

Штаб об'єднаного студентського будівельного загону м. Києва на цілинні був таким:

Анатолій Волощенко – командир загону-начальник штабу;

Володимир Ігольников – головний інженер загону;

Людмила Кайдаш – парторг загону;

Микола Доценко – комсорг загону;

Володимир Писаний – радист зв'язку; [178, с. 22].

Подана нами статистика складу Київського студентського загону засвідчує, що загальна кількість студентів дещо більша, аніж та, яку

планувалося залучити до будівельних робіт влітку. Згідно планів мало відправитися 1500 чол., а вже в додатку №1 до постанови стояла загальна кількість 1700 чол. На наш погляд, це пояснюється з одного боку патріотичним поривом студентської молоді у «будівництві соціалізму», а з іншого певною перестраховкою з боку вищого партійного та комсомольського керівництва республіки, адже невідомо було як умовах цілинного краю поведе себе молодь. Як згадував командир загону А. Волощенко, що «бажаючих їхати на цілину було так багато, що в результаті тривалого конкурсу в загін було зараховано менше половини від їх загальної кількості. А коли вже в дорозі перевірили списки бійців, то разом з 1200 «штатними» виявилось 170 «зайців». Ну що з ними можна було зробити? Дівчата закликали на допомогу гарячі сльози, а хлопці відверто відмовлялися повернутися додому, до Києва. Так «позапланово» зріс наш будівельний загін. Дні навчання в дорозі: робота з командирами і комісарами загонів, вивчення бійцями вимог техніки безпеки, підготовка програм художньої самодіяльності – пролетіли досить швидко» [261, с. 3].

Ми вважаємо, що цілком справедливою є думка дослідника О. Чижа про те, що одним із головних чинників появи студентських будівельних загонів були не стільки економічні причини загальнодержавного характеру (освоєння цілинних земель, нехватка трудових ресурсів тощо) чи адміністративно-наказові рішення партійних та комсомольських органів як і те, що на етапі зародження руху студбудзагонів вирішальну роль зіграв патріотичний порив радянської студентської молоді. Високий ступінь ідеологізації суспільного життя та навчально-виховного процесу забезпечувало те, що студенти не були сторонніми спостерігачами «будівництва нового суспільства», як зазначалось у компартійних документах. Вони прагнули, як тоді говорили, «на передові рубежі комуністичного будівництва» [493, с. 131-132]. Про таке ставлення до праці у студбудзагоні молодого покоління пише й один з перших командирів студентського будівельного загону КДПІ ім. О. М. Горького О. Реєнт, у своїх спогадах про організацію перших будівельних загонів відзначав: «Сьогодні це

важко уявити, але тоді ми знаходили в цій роботі моральне задоволення, тягнулися до людей, прагнули допомогти. Всі роботи виконувалися з почуттям високої відповідальності. У студентів і місцевого населення був взаємний інтерес, а це було дуже важливо... А який неоціненний життєвий досвід та імпульс до роботи давало спілкування з директором радгоспу Миколою Григоровичем Козловим! Він так умів поставити виробничий процес, що кожна його ланка діяла як налагоджений механізм. І нам вдавалося не порушувати цього ритму!» [210].

Всього ж до цілинного краю Казахської РСР було відправлено об'єднаний студентський будівельний загін чисельністю близько 10 тис. чол., які дислокувалися у більш ніж 130 радгоспах [143, с. 208].

По приїзду студентів до Кустанайської області Казахської РСР, цілинним крайвиконком і крайовим комітетом комсомолу Казахстану було затверджено «Цілинний штаб студентського будівельного загону Москви, Ленінграду і Києва» в наступному складі [178, с. 278-280]:

- С. Литвиненко – керівник штабу;
- В. Письменний – парторг загону;
- В. Гога – комсорг загону;
- А. Годін – заступник керівника штабу загону;
- А. Волощенко – керівник штабу Київського міського загону;
- В. Дем'янов – керівник штабу Ленінградського загону;
- Ю. Бочаров – керівник штабу загону МВТУ;
- А. Биков – заступник голови крайвиконкому;
- В. Червяков – секретар крайового комітету комсомолу Казахстану.

Діяльність штабів (Цілинного та Київського міського загону) була організована на досить високому рівні. Як пригадує парторг Київського студентського будівельного загону Л. Кайдаш: «Штаб був дієвим і високоорганізованим. Все розписано поденно й майже погодинно. Постійно в дорозі. Всі члени штабу роз'їжджалися в райони, аули, на будівельні майданчики. Ми добре знали, чим живе кожна бригада чи загін. Відразу

вирішували усі виробничі, матеріальні та побутові проблеми, питання культурного відпочинку. Приємно зауважити, що місцеве керівництво побожно ставилося до студентства і робило усе залежне від них, щоб не виникало ніяких конфліктів і непорозумінь» [178, с. 92-93]. Командир загону А. Волощенко додає, що «На території (в 17 радгоспах) розташувалися 22 загони київських студентів. Відстань до 400 кілометрів відділяла один колектив від іншого. Та, незважаючи ні на що, ми жили єдиним колективом. Всі радощі і труднощі ділили порівну на всіх. Ніхто не погоджувався обмежуватися лише будівельною справою. Лагодили сільськогосподарську техніку, вели культурну роботу серед місцевих жителів» [178, с. 50].

Після прибуття загонів до місць їхньої виробничої діяльності, вони ставали на баланс приймаючих організацій чи колгоспів. Робочий період тривав близько двох місяців. Робота велася за різними напрямки, кожен загін був наділений певним об'ємом робіт. Як згадує парторг загону Л. Кайдаш: «У 17 радгоспах Амангельдинського та Октябрського районів Кустанайської області студенти 11 вузів Києва зводили більше 300 об'єктів, які здавалися в експлуатацію з хвилюючими лаконічними написами «Київ – ціліні». Це школи, клуби, Будинки культури, лікарні, житлові будинки, навіть нові красиві вулиці, облаштовані руками будзагонівців...» [178, с. 92]. Досить високих результатів досяг загін «Чайка» Київського політехнічного інституту, що працював в колгоспі Каїндинтський Аркалинського району. Командир цього загону І. Малінкін говорить, що «в колгоспі ми будували житлові будинки із саману, причому саман виготовляли самі – ногами топтали суміш соломи з глиною і водою, а потім її поміщали в форми та сушили на свіжому повітрі. Будували також з бетону баню, з цегли дитячий садочок. Бригадирами в загоні були студенти інженерно-будівельного інституту. В студбудзагоні в нас був прийнятий бригадний підряд. Правда, це в деякій мірі ускладнювало роботу командира загону по забезпеченню будівельними матеріалами одночасно всіх п'яти бригад. Для фундаментних робіт організовували заготовку бутового каменю при допомозі кувалди та ломів (за тими хто працював на кар'єрах

закріпилося прізвисько «кар'єристи»). Коли була необхідна для облаштування печей в житлових будинках цегла, то організовували і виготовляли її самостійно: цегла формується із глини, а потім в печі обпалюється... Найважливішими завданнями для командира було забезпечити фронтом робіт та будівельними матеріалами всі бригади, стежити за дотриманням техніки безпеки при виконанні будівельних робіт, а також організувати безперебійне якісне харчування...» [178, с. 100-101]. А студентський будівельний загін КДПІ ім. О.М. Горького посів друге місце за виробничими показниками у своїй зоні. Як пригадує перший командир цього загону В. Бондар: «1962 р. – це рік коли було вперше сформовано будівельний загін з студентів ВНЗ м. Києва, для якого базою стали навчальні заклади, що були пов'язані з будівельними спеціальностями. Педагогів не планували включати до його складу. Але я з Григорієм Максименком (секретар комітету комсомолу КДПІ ім. О.М. Горького) підійшли до Т. Главак, працювала на той час завідуючою студентським відділом Київського міськкому комсомолу, і наполягли на тому щоб було сформовано будівельний загін з студентів-педагогів. Вона вагалася, адже потрібно було показати у перший виїзд високі виробні результати. Але ми перемогли. Проте стояла умова, щоб загін був максимально укомплектований хлопцями. Крім того, наш загін було доукомплектовано 5 студентами будівельних спеціальностей, що мали відповідати за технічну організацію будівельних робіт... Наш загін працював на будівництві житлових будинків для працівників колгоспу (дислокувалися ми у с. Сара Узинський Аркаликського району Кустанайської області). Це мали бути котеджі, що будувалися з різними виходами на дві сім'ї. Всього силами майбутніх педагогів було побудовано шість таких будинків. Вулицю, де вони були розміщені, назвали «Березка» (так називалася база відпочинку для студентів та викладачів КДПІ ім. О.М. Горького, яка знаходилася неподалік м. Києва)» [202].

Як свідчать архівні матеріали та спогади учасників першого Київського студентського будівельного загону, результати його діяльності були вражаючими, навіть враховуючи той факт, що на підготовку було затрачено

небагато часу. Протягом 1962 р., за два місяці виробничої діяльності на будівництві народногосподарських об'єктів, студентами з міст Москви, Ленінграду й Києва було виконано обсяг будівельних і ремонтних робіт на 11 млн. крб. Із 1980 об'єктів, на яких працювали студенти, 1644 об'єкти (або 83%) були завершені і здані в експлуатацію. На решті об'єктів закінчена кладка стін, і тільки 22 об'єкти залишились як перехідні на наступний рік [498, с. 89-91]. Так, силами студентської молоді було побудовано більше 1000 квартир для робітників колгоспів, близько 800 великих виробничих та культурно-побутових приміщень, зокрема: зерносховищ – загальною ємкістю 6 мільйонів пудів, корівників на 24 500 голів, вівчарень – на 31 000, свинарників – на 40 500, пташників – на 40 000 голів. Крім того, студентами було зібрано та подаровано 350 тисяч книг для місцевих бібліотек, а також проведено близько 400 концертів для місцевого населення [419, с. 1].

Вагомий внесок у цю справу був зроблений і студентами Київського будівельного загону у 17 радгоспах Амангельдинського району Кустанайської області збудовано 179 житлових будинків, 3 школи, 9 зерноскладів, 8 машинно-тракторних майстерень, 3 гаражі, 74 різних будівельних приміщень. Усього ж загonom виконано об'єм робіт на суму 1722520 крб., що становило 12% річного плану капітального будівництва зазначених районів. Варто відзначити у цих показниках помітний внесок студентів ВНЗ небудівельного профілю, зокрема Київського педагогічного інституту ім. О.М. Горького. Загони, де працювали майбутні педагоги, збудували 9 двоквартирних житлових будинків, школу, гуртожиток, дитячий садок, клуб, 11 сільськогосподарських споруд, виготовили 300 тис. штук цегли; було капітально відремонтовано 17 житлових будинків [102, арк. 5]. У цілому ж виробіток на одного студента за період робіт становив 1372 крб. А якщо взяти до уваги те, що фактичний виробіток на одного робітника будівельного тресту «Кустанайрадгоспбуд» становив за ті ж самі 2,5 місяці у середньому 800 крб., то стає очевидним, наскільки ефективними були результати студентської праці [498, с. 91].

Ці дані підтверджуються спогадами та записами у виробничих звітах (щоденниках) безпосередніх учасників тих подій, зокрема командира Київського будівельного студентського загону А. Волощенко: «У нашому рапорті Батьківщині є такі цифри: побудовано 106 житлових будинків, 3 школи, багато дитячих садків, лікарень, їдалень, гуртожитків, 10 зерносковищ, 9 майстерень, 70 інших об'єктів. Норми виробітку, що були встановлені для кваліфікованих будівельників, будзагонівці постійно виконували на 200-220%. Нашим девізом було – працювати по-корчагінськи. Всюди на об'єктах розвішані були гасла: «Даєш цілину!», «Спокій нам тільки сниться» та інші. Яким був у нас розпорядок дня? 14-16 годин, весь світловий день, працювали на будівельному майданчику. А вночі часто доводилося вантажити зерно. Студенти свідомо відмовилися від двох вихідних на місяць За цими цифрами – гарячі дні самовідданої праці. Їдучи додому, всі ми раділи від думки, що далеко від рідного міста залишилися будинки з написами «Київ – цілині», що залишилися на землі і твої власні сліди, які дорогі іншим людям» [178, с. 50-51].

На думку І. Шкурка (1964 р. – комісар загону, делегат першого з'їзду бійців СБЗ у Москві 1966 р.), наведені показники вказують на очевидність економічної ефективності діяльності першого студентського будівельного загону. Проте не меншого значення мала інша сторона його діяльності, а саме, виховний процес, що спрямовувався на формування у майбутніх спеціалістів почуття колективізму, мужності і стійкості, патріотизму, високої духовності та моралі. Його реалізація безпосередньо пов'язана з реальною участю студентів у соціально-політичній, культурно-масовій і шефській роботі серед місцевого населення [498, с. 93-94]. Як відзначав А. Волощенко: «Мабуть, багатьом з нас назавжди запам'ятався день «ударної» праці – 1 вересня 1962 р. Адже гроші, зароблені в цей день, було вирішено відправити кубинським друзям на формування тракторної колони. Робота кипіла в молодих руках. А ввечері при світлі включених фар машин і комбайнів ще довго лунали веселі пісні російською, українською та казахською мовами. Поруч з нами завжди була

пісня. Романтики на казахській землі, як і труднощів, було багато. Тим приємніше зараз піонерам цілини згадувати про свої перші перемоги. Над природою, над погодними умовами, в кінці кінців над собою» [261, с. 3].

Під час роботи загону, зокрема студентами Київського педагогічного інституту ім. О.М. Горького, майбутніми вчителями були організовані лекторські групи та агітбригади, до яких залучалися і молоді робітники та службовці радгоспів, влаштовувалися спільні виробничі збори, зустрічі з «передовиками» праці, тематичні вечори і вечори відпочинку, мітинги, фотовиставки та інше. У багатьох радгоспах і селищах діяли дружини для охорони громадського порядку, до складу яких входили бійці студбудзагонів, видавалися «Комсомольський прожектор», загонові настінні газети, бойові листи тощо. Студенти педагогічного інституту також особливу увагу приділяли школі: разом з органами народної освіти і профспілковими організаціями, організували піонерські табори «Супутник» (варто відзначити, що в подальшому вони будуть діяти на постійній основі), де проводили виховну роботу з дітьми, працювали з ними на заняттях у різних гуртках і секціях. Силами студентів-педагогів було організовано понад 300 таких гуртків і секцій. Майбутні спеціалісти організували недільники і на зароблені кошти купували обладнання для кабінетів, наочні посібники, іграшки, організували екскурсії учням [498, с. 92-93].

Діяльність першого Київського студентського будівельного загону високо оцінена вищими державно-партійними органами. Згідно рішення Кустанайського облвиконкому, загін нагороджено прапором Кустанайського ЛКСМ Казахстану. У Книгу пошани Амангельдинського територіально-виборчого управління були внесені студентські загони: Київського університету ім. Т.Г. Шевченка, Київського педагогічного інституту ім. О.М. Горького, Київського педагогічного інституту іноземних мов та інші ВНЗ. Група студентів була нагороджена медалями «За освоєння цілинних земель»: Бородинкік Михайло (Київський політехнічний інститут), Волощенко Анатолій (Київський політехнічний інститут), Доценко Микола (КТІПП), Ігольніков

Володимир (Інженерно-будівельний університет), Кайдаш Людмила (Київський університет), Кім Володимир (КІГВФ), Кучерявий Микола (КІНХ), Рибка Олександр (Київський політехнічний університет), Сокол Віталій (КІЦА), Філянкін Володимир (Київський політехнічний інститут) [178, с. 46-47].

Отже, вагома роль при виконанні народногосподарських завдань, яку відіграли СБЗ у ряді індустріальних та освітніх центрів СРСР (зокрема, у Москві, Києві та інших містах), обумовила появу постанови ЦК ВЛСКМ «Про участь комсомольських організацій вищих навчальних закладів м. Москви, Ленінграду, Києва у будівництві на цілих землях» (1962 р.), якою водночас мало бути забезпечено реалізацію ідеологічних завдань радянсько-партійного керівництва щодо виховання післявоєнного покоління радянської молоді в дусі комуністичної доктрини. Таке рішення дозволило вищому державно-партійному керівництву та комсомольським органам поодинокі місцеві ініціативи молодіжних осередків піднести на вищий ступінь розвитку, надати характеру справи загальнодержавного масштабу, залучити студентські загони до виконання різних народногосподарських планів і завдань. Саме з цього часу СБЗ організовуються на якісно нових засадах, перетворюючись в один з дієвих інструментаріїв радянської ідеологічної соціалізації молодого покоління, який профункціонує до фактичного занепаду самого руху. У 1962 р. до створення будівельного загону було залучено практично весь студентський актив ВНЗ м. Києва й місцеві компартійні, й комсомольські організації, що фактично започаткувало формування студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва. Студенти працювали на будівництві різних народногосподарських об'єктів – житлових будинків, шкіл, спортивних майданчиків, ферм та ін. Крім, виробничої діяльності студентська молодь – бійці СБЗ ВНЗ м. Києва залучались до реалізації ідеологічних завдань та агітаційно-пропагандистської роботи, яку мали забезпечувати місцеві компартійні та комсомольські органи. В цілому ж успішна, а головне ефективна, діяльність першого Київського студентського будівельного загону сприяла тому, що рух набував масового характеру, ставши складовою частиною навчально-виховного процесу у вищих і середніх

професійних навчальних закладах УРСР, одним з суттєвих факторів формування і підготовки кадрів молодих спеціалістів для адміністративно-командної радянської економіки, виробленню моделі співжиття української молоді у колективістському радянському суспільстві з його ідеями інтернаціоналізму та формуванню нової спільноти – «радянський народ».

3.2. Виробнича діяльність та географія студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва 1960-1980-ті рр.

Успіхи трудових десантів студентських будівельних загонів при освоєнні цілинних, перелогових земель Казахської РСР та Сибіру, Далекого Сходу, участі у будівництві БАМу переконали радянське державно-партійне керівництво у необхідності посилення керівництва та подальшої централізації в організації діяльності студентських будівельних загонів. Усі ці чинники посприяли перетворенню руху на масовий рух радянської студентської молоді. Так, за підрахунками сучасного зарубіжного науковця С. Іваненкова, якщо у 1959 р. учасниками студбудзагонів було лише 339 чол., то вже у 1965 р. – 40 тис., 1970 р. – 309 тис., 1975 р. – 636 тис., 1980 р. – 822 тис., 1983 р. – 861 тис. чол. А всього за всю історію руху будівельного загонів (1959 – 1991 рр.) у ньому взяло участь 14 537 395 студентської молоді. При цьому варто зауважити, що щороку у студентські загани подавалось у межах 1,5 млн. заявок, а реальна можливість відправити працювати влітку була не більше 800-850 тис. студентів [281] (Додаток Г).

Отже, на середину 1970-х рр. рух студбудзагонів набуває масового характеру, визначаючи одну з рис повсякдення радянської студентської молоді в умовах періоду економічної стагнації в СРСР. Разом з тим, участь у русі студентської молоді дозволила радянсько-партійному керівництву проводити успішну соціалізацію молодого покоління. Водночас, у діяльності студентських організацій та об'єднань, студентських будзагонів у цей період спостерігаються

і негативні тенденції, зокрема надмірна політизація руху, формалізація та бюрократизація, що призводило до певної деформації студентського руху.

Студбудзагони, на думку В. Приступко, були привабливими для молоді можливістю виявити свої організаторські здібності у дозволений моделі самоуправління – у студентському будівельному загоні. Командир – студент, майстер – студент, бригадир – студент, лікар – студент [400, с. 114]. Корпус керівного складу студбудзагону був завжди значним. Усього у Всесоюзному студентському загоні на середину 1980-х рр. було 70 тис. керівників різного рівня [400, с. 114-115]. У період підготовки до виробничої діяльності влітку під час трудового семестру кожний п'ятий студент ставав командиром, комісаром, майстром і т. д., тобто керівником і організатором самостійного колективу. Лише тільки за 1976-1980 рр. у районних штабах, у лінійних студентських загонах школу управління колективом пройшло приблизно 270 тис. чоловік. Цей досвід, отриманий у загонах, у майбутньому допомагав молодим спеціалістам швидше вписатися в колектив, отримати у ньому визнання та авторитет. Крім того, багаточисленні факти, соціологічні дослідження свідчать про те, що у студентів, які пройшли школу будівельних загонів, зростала успішність у навчанні, суспільна активність. Так, після першого трудового літа вона зростала на 4,5%, після другого – на 15% [461, с. 161]. З числа керівників студбудзагонів у майбутньому формувався і кадровий склад майбутніх керівників партійних, комсомольських органів і господарських радянських підприємств [313].

Студенти 1960-1970-х рр. з великим ентузіазмом сприймали перспективу стати бійцем будівельного загону, відповідні заяви в комітети комсомолу ВНЗ подавалися постійно. Неостанню роль відігравав і мотиваційний чинник – оплата за виконану роботу була досить високою. У своєму дисертаційному дослідженні, Н. Хоменко подає деякі заяви студентів Миколаївського інституту суднобудування (*прим. авт.* нині Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова), що розкривають їхню мотивацію до вступу в студентські будівельні загони: «Прошу зарахувати мене в загін цілинників.

Хочу своєю працею принести користь Батьківщині. Буду працювати так, щоб не було соромно перед товаришами. У мене спеціальність каменяра, можу працювати штукатуром і бетонником, умію водити автомобіль. Брав участь в художній самодіяльності, умію декламувати вірші та співати». На цій заяві присутня навіть комсомольська рекомендація 212-ї групи. Студент 134-ї групи цього ж інституту В. Грошев в своїй заяві писав, що «цілинник – це романтик», тому він хотів бути на «передньому краї будівників комунізму». В. Турков (164-та група): «В армії був каменярем і штукатуром. Якщо буде необхідність, можу оволодіти й іншою будівельною професією». «Будівельної спеціальності у мене немає, але є палке серце ентузіаста та молоді руки», – говорилося у заяві Л.Сергієчка (321-а група). Більшість студентів виявляла бажання їхати на освоєння цілинних земель всією групою, але вибирали найдостойніших [533, с. 211-212].

Студент Миколаївського інституту суднобудування В. Овчаренко (1965 р.) пригадував: «Чому ми їхали?... Нам хотілося подивитися на цілину своїми очима. Нам потрібно було розібратися в собі, для нас поїздка була не для анкетних даних... Не можна сказати, що все це робилося безоплатно – ми ж були студентами, і гроші для нас були не останнім елементом в житті» [195, с. 55].

Студентка Дніпропетровського університету Н. Куцова згадувала, що «на цілину потрапила не по заклику ЦК Компартії, не за велінням серця, а за компанію. Я прийшла в університет за путівкою в спортивний табір, куди збиралася їхати з жіночою баскетбольною командою. Зустріла знайомих однокурсників, які запропонували поїхати на цілину. «Поїхали, буде цікаво, путівку зараз випишемо». І виписали» [481, с.144].

Подібні мотиви були і у студентів київських ВНЗ. Нами було проведено опитування колишніх студентів КДПІ ім. О.М. Горького для з'ясування причин і мотивів, якими вони керувалися стаючи бійцем студентського будівельного загону. Зокрема, як пригадує О. Реєнт: «Сьогодні це важко уявити, але тоді ми знаходили в цій роботі моральне задоволення, тягнулися до людей, прагнули

допомогти. Всі роботи виконувалися з почуттям високої відповідальності. У студентів і місцевого населення був взаємний інтерес, а це було дуже важливо» [210]. А студент КДПІ ім. О.М.Горького І. Дробот згадує, що «бути бійцем загону було досить престижно, крім того робота у ньому досить високо оплачувалася» [204]; О. Лисенко говорить, що керувався: «Жагою подорожей і нових вражень, бажанням випробувати себе в жорстких умовах Крайньої Півночі, а також покращити своє матеріальне становище (при цьому про купівлю чогось конкретно не йшлося)» [209]. Інший студент цього ВНЗ В. Шарпаций, згадуючи про мотиви до вступу до будівельних загонів, говорить: «Перш за все це була романтика, де ми могли ознайомитися з раніше незнайомими для нас місцями, природою, культурою; звичайно, що важливу роль у нашому виборі відіграло й матеріальне стимулювання праці, адже наша робота високо оплачувалася» [200]. Для М. Головка «це було дуже популярно і гордо – носити звання бійця студентського будівельного загону! Матеріальний чинник був важливим, адже праця у будівельному загоні була високооплачуваною (а враховуючи, те що мені вже було за двадцять, і вже якось потрібно було себе матеріально забезпечувати...)» [205]. М. Виговський, згадуючи про мотиви, що спонукали брати участь у діяльності студбудзагонів, говорить: «Для мене на першому місці був ідейно-патріотичний чинник, адже в цей час комсомольськими органами проводилася велика пропагандистська робота із закликами до роботи у будівельних загонах, крім цього, бути студбудзагонівцем було досить престижно, не останню роль відігравав і матеріальний чинник» [206]. Погоджується з ним і Д. Омельченко адже: «по-перше, це був загальний духовний підйом щодо участі в будівництві об'єктів народного господарства; по-друге, це матеріальний чинник (оплата за виконану роботу була досить пристойна), по-третє, ознайомитися з «цікавими» місцями Радянського Союзу (адже перш ніж потрапити до місця дислокації загону ми мали подолати досить велику відстань)» [203]. А студентка цього інституту Н. Загребельна вступом до студзагону намагалася вирішити проблему з гуртожитком. Як вона пригадує: «Я поступила до ВНЗ у 1981 р., тоді існували

проблеми з поселенням до інститутського гуртожитку, а учасникам студентських загонів він надавався першочергово, це й підштовхнуло мене до участі в загонах; крім того, праця високо оплачувалася, а також я отримала можливість побувати у різних куточках Радянського Союзу» [207].

Основні напрямки діяльності студентського будівельного загону, що формувалися на базі ВНЗ м. Києва, визначалися у «Статутах студентського будівельного загону» (1966 та 1977 рр.) та «Положенням про студентський загін» (1977 р.). Зокрема, вказувалося, що «крім виконання безпосередньо виробничої діяльності на народногосподарських об'єктах, студентські будівельні загани мали проводити на місцях дислокації ідейно-виховну та суспільно-корисну роботу серед населення» [365, с. 137-143].

Звичайно, що на перше місце ставилося виконання будівельних робіт на об'єктах народного господарства. Варто відзначити той факт, що студентські будівельні загани неофіційно поділялися на ті, що мали працювати у межах республіки, де вони сформувалися та за її межами, тобто на території всього СРСР (у студентському середовищі часто ці загани називали «ближніми» та «дальніми», «місцевими» і «виїзними»).

Діяльність «дальніх» студентських загонів, що формувалися на базі ВНЗ УРСР, як ми вже дослідили, бере свій початок з 1962 р., коли було сформовано перший Київський студентський будівельний загін для виробничої діяльності у Кустанайській області Казахської РСР. Саме на цілинні землі сучасного Казахстану від'їжджала найбільша кількість студентів на будівельні роботи. За студентськими будівельними загонами, що формувалися на базі ВНЗ УРСР в цей період, була закріплена Кустанайська область Казахської РСР [2, арк. 2].

До середини 1970-х рр., коли рух студентських будівельних загонів став масовим і студенти працювали вже по всій території СРСР, укорінилися постійні, багаторічні контакти будзагонів з певними областями, районами і господарськими організаціями. Так, українські студенти щорічно працювали на сільських будівництвах Казахстану і Магаданської області, а також на освоєнні нафтогазоносних районів Тюмені; студенти Білоруської РСР традиційно

надавали допомогу Уральським промисловим підприємствам, будзагонівці Молдавської РСР працювали в Кзил-Ординській області, студенти Москви і Московської області – на Сахаліні і в Красноярському краї [382, с. 26]. Крім цих «традиційних» районів куди від'їздили українські студенти на будівельні роботи, «дальні» студентські будівельні загони формувалися й працювали у Брянській області та на батьківщині першого космонавта Ю. Гагаріна – м. Гжатськ (з 1968 р. – м. Гагарін) Російської РСФР, а також на будівництві Байкало-Амурської магістралі [108, арк. 1].

Об'єм виконаних робіт студентами щорічно зростав з 1959 р. по 1989 р. Виробіток склав суму в 20 862, 35 млн. рублів та 332 230 об'єктів. За 1979-1983 рр., лише тільки за одну п'ятирічку, студентські будівельні загони виконали об'єм роботи, що дорівнював річній програмі міністерства будівництва СРСР. Цікаві і такі підрахунки: на суму коштів, зароблених у 1974 р. членами Всесоюзного студентського загону в будівельній сфері, можна було побудувати місто з населенням у 250 тис. жителів [365, с. 22]. На наш погляд, проаналізувавши архівні джерела та історіографічну літературу, можна стверджувати, що на базі навчальних закладів УРСР формувався один з найбільших студентських будівельних загонів в СРСР і відповідно результати його діяльності були досить високими [370, с. 131-134] (Додаток Л; Н).

Досить високими показниками відзначався студентський будівельний загін ВНЗ м. Києва, що був одним з найважливіших та найчисельніших у складі СБЗ УРСР. Як свідчать виробничі звіти командирів будзагонівців різних рівнів, виробничі показники київських студентів зростали з року в рік. Так, вже за період літніх канікул 1962-1963 рр. (це був другий виїзд студентських будівельних загонів) українські студенти збудували 670 житлових, культурно-побутових і виробничих об'єктів у 74 радгоспах дев'яти виробничих управлінь Кустанайської області [498, с. 91]. За підрахунками українського дослідника І. Шкурка, студенти з України освоїли у 1963 р. 4629337 крб., що становило в середньому 1649 крб. на одного члена загону за весь період робіт (для порівняння у 1962 р. ця цифра дорівнювала 1372 крб.). А деякі районні і

радгоспні загони досягли ще вищих показників. Так, загін у складі Київського інженерно-будівельного інституту і педагогічного інституту іноземних мов освоїв на кожного студента 2129 крб. капіталовкладень. А студентський будівельний загін КДПІ ім. О.М. Горького збудував 36 будинків, 6 корівників, 2 стадіони і зайняв перше місце серед студентських будівельних загонів країни, що працювали на цілині [498, с. 91].

Кожного року діяльність кийвського студентського загону на казахстанських землях збільшувалася: розширювався список ВНЗ, що залучали свої студентів до виробничої діяльності у «третьому» семестрі, а також збільшувалася кількість районів Казахстану, де вони працювали. Так, у 1965 р. середній виробіток на одного бійця загону складав 2412 руб. за виробничий період. Студенти працювали на території Аркаликського, Жангильдинського, Комсомольського, Наурзумського районів Кустанайської області Казахської РСР [3, арк. 10-25]. У наступному році Кустанайський обласний загін чисельністю 5124 чоловік, сформованих з 70 вищих і середніх вищих навчальних закладів 17 міст: Києва, Львова, Одеси, Харкова, Донецька тощо [4, арк. 11]. Серед ВНЗ м. Києва найбільше представництво мали наступні навчальні заклади: Київський державний університет – 153 чол., Київський політехнічний інститут – 250 чол., Київський інститут будівництва і архітектури – 159 чол., Київський педагогічний інститут – 99 чол. та ін. [5, арк. 4]. Всього загonom було збудовано 2447 об'єктів: 1526 житлових будинків, гуртожитків; 904 виробничі та 117 культурно-побутових споруди [4, арк. 26]. Така діяльність була високо оцінена вищими державно-партійними та комсомольськими органами УРСР. Зокрема, «Почесною грамотою» ЦК ЛКСМУ нагороджено 159 студентів зі всіх загонів, що працювали у цілинному краї [4, арк. 4] (Додаток Р).

Високу оцінку за свою діяльність отримав студентський будівельний загін Київського державного університету, який працював на будівництві в Комсомольському районі Кустанайської області. Силами студентів було освоєно 780 тис. рублів капіталовкладень. Загін нараховував 220 студентів

цього ВНЗ [10, арк. 49-51] (Додаток С). Відзначився й будівельний загін студента філософського факультету цього ВНЗ В. Кременя. Про свою діяльність у студбудзагонах писав: «У 1968 році я поїхав разом зі студентським будівельним загonom філософського факультету в Казахстан (станція Тогузак). Ми будували там підземний склад для хлібопродуктів, але великий, потім передбачалося, що туди будуть подавати навіть вагони. Ми склали бетонні споруди, перший раз тоді довелося робити покрівлю, а потім засипали землю, щоб її не було видно. Найцікавішим для мене було виробництво асфальту. Там працювала група вірменів, далеко не студентів, які мали техніку для виробництва асфальту. Їх було троє. Мене і ще двох студентів поставили на найважчі роботи, наприклад, я весь день ходив біля трьох котлів, де кипіла смола, у котлах десь 12 кубів, на верхньому рівні котлів був дерев'яний настил. Я ходив у марлевій пов'язці з палицею, до палиці було жорстко закріплене відро і я брав ним киплячу смолу, лив її у жолоб, з жолоба смола лилася у змішувач. Мій колега кидав пісок. Це все змішувалося і в результаті виходив асфальт... Наступного року я також був у студентському будівельному загоні в Комсомольському районі. Будували птахофабрику. Я тоді вже був командиром загону. Цікаво, що молодшими за мене були лише два бійці, всі інші старші. Ми будували пташник, виконували інші роботи...» [178, с. 224].

У наступному році вагомих результатів досяг студентський будівельний загін КПІ, зокрема студбудзагін, що працював в Наурзумському районі Кустанайської області, його комісар А. Дронь згадував, що «вперше я надів куртку будзагонівця у 1969 році, коли мені було доручено поїхати на цілину комісаром студзагону Наурзумського району Кустанайської області. Разом з лінійними загонами нашого інституту до нього входили ще загони інститутів – педагогічного та фізкультурного, і трьох технікумів Києва... до моїх обов'язків комісара входило, перш за все, організація життєдіяльності, забезпечення нормального психологічного клімату в загоні. В ньому ж, уявіть собі, 300 молодих людей, розкиданих по 10 населеним пунктам величезного за площею цілинного району. Серйозними були і обсяги робіт – ми будували житло,

тваринницькі ферми, піонерський табір» [178, с. 249-251] (Додаток Т, Додаток Ф).

У 1970 році значно збільшилася кількість студентів київських ВНЗ, що брали участь в третьому трудовому семестрі. Якщо загальна кількість загонів в 1968 і 1969 рр. становила по 6,5 тисяч чоловік, то в цьому році їх кількість збільшилася майже до 10 тисяч чоловік. З них більше 4-х тис. чол. працювали в загонах Кустанайської і Тюменської областей [18, арк. 3]. У цей період значно збільшилася кількість загонів і спеціальних підрозділів, які працювали в підрядних організаціях союзних і республіканських міністерств і відомств. Київські студенти вели будівельні роботи на об'єктах міністерств сільського господарства, сільського будівництва, будівництва підприємств важкої індустрії, енергетики, промисловості, будівельних матеріалів, автомобільного транспорту, зв'язку, торгівлі, Казміжколгоспбуду та ін. Студенти київських ВНЗ зводили на освоєних цілинних землях Казахстану житлові будинки, школи, клуби, гуртожитки, крамниці, їдальні, дитячі садки і ясла, лазні, адміністративні будинки, гаражі, корівники, механізовані токи, нафтобази, зерносклади, цегляні заводи, теплотраси, МТС, радіорелейні лінії, мости, шляхи тощо [483, с. 51].

У 1970 р. високих показників у виконанні народногосподарських планів досяг студентський будівельний загін «Славутич» КДП ім. О.М. Горького, командиром якого був О. Реєнт. Як згадує Олександр Петрович: «То була нелегка, хоча й цікава справа. Робочий день командира починався вдосвіта, як кажуть, з першими півнями, і тривав 14-15 годин. Доводилося вирішувати найрізноманітніші питання: налагоджувати помешкання та харчування бійців, укладати договори на виконання робіт, підписувати наряди, вести складні розрахунки з організаціями-субпідрядниками. У процесі роботи оволодівав функціями виконроба, майстра, бухгалтера... Напевне, що ще й донині служать людям зведені нами в далекому Казахстані ферми, житлові будинки, виробничі та складські приміщення» [210]. Варто відзначити, що студбудзагін «Славутич» двічі перемагав у всесоюзному змаганні будівельних загонів, а його командира

О. Реєнта було нагороджено знаком ЦК ВЛКСМ «Молодому передовику виробництва». Нагородженими були також і кращі його «бійці»: студенти – історико-педагогічного факультету КДП ім. О. М. Горького: Білик М., Іванюта П., Кравченко В. та ін. (Додаток Ж). Всього ж, за підрахунками І. Шкурка, 740 студентів КДП ім. О. М. Горького працювали у складі будівельних загонів на будовах радянської держави упродовж «третього» семестру 1970-1971 рр. та освоїли 1081 тис. крб. капіталовкладень [499, с. 87] (Додаток З).

У 1973 р. в Комсомольському районі Кустанайській області у радгоспі «Кустанайський» працював СБЗ «Славутич-73», що було сформовано на базі філософського факультету Київського державного університету. Як писав у свої спогадах Б. Новіков: «У 1973 р. я дав згоду бути комісаром в загоні «Славутич-73». Зимою йшло навчання бійців загону з основних навичок будівельних професій, техніки безпеки тощо. Посилали на місце майбутньої дислокації керівництво загону, вияснили характер та обсяг майбутніх робіт, наявність матеріалів, енергетичне та транспортне забезпечення, побут, харчування і т. п... Для комісара будівельного загону в підготовчий період роботи також знаходилось немало: і бібліотеку зібрати для загону, і подарунки для тамтешньої місцевої дітлашні, і відібрати в дитячій кімнаті міліції «малолітку»... Зводили ми того року МТМ (машинно-тракторні майстерні), зерносховище, тваринницьку ферму та кілька житлових будинків. Все здали «під ключ». До слова, і заробіток цілком пристойний: без малого 2 000 крб.» [178, с. 233-234].

Проте, найбільш вагомий внесок у розвиток та діяльність студентських будівельних загонів на цілих землях Казахстану зробили студенти Київського інституту будівництва (нині Київський національний університет будівництва і архітектури). Студенти цього ВНЗ виїздили на сільськогосподарські роботи до цілиного краю й раніше, ще до від'їзду «офіційного» першого студентського загону м. Києва, у складі комсомольських бригад. Як пригадує, комсомольський секретар цього інституту (1967-1971 рр.)

В. Смірнов: «Студенти цього навчального закладу працювали на будівництві зерносовищ, ферм, ремонтували дороги, збирали урожай. Праця молоді в будзагонах приносила відчутну користь господарству України. У той же час підсумки діяльності студентських загонів – це не тільки мільйони рублів освоєних капіталовкладень, тисячі побудованих об'єктів, а, в першу чергу, величезний моральний заряд, життєвий досвід, організаторські навички, професійні знання» [193, с. 1]. Внесок у освоєння та розбудову цілинних земель Казахської РСР був високо оцінений вищими та партійними органами радянської держави. Так, близько 60 студентів-будівельників було нагороджено медалями «За освоєння цілинних земель», 38 – значками ЦК ВЛКСМ «Молодому передовику виробництва», 150 чоловік – медалями «Учаснику десятих цілинних жнив», багато студентів нагороджено Почесними грамотами Президії Верховної Ради Казахської РСР. А сам ВНЗ КІБІ – Указом Президії Верховної Ради СРСР від 20 жовтня 1956 року також нагороджений медаллю «За освоєння цілинних земель». Указом Президії Верховної Ради Казахської РСР від 26 вересня 1963 року КІБІ був нагороджений Почесною грамотою «За активну участь у будівництві житлових, виробничих і культурно-побутових об'єктів у радгоспах цілинного краю...» [193, с. 1].

За підрахунками радянського вченого В. Фінікова, за період 1962-1974 рр. (той час коли найбільше студентів від'їздили до Казахської РСР) цілинну школу пройшло 63507 студентів УРСР, які збудували 6769 об'єктів і освоїли 206,4 млн. крб. капіталовкладень [483, с. 144-145] (Додаток К).

Початок 1970-х років ознаменувався для студентських будівельних загонів тим, що Казахська РСР перестає бути пріоритетною для виконання виробничих завдань, які ставилися вищим державно-партійними органами СРСР. За підрахунками С. Іваненкова, якщо в 1965 році майже всі загони виїжджали до різних районів Казахстану, то у 1970 році всього лише 9,3% від загальної кількості [313].

Уже починаючи з 1965 р., поряд із студентськими будівельними загонами, які від'їжджали до Кустанайської області Казахської РСР, починають

формуватися загони для виробничої діяльності на Далекому Сході Російської РФСР. Як свідчать архівні матеріали, перший український загін входив до всесоюзного загону, що працював в цьому краї і налічував 1600 чол. До його складу входили студенти ВНЗ міст Києва, Харкова, Одеси, Куйбишева (*прим. авт.* нині м. Самара РФ), Ленінграду, і Мінська (Республіка Білорусь). На будівництві виробничих та культурно-побутових споруд загonom було освоєно 4 млн. рублів капіталовкладень [19, арк. 2]. Аналіз звітів про роботу українських студентських будівельних загонів в Тюменській обл., свідчить про зростання кількості студентів у цих місцях дислокації і відповідно зростання освоєних капіталовкладень. Так, в 1967 р. вже було сформовано 8-тисячний студентський будівельний, який складався переважно з студентів ВНЗ Української РСР і ним було освоєно капіталовкладень на 23 млн. рублів. Загonom було здано в експлуатацію 457 об'єктів, 837 квартир, 9 шкіл на 3122 місця, 3 дитячих садочки і 2 будинки культури [18, арк. 2-3]. Враховуючи, що кількість СБЗ ВНЗ УРСР збільшувалося, тому у 1967 р. спільною постановою ЦК ЛКСМ України та бюро Тюменського обкому ВЛКСМ був створений обласний штаб СБЗ, який здійснював керівництво всіма студентськими будівельними загонами в області, вирішував питання формування, дислокації, роботи й життя загонів, визначав порядок і завдання зональних штабів (створювалися для поліпшення виробничої діяльності загонів на місцях) тощо [486, с.172].

На середину 1970-х рр. тенденція зростання діяльності студентських будівельних загонів на Далекому Сході Російської РФСР продовжувала зберігатися. За підрахунками В. Бузало упродовж 1965-1980 рр. в цьому краї працювали понад 170 тис. студентів ВНЗ і технікумів України та освоїли близько 680 млн. крб. За цей час за участю студентської молоді УРСР будувалися об'єкти культурно-побутового призначення, а також школи, лікарні тощо. У період з 1966-1969 рр. студентські будівельні загони м. Києва регулярно виїжджали на спорудження житлових і побутових об'єктів до Нижньовартовська, Нефтеюганська, Ураю (Кондинський район) і Салехандра.

Зв'язки студентської молоді УРСР та Тюменської області посилювалися з 1970 р., коли ЦК ЛКСМУ оголосив шефство республіканської комсомольської організації над Тюменською областю. З цього року розпочався регулярний приїзд киян до м. Мегіон (Нижньовартовський район). Відповідно до потреб розвитку цього регіону змінювалася дислокація зональних загонів, розширювалася географія участі студентів на новобудовах Тюменської області. Якщо в 1967-1968 рр. обласний СБЗ складався з 9 зональних і 2 міських загонів обласного підпорядкування; 1969 р. – 15 зональних загонів, 1970 р. – 16 зональних загонів; у 1971-1980 рр. кількість зональних загонів була доведена до 18-19 [254, с. 49-60, 51,53-54].

Варто відзначити внесок у розбудову краю студентами небудівельного профілю, зокрема студентімами-педагогами КДПІ ім. О.М. Горького. Загони, для виробничої діяльності у цьому краї почали створювати з 1970 рр., проте значних успіхів вони досягли вже у другій половині 1970-х рр. Так, за спогадами І. Дробота, у цьому краї працював загін «Буревісник»: «У 1974 р. загін «Буревісник-74», який вже мав постійну прописку – Тюмень, працював у м. Нефтоюганськ... Спортивний комплекс, три трансформаторні підстанції, склад, два житлових будинки – ось неповний перелік об'єктів, які здані в експлуатацію... Підтвердженням наших успіхів є те, що В. Даниленко, І. Овсієнко, Б. Ганущак та інші нагороджені грамотами Тюменського обкому і Нефтьюганського міськкому комсомолу» [176, с. 2; 204].

А у 1977 р. на Далекий Схід РСРФ вирушили два будівельні загони, що були сформовані на базі КДПІ ім. О.М. Горького: перший до селища Белозорька Ханті-Мансійського національного округу, Тюменської області (командир О. Іллюченко, комісар В. Гартфіль); а другий на півострів Ямал: селище Газ-Сале Тазовський район Ямало-Ненецького автономного округу (командир В. Чишко, комісар О. Лисенко).

Студентський будівельний загін «Меридіан-77» (командир О. Іллюченко, комісар В. Гартфіль) працював на спорудженні бетонних основ для нафтових резервуарів. Омельченко Д. згадує, що «найбільшими труднощами у роботі

була наявність будівельних матеріалів (найбільш складно з цементом – одного разу нам навіть віддали кольоровий цемент, щоб загін не простоював!!!). Проте будівельні організації йшли назустріч нам і нас першочергово забезпечували матеріалами для будівництва. Ще одну трудність для нас приготувала природа – нас просто заїдали комарі!» [203] (Додаток 3).

Загін «Витязь-77» (командир Чишко В., комісар Лисенко О.) дислокувався у місцях поселення геологів. В. Шарпаций пригадує, що бійці загону «будували будинки, штукатурили їх, облаштовували для нормального повсякденного життя, крім того займалися розбудовою інфраструктури місцевості, зокрема будували дороги. Доводилося розвантажувати баржі, але за це вже була окрема плата. Важко були пристосуватися до місцевих природніх умов. Найбільші труднощі – комарі (мошка) та холод... Літо було коротке і вже в під кінець серпня було дуже холодно, що навіть замерзав цементний розчин для будівництва. Щодо побутових проблем, то суттєвих таких не було, загін працював як єдине ціле» [200].

Незважаючи, на такі важкі умови праці робота велася за графіками і об'єкти були здані вчасно. Загони отримали схвальну оцінку своєї діяльності від вищих державно-партійних та комсомольських органів, зокрема загін «Витязь-77» посів перше місце у соціалістичних змаганнях серед загонів, що працювали в Тюменському краї, його було нагороджено перехідним вимпелом комітету комсомолу ВНЗ КДПІ ім. О.М. Горького. Командира цього загону В. Чишко було відзначено у районних газетах Тюменської області, а бійців загону – грошовими преміями та грамотами комсомолу КДПІ ім. О.М. Горького.

Ще однією будовою, куди регулярно від'їжджати на виробничу діяльність студенти ВНЗ м. Києва, була Байкало-Амурська магістраль (БАМ).

У квітні 1974 р. ЦК ВЛКСМ оголосив Байкало-амурську магістраль (БАМ) – «Всесоюзною комсомольською будовою». У зв'язку з цим було створено Центральний штаб ЦК ВЛКСМ на чолі з тодішнім секретарем ЦК ВЛКСМ Д. Філіповим. Зважаючи на планово-командний характер виконання

рішень у радянській комуністично-партійній системі, а також, враховуючи ентузіазм радянської молоді, на місцях комітетами комсомолу було залучено значну кількість молодих людей. Перед ними ставилися завдання за період 1974-1981 рр. збудувати залізничний вокзал і житлове селище для експлуатаційного персоналу станції з комплексом культурно-побутових об'єктів [296, с. 123].

8 липня 1974 р. спільною ухвалою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про будівництво Байкало-Амурської залізниці» було прийнято рішення про будівництво «сучасного» БАМу. Історія цієї залізничної магістралі довжиною 4 234 км, розташованої в азійській частині СРСР, почалася в 30-ті рр. ХХ ст. У 1967 р. проектні роботи було відновлено. Основна частина дороги будувалася більше як 12 років — з 5 квітня 1972 р. по 27 жовтня 1984 р. [382, с. 98].

Не залишилася осторонь цих подій й студентська молодь, в тому числі й студенти ВНЗ м. Києва. Спільними рішеннями ЦК компартії України і Ради міністрів УРСР було визначено, що молодь України бере шефство над будівництвом залізничної станції Ургал Байкало-Амурської залізничної магістралі в Хабаровському краї. Крім того, було вирішено створити на базі кращих будівельних організацій Києва, Харкова, Донецька, Дніпропетровська та Львова спеціалізований будівельно-монтажний потяг «Укрбуд» на правах тресту та передислокувати його на будівництво БАМу [296, с. 70]. Варто відзначити, проведений нами аналіз архівних джерел свідчить, що студбудзагони, які формувалися не лише на базі київських ВНЗ, а й інших навчальних закладів УРСР, входило саме до цього тресту «Укрбуд» та перебували під його керівництвом протягом виробничого періоду.

Наприкінці 1981 р. були підведені підсумки діяльності будівельних організацій з УРСР. Констатувалось, що ними було освоєно капіталовкладень на суму 62,6 млн. крб. при плані 53 млн. крб., було введено в дію першу чергу комплексних будівель по обслуговуванню залізниці, а саме: житлові будинки, школу-інтернат, лікарні, дитячі садки, комунальні підприємства та ін.[296, с. 82].

Зокрема, вагомий внесок було зроблено й київськими будівельниками, які неодноразово ставали переможцями у соціалістичних змаганнях серед будівельних організацій, які входили до тресту «Укрбуд». Так, в 1975 р. загін «Київ» виконав річний план по будівництву на 163%, а виробіток на одного працівника перевищував плановий майже в два рази [296, с. 73]. У складі цього загону працював будівельний загін КДП ім. О.М. Горького (командир В. Чешко, комісар С. Ніколаєнко). Один з найактивніших його членів І. Дробот, згадував: «Загін на будівництві БАМу використовувався для виконання підсобних робіт. У своїй категорії, тобто з ВНЗ небудівельного профілю, він був одним з найкращих. Звичайно, що при роботі нашого загону виникали й труднощі, але вони мали локальний характер (здебільшого це були проблеми побутового характеру) і не впливали на роботу загону. Варто відзначити й професійний відбір кадрів – випадкових людей у загоні не було!!!» [204].

У наступні роки студенти київських ВНЗ неодноразово виїжджали на будівельні роботи до БАМу, неодмінно демонструючи там високу якість праці та достойні виробничі показники.

З 1964 р. починають створюватися студентські будівельні загони для виробничої діяльності на території республіки, або ж так звані «місцеві» будзагони. Згідно архівних матеріалів та розпоряджень вищих державно-партійних органів УРСР студентський будівельний загін м. Києва мав працювати на спорудженні будівельних об'єктів на території самого м. Києва, а також Київської, Кіровоградської та Кримської областей (*прим. авт.* нині АР Крим). Однак, аналіз наявних архівних документів показує, що на відміну від «виїзних» загонів, при формуванні міського студентського будівельного загону існували труднощі, які повторювалися щорічно й були притаманні всім ВНЗ м. Києва. Як свідчать звіти засідання бюро Київського комітету ЛКСМУ, міський загін формувався щорічно у травні-червні, тобто в останню чергу, що не давало змоги якісно провести необхідну підготовчу роботу, своєчасно пройти теоретичний та практичний курс по оволодінню будівельними спеціальностями, курси з техніки безпеки, а також пройти медичний огляд [107,

арк. 88]. Крім того, комітети комсомолу ВНЗ не завжди могли забезпечити рівномірний розподіл студентів між «виїзними» та «місцевими» загонами [18, арк. 5]:

Табл. 2.

Кількісний та якісний склад студентського будівельного загону м. Києва, який було сформовано у 1970 р.

Н / Н	Напрямок	Склад по курсу %			Склад по стажу робіт%		
		I курс	III курс	Старше	1 рік	2 рік	Більше 2-х
1	Тюменська область	32	29	21	51	35	14
2	Казахська РСР	26	44	6	41	44	15
3	Забайкалля	9	25	40	24	46	30
4	Київська область	65	28	7	60	28	12

Подана статистика наочно демонструє, що на міські будови направлялися переважно студенти I-II курсів, з них близько 65 % не мали досвіду роботи у будівельних загонах [107, арк. 89]. Це було пов'язано не лише з меншою престижністю виробничої діяльності у «ближніх» загонах, а й матеріальним стимулюванням праці: якщо у Міському студентському будівельному загоні оплата праці становила 973 рублів за весь період робіт [18, арк. 32], то за аналогічний період у Київському будівельному загоні, що працював у Кустанайській області Казахської РСР, оплата праці становила 1649 рублів [498, с. 91].

До того ж, керівний склад студентських будівельних загонів підбирався без належної уваги і в занадто пізні терміни, що впливало на виробничу діяльність загону і якість виконаних робіт [107, арк. 89; 111, арк. 3].

Існував ряд недоліків, що мали місце у організації робіт з боку будівельних організацій м. Києва та Київської області. Їх керівництва не розуміли організаційну структуру загонів, нехтували основними принципами, що були притаманні для діяльності студентських будівельних загонів. Загони надто часто потерпали від перебоїв у постачанні будівельними матеріалами, відсутністю самостійного фронту робіт, розпорошеністю на виробничих об'єктах, через другорядне використання студентської праці на будівельному майданчику [107, арк. 89; 111, арк. 3]. Так, у виробничому звіті командира студентського будівельного загону «Буревісник» (командир Карасева Н.), що був сформований на базі КДПІ ім. О.М. Горького (1977 р.), зазначалося, що «загін у складі 30 чоловік працював на СУ-32 на трьох об'єктах: 1) 7 чоловік – у бригаді штукатурів на ПГУ-ДШК (вул. Червоноткацька, 1); 2) 15 чоловік – у бригаді малярів на будівництві школи (вул. Мілютенко); 3) 8 чоловік – бригаді малярів на будівництві дитячого садка (вул. Малишка)» [111, арк. 44].

Незважаючи на суттєві недоліки в організації роботи Міського студентського будівельного загону, виробнича ефективність його була досить високою. «Ближні» студентські будівельні загони, так як і «дальні», працювали переважно на будівництві сільськогосподарських споруд, житлових будинків, шкіл, дитячих садочків, спортивних об'єктів та ін.

Незважаючи на певну «непопулярність» місцевих загонів спільними зусиллями вищого керівництва республіки чисельність їх зростає у першій половині 1970-х рр. Так, згідно звіту про діяльність студентського будівельного загону Київського обласного студентського загону, близько 5 тисяч студентів працювали на будівництві в м. Києві та області. У цьому році «місцевий» загін був більшим за «виїзний». Це пояснюється ще й тим, що обкомом ЛКСМУ та обласним штабом були чітко встановлені виробничі об'єкти, де мали працювати студентські будівельні загони, а саме: Кібернетичний центр АН УРСР, експериментально-показове село Нові Циблі Переяславського району, Морозівська птахофабрика Баришівського району, Київська ГЕС, школи у селі Іванівка (Богуславський р-н), с. Рогізне та с. Марьянівка (Поліський р-н), с.

Вінницькі Стави (Васильківський р-н). Варто відзначити, що для будівництва на цих об'єктах були створені більш чисельні загони (десь по 100-200 чол.), зокрема такими загонами були «Буревісник-100» КІБІ, «Схід» КП, «Гідробудівельник» КДУ та ін. [18, арк. 4].

У 1975 р. працював студентський будівельний загін «Буревісник» КДП ім. О.М. Горького. Комісар Д. Омельченко цього загону згадував про свою діяльність: «Спочатку загін працював у Броварському районі, де ми будували житлові будинки та господарські споруди для працівників радгоспу с. Семиполки, після закінчення роботи на тих об'єктах, наш загін було передислоковано в Бориспільський район с. Бортничі на будівництво об'єктів тепличного господарства» [203].

У характеристиці організаційно-виробничої структури міського будівельного загону за 1977 р., вказувалося, що «на території м. Києва та Київської області працював загін чисельністю 6115 чол., які були об'єднанні у 241 лінійний загін. По виробничо-територіальному принципу в міський загін увійшли п'ять зональних загонів [111, арк. 10]:

- «Україна» - 840 чол. – 36 лінійних загонів;
- «Либідь» - 840 чол. – 38 лінійних загонів;
- «Десна» - 990 чол. – 47 лінійних загонів;
- «Славутич» – 1064 чол. – 40 лінійних загонів;
- «Каштан» – 2375 чол. – з яких були сформовано 80 спеціалізованих і 3 лінійні будівельні загони.

У 1976-1977 рр. виконання виробничої програми становило – 95 тис. рублів [108, арк. 53].

Така тенденція залишалася й у наступні роки, щодо їх чисельності та виробничої діяльності у межах УРСР (Додаток У). Так, влітку 1980 року студентський загін у м. Києві освоїв 4012,116 тис. рублів капіталовкладень. Виробнича діяльність велася на 193 об'єктах, 72 з яких були здані в експлуатацію чи під монтаж обладнання (32 – об'єкти житлового призначення; 26 – виробничого призначення; 14 – культурно-побутового) [72, арк. 47]. А у

наступному році ця цифра ще збільшилася, у будівництві було освоєно понад 4,5 млн. рублів. Робота велася на 194 об'єктах, із яких 90 здані в експлуатацію. За допомогою студентських загонів було відремонтовано 142 школи та дитячі садки, 15 об'єктів промислового призначення, 6 об'єктів торгівлі та сфери обслуговування, 7 лікарень. За участі бійців будувалося 7 об'єктів до 1500 річчя м. Києва [78, арк. 2].

Варто відзначити, що третій трудовий семестр 1986 р. багато хто з київських студентів провів у забруднених зонах Чорнобиля, ще не здогадуючись про справжні, трагічні масштаби цієї техногенної катастрофи. Саме ліквідації наслідків катастрофи був підпорядкований «третій» трудовий семестр у Київській обл. Відповідно до рішення ЦК ВЛКСМ в область було направлено 6807 студентів із 45 ВНЗ СРСР для роботи на будівництві житлових будинків, об'єктів соціально-культурного та побутового призначення для населення евакуйованого з 30-ти кілометрової зони відчуження [97, арк. 3]. Крім цього працював студентський будівельний загін, що був сформований з студентів Київських ВНЗ, чисельністю 1384 чоловік, які були об'єднані у 62 загони. За робочий період студентські загони виконали об'єм робіт в розмірі 2687,4 тис. рублів. Студенти працювали на 205 об'єктах, з них 87 були зданими в експлуатацію чи здані під монтаж обладнання. Серед введених в експлуатацію об'єктів 31 житловий будинок, 2 школи, 4 дитячих садочки, 28 сільськогосподарських споруд та ін. [97, арк. 10]. Як пригадує О. Потильчак, який працював в одному з таких загонів, що «загін формувався за рішенням партійних і комсомольських органів. Участь у ньому була обов'язковою, а не за бажанням. Фактор заробітної плати був мінімальним – вона була зовсім невеликою. Працювали на будівництві дитячого садка у селищі для переселенців із зони відчуження Чорнобильської АЕС в с. Здвижівка Бородянського району Київської області» [208].

Таким чином, виробнича діяльність на будівництві народногосподарських об'єктів була основним напрямком діяльності студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва, які за географією виконання виробничих завдань

поділялися на ті, що мали працювати за межами республіки або ж «виїзні» та «місцеві», які працювали переважно в межах УРСР. «Виїзні» будзагони розпочинають свою діяльність з 1962 р. й за ними закріплено Кустанайську область Казахської РСР. Крім, цього регіону, київські студенти постійно виїздили на будівельні роботи до Брянської, Магаданської та Тюменської областей, на батьківщину першого космонавта Ю. Гагаріна – м. Гжатська (м. Гагарін) Російської РСФР, а також на будівництві Байкало-Амурської магістралі РРСФР. «Місцеві» студентські будівельні загони працювали на спорудженні будівельних об'єктів на території м. Києва, Київської, Кіровоградської та Кримської (нині АР Крим) областей. «Виїзні» студентські будівельні загони, так як і «місцеві», працювали переважно на будівництві об'єктів сільськогосподарського призначення, житлових будинків, шкіл, дитячих садочків, спортивних об'єктів та ін. Виробнича діяльність студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва виявилась достатньо ефективною та продуктивною.

3.3. Агітаційно-пропагандистська та суспільно-корисна діяльність студентських будівельних загонів як форма радянської соціалізації молоді

Вищі державні, компартійні й комсомольські органи зобов'язували студентські будівельні загони здійснювати на високому рівні агітаційно-пропагандистську роботу серед місцевого населення, яка мала сприяти вихованню місцевої «молоді в дусі колективізму і комуністичного ставлення до праці, радянського патріотизму, розвитку працьовитості і відповідальності, підвищення культурного рівня». Тому у діяльності студбудзагонів, відповідно до «Положення» та «Статуту», крім виробничої діяльності, організація агітаційно-пропагандистської роботи серед місцевого населення стала одним з важливих напрямків. Проаналізувавши архівні матеріали та опрацювавши монографічні дослідження, на наш погляд, ця діяльність найкраще реалізовувалася у «дальніх» загонах, адже саме в них в повній мірі

реалізовувалися основі принципи життєдіяльності студбудзагонів. Водночас, такого роду акценти вищих державно-партійних органів у діяльності студентських будівельних загонів призводили до деформації соціалізаційних можливостей студентського руху, сприяли втраті частиною молодого покоління національної самосвідомості, утвердженню радянських норм моралі, формуванню радянської свідомості, радянських ціннісних орієнтирів й відповідної моделі поведінки.

Уже у постанові «Про участь комсомольських організацій вищих навчальних закладів Москви, Ленінграда, Києва у будівництві на цілиних землях» (1962 р.) зазначалось, що студенти готуються до «проведення на цілині пропагандистської, агітаційної, культурно-масової, оперативної роботи» [136, с. 201].

Висока ефективність діяльності у цьому аспекті перших студентських будівельних загонів лише сприяла широкому розповсюдженню цього напрямку у загонах. Соціально-гуманітарна, ідеологічна і агітаційно-пропагандистська робота розширювалася з року в рік і мала свої результати.

Однією з найперших та найпоширеніших форм пропаганди ідей руху студентських будівельних загонів стало налагодження співпраці студбудзагонівців з місцевим населенням та допомога у вирішенні їхніх побутових й соціальних проблем. Зокрема, студенти допомагали вирішити проблему відпочинку їхніх дітей. Бійці студентських будівельних загонів на місцях дислокації організували піонерські табори «Супутник», де відпочивали діти місцевих жителів. Як вже зазначалося вище перший такий табір було відкрито ще під час першого виїзду на цілину київських студентів у 1962 р.

Партійні організації підтримували таку ініціативу комсомольської молоді по створенню при студентських загонах «піонерських таборів» для дітей молодшого та середнього шкільного віку, вбачаючи у такій діяльності досить ефективний інструмент радянської соціалізації молодого покоління школярів, поступового їхнього залучення до суспільно-корисної праці. Організація таких

літніх таборів для дітей шкільного віку потребувала певних матеріальних витрат, великої попередньої підготовки, спільних дій комсомольських та профспілкових комітетів, відділів та управлінь освіти як обласного, так і районного рівнів. Тому обласні керівні компартійні органи доручали компартійним органам нижчих рівнів (міськкомам і райкомам компартії), комсомольським органам (обкомам та райкомам комсомолу), профспілковим комітетам надавати практичну допомогу студентським загонам у створенні таких таборів. Так, бюро Київського обкому партії в червні 1968 р. зобов'язало місцеві партійні організації підприємств забезпечити всім необхідним загони для відкриття та повноцінного функціонування таких таборів [370, с. 116]. Як пригадує З. Мухсінова, яка 1960-1970-х рр. працювала у Кустанайському обкомі комсомолу: «Робота по їх організації розпочиналася задовго до приїзду загонів до Казахстану: в Україні підбиралися кадри, тут у нас вирішувалися побутові питання. Функції вихователів у таких таборах виконували вожаті, які як правило, були студентами педагогічних ВНЗ. Їхнього приїзду сільська дітвора чекала з нетерпінням, життя для них тоді наповнювалося особливим змістом: піонерські лінійки і ночівлі, ігри та заняття спортом, творча робота в групах, конкурси на кращий малюнок, конкурс на кращий загін, воєнно-патріотичні ігри, туристичні походи, вивчення історії села, району, відвідування пам'ятних історичних місць – ось далеко не повний перелік форм виховної роботи, яку проводили студенти в літніх піонерських таборах» [178, с. 283].

Вожатими до таборів-супутників направлялися найбільш підготовлені студенти, що мали досвід роботи зі школярами. Кандидати у вихователі проходили співбесіду, їхні кандидатури затверджувалися на засіданні обласного штабу СБЗ. У підготовчий період комітети комсомолу ВНЗ щорічно організовували навчання загонів вихователів, яке включало теоретичну та практичну підготовку [370, с. 117]. Кількість таких таборів була досить суттєвою. Так, З. Мухсінова наводить цифри кількісного складу школярів та кількості таборів «Супутник», організованих студентами Київських ВНЗ за

архівними даними фонду Кустанайського обкому ЛКСМ Казахстану [178, с. 282-283].

Таблиця № 3 Діяльність піонерських таборів «Супутник» в Кустанайській області Казахської РСР 1967-1978 рр.:

Рік	К-сть піонерських таборів «Супутник»	К-сть дітей, що відпочила
1967	106	4075
1968	97	5000
1969	98	?
1970	78	3000
1973	85	3246
1975	81	2500
1976	80	3060
1978	31	987

Наведені дані підтверджуються архівними матеріалами фондів ЦДАГО України. Так, у Звіті про роботу Кустанайського обласного будівельного загону йдеться про те, що впродовж 1967 р. за участі його бійців було організовано 106 піонерських таборів «Супутник», де відпочило 5723 дитини працівників радгоспів області [62, арк. 28].

У цілому ж така діяльність була завжди під контролем вищих партійних та комсомольських органів. Саме завдяки цьому постійному контролю та підтримці вже на кінець 1970-х рр. в Київському обласному загоні постійно функціонувало 163 табори «Супутник», а за роки десятої п'ятирічки (1976-1980 рр.) там відпочило більше 6500 дітей. Студенти-вихователі значне місце у своїй роботі приділяли естетичному вихованню дітей шкільного віку: розповідали про поезію, музику, живопис. Не менш важливе місце у діяльності вожатих-педагогів належало екологічному вихованню підростаючого покоління, прищепленню любові до природи, рідного краю, боротьбі за чистоту довкілля.

Ними організовувались туристичні походи, екологічні вікторини, «День фантика», виставки квітів, дарів природи, виготовленню виробів ручної праці з природних матеріалів. Одним із головних у житті цих таборів дитячого дозвілля була організація спортивних заходів та фізичного виховання школярів. Вихованці таборів з неабиякою зацікавленістю брали участь у спортивних заходах. Студенти прагнули зробити відпочинок дітей змістовним та різноманітним [370, с. 116]. Під час організації таборів-супутників велика увага приділялась залученню школярів до участі у продуктивній праці на колгоспних та радгоспних ланах, благоустрою територій шкіл, населених пунктів, догляді за пам'ятниками та обелісками. [485, с. 101].

Об'єктом особливої уваги студбудзагонівців була сільська школа. Студенти на шефських засадах здійснювали поточний ремонт шкіл, обладнували спеціалізовані кабінети і фотолабораторії, спортивні майданчики, виготовляли наочні посібники, передавали шкільним бібліотекам книги. Для допомоги місцевим абітурієнтам створювались консультипункти [269, с. 19]. Так, загін «Буревісник-74» надавав шефську допомогу середній школі №1 м. Нефтьюганська, а також дитсадкам «Сонечко» №1 та №2 [176, с. 2]. А у 1968 р. завдяки ентузіазму самих студентів Київського держаного університету імені Т.Г. Шевченка було розроблено план допомоги сільській школі у місцях виробничої дислокації Комсомольського району Кустанайської області Казахської РСР, де працювало 10 загонів. Так, студенти-історики виготовили й подарували наочні посібники для шкільного кабінету історії та суспільствознавства, студенти-юристи відкрили юридичну консультацію. Бійці загону «Сучасник» упродовж двох років організовували консультаційні пункти по підготовці радгоспної молоді і випускників сільських шкіл до вступу у ВНЗ й технікуми радянської країни. Для таборів «Супутник» всі загони привезли з собою спортивний інвентар і бібліотечки, які після закінчення робіт були передані місцевим школам [485, с. 101-103].

Ще одним аспектом у виховній діяльності бійців студбудзагонів була робота пов'язана з профілактикою правопорушення серед неповнолітніх. Крім

цього, загони на місцях виробничої діяльності налагоджували зв'язок з дитячими кімнатами міліції та брали шефство над важковиховуваними підлітками з метою їх перевиховання. У звіті про роботу студентського будівельного загону Аркалинського району за 1967 р. йшлося: «Досвід роботи з підлітками доцільно поглиблювати та розширювати. Необхідно рекомендувати ВНЗ посилати важковиховуваних підлітків у складі студентських загонів на будівництво у цілих районах. Досвід показав, що такі заходи мають великий виховний ефект та хорошу педагогічну практику для майбутніх спеціалістів» [8, арк. 2-3]. Так, зокрема, влітку 1971 р. на будовах Тюмені і Казахстану разом з студентами КДПІ ім. О.М. Горького проходили «реабілітацію працею» 10 київських підлітків [499, с. 87]. А в 1975 р. у Кустанайській області вже 113 таких підлітки працювали в студзагонах під наглядом бійців, а в 1976 році їх було вже 150 [178, с. 284]. У 1969 р. в Нефтьоганську студентами Київського інженерно-будівельного інституту був організований для старшокласників трудовий табір «Ведмежата». Підлітки та студенти жили в одних наметах та працювали поруч. Студенти опинились у ролі вихователів та відповідали не тільки за працю і поведінку своїх підопічних, а й за їхнє здоров'я та життя. Для старшокласників студенти були авторитетом, якому необхідно було відповідати, тому у процесі взаємодії так відбувався взаємовплив: студенти впливали на учнів, а останні у свою чергу впливали на студентів [440, с. 4]. Наприкінці 1970-початку 1980 рр. набував популярності рух «Студентські загони – дітям!». Одним з ініціаторів цієї операції були і бійці загону «Витязь» Київського педагогічного інституту ім. О.М. Горького, які у 1980 році стали шефами київської школи-інтернату №17. Студенти працювали тут протягом усього навчального року. Коли група перебуває на місці дислокації під час трудового семестру, шефство над дітьми продовжується. Так, влітку 1982 року студбудзагін «Витязь» не тільки ударно працював в м. Корсакові Сахалінської області, виконуючи норму на 200 %. Студзагонівці організовували також шефство над піонерськими таборами «Юний тихоокеанець» і «Схід», де провели «Зірницю», «Малі олімпійські ігри», «Веселий ярмарок» тощо.

Зароблені кошти студенти перераховували на придбання автобуса для своїх київських підшефних [269, с. 18-19]. Крім такого виду робіт, традиційно організовувалися суботники, на яких проводився ремонт старих і будівництво нових спортивних майданчиків, студенти допомагали підготовлювати школи до нового навчального року, брали участь ремонтних роботах по відновленню дитячих садків і ясел [11, арк. 16]. Так, наприклад, у 1970-1971 рр. комсомольська організація КДП ім. О.М. Горького уклала договори з двома радгоспами у Наурзумському та Семиозерному районах Кустанайської області про участь у будівництві й ремонті шкіл і дитячих закладів [499, с. 87].

Ідеологічній (агітаційно-пропагандистській) роботі у діяльності студбудзагонів радянське державно-партійне та вище комсомольське керівництво надавало не меншого значення, ніж виробничій.

У загонах були присутні й характерні для СРСР періоду 1960-1980-х рр. такі форми пропаганди й агітації та ідеологічної роботи як лекторії. Головним завданням лекційної пропаганди було висвітлення основних подій суспільно-політичного життя та ознайомлення місцевого населення з положеннями основних документів вищих державно-партійних органів [18, арк. 26]. Уже у другий свій виїзд до цілинного краю студенти українських ВНЗ досягли «високих результатів» у цій царині. Лекційна група та агіткультбригада прочитали 1735 лекцій, виступили з 692 концертами. Студбудзагонівці України завоювали перше місце в соціалістичному змаганні серед обласних студентських загонів у Казахстані [334, с. 45]. За підрахунками українського дослідника І. Шкурка за період 1963-1965 рр. вихованцями українських ВНЗ було прочитано 5535 лекцій з питань внутрішнього й міжнародного життя, розвитку науки, культури та на інші актуальні теми. Крім цього, організовано 2146 концертів художньої самодіяльності, проведено 2493 бесіди, диспути, вечори відпочинку [498, с. 93] (Додаток П). До складу лекторських груп включалися переважно ґрунтовно підготовлені юнаки та дівчата, зокрема студенти й випускники історичних і філософських факультетів, члени наукових товариств, переможці конкурсів студентських робіт з проблем суспільних наук,

історії комсомолу і міжнародного молодіжного руху. Вагому допомогу у підготовці лекторів надавали кафедри суспільних наук, на яких діяли спеціальні «школи молодих лекторів».

У цілому, в подальші роки українськими студентами прочитувалося більше ніж півтори тисячі лекцій щорічно. Регулярними були теми лекцій про міжнародну ситуацію, подавалася інформація про новітні досягнення у науці та техніці, медицині, крім того, подавалися лекції з історії Країни Рад, республіки, області, з яких прибували студенти (наприклад, у 1966 р. силами студентів-будівельників була організована виставка кольорового фото «Живописна Україна», що розповідала про повсякденне життя, природу українського народу [17, арк. 13]). Все це супроводжувалося наочною ілюстрацією: карти, таблиці, стенди, плакати [18, арк. 26-27]. Щорічно така форма роботи з населенням набирала популярності у студентів. Лише за даними 1975 р. агітаційно-масову роботу серед населення у складі лекторських та агітаційних груп здійснювали 100 тис. студентів [436, с. 20.]. Незважаючи на те, що молодь «офіційно» закликали не гнатися за кількістю проведених культурно-масових заходів, результати наведені радянським дослідником Є. Артем'євим були вражаючими [232, с. 228–229, 235, 241, 244, 246, 257.] (Додаток М).

Таблиця 4

Кількість культурно-масових заходів, здійснених бійцями студентських будзагонів у 60–70-ті рр.

Рік	Кількість лекцій, бесід, дискусій та концертів самодіяльності
1962	504
1963	3 тис.
1966	37 тис.
1969	80 тис.
1971	110 тис.

1972	111 тис.
1979	293 тис.

Значну допомогу в організації пропагандистської роботи надавали радянські засоби масової інформації. Діяльність студентських загонів активно висвітлювалась на шпальтах таких всесоюзних періодичних видань: «Комсомольська правда», «Радянська освіта», «Молода гвардія» та інші. Зокрема, у газеті «Комсомольська правда», починаючи 1967 р., з метою пропаганди патріотичного руху і висвітлення життя й діяльності студбудзагонів, почав виходити спеціальний додаток під назвою «Еврика». У цьому виданні широко висвітлювалися найрізноманітніші аспекти трудової та виховної діяльності студентських будівельних загонів та їх окремих бійців, які як зазначалось у тодішніх виданнях «продемонстрували справжні досягнення на трудовому фронті» [382, с.79]. Крім того, відповідно до рішення ЦК ЛКСМУ з травня 1969 року став виходити додаток до газети «Молодь України» – «Студентський гарт». На його сторінках спецкореспонденти, керівники будівельних загонів та їхні бійці розповідали про різні аспекти свого життя у загонах, свої здобутки та проблеми, а також популяризували та пропагували ідею руху студбудзагонів [370, с. 58].

У виробничий період, на місцях дислокації студентських будівельних загонів, силами самих студентів організовувався випуск друкованих інформаційних видань («малотиражки»). Постійним друкованим органом районного штабу студентських будівельних загонів Кустанайської області Казахської РСР була щотижнева газета «Орбіта» та «Мы – строители», які подавали велику кількість матеріалів з історії виникнення і становлення руху студентських будівельних загонів, розповідалося про передові будівельні загани. Зокрема, щотижневик «Орбіта», який виходив починаючи з 1964 року, друкував велику частину узагальнюючих матеріалів про студентські будівельні загани, в яких автори намагалися пояснити швидкий підйом студентського

руху, що охопив студентську молодь у 1960-х роках. Редакція практикувала випуск цілих колонок і розворотів газети, в яких розкривалася робота кращих студентських загонів, автоколон, інженерної служби. Велика увага приділялася ідеологічній роботі. Багато матеріалів присвячувалося роботі агітслужби в загонах, новим традиціям, що зародилися на освоєнні цілинних земель, про роботу дитячих таборів «Супутник». Цілі матеріали про студбудзагони подавалися у рубриках «Із життя загонів», «Наші інтерв'ю» та ін. У кожному номері друкувалися матеріали про новинки техніки та літератури. Редакція оголосила конкурс на кращу дівчину цілини – «Міс Орбіта» та «Фотогоризнти орбіти»; у рубриці «Цілком серйозно» подавалися сатиричні та гумористичні матеріали, та ін. [7, арк. 28].

Ще одним невід'ємним напрямком ідеологічної роботи у діяльності студентських будівельних загонів на місцях їх дислокації було воєнно-патріотичне виховання. Аналіз наявних архівних матеріалів та джерел, дозволив нам зробити висновки, що така робота проводилася загонами регулярно, проте активніше здійснювалася в роки відзначення ювілейних дат перемог збройних сил СРСР, зокрема над нацистською Німеччиною в Другій світовій війні. Зміст роботи воєнно-патріотичного виховання передбачав такі форми, як: організацію зустрічей з учасниками бойових дій, спорудження та облаштування місць масового поховання воїнів («братських могил»), пам'ятників, обелісків солдатам, що загинули у війні. Крім того, студбудзагонівці надавали матеріальну допомогу інвалідам та ветеранам війни (облаштовували їх будинки, допомагали у ремонті житла, допомагали по господарству тощо). Так, в 1970 р. у зв'язку з відзначенням «25-ти річчя перемоги у над нацистською Німеччиною у Великій Вітчизняній війні», компартійні комітети орієнтували комсомольські організації на проведення зустрічей з ветеранами війни, організацію пропагандистських походів «по місцям бойової слави» тощо. Лише за період 1971-1975 рр. студентами республіки було відремонтовано і облаштовано 1584 пам'ятники та обеліски, а також надана допомога 3473 ветеранам війни та їхнім родинам. У фонд

увіковічення пам'яті загиблих в роки війни над нацистською Німеччиною було перераховано 129 тисяч рублів. В роки десятої п'ятирічки (1976-1980 рр.) учасниками загонів було відремонтовано та збудовано 7122 пам'ятники загиблим у Другій світовій війні воїнам, надана допомога 17 854 родинам ветеранів війни та праці [371, с.111].

У діяльності студбудзагонів ВНЗ м. Києва цей напрямок також посідав одне із важливих місць. Під час трудового семестру в республіканському загоні щорічно проходив місячник військово-патріотичної, оборонно-масової та спортивної роботи. В загонах під час його проведення відбувалися зустрічі з ветеранами війни, студзагонівці шефствували над учасниками війни і сім'ями загиблих воїнів, облаштовували пам'ятники й обеліски загиблим воїнам, здійснювали пошукову роботу по встановленню імен загиблих воїнів, пошуку їхніх рідних та близьких [269, с. 26]. Як згадував Дронь А. (загін працював у Нарзумському районі) «А в самому райцентрі нам доручили спорудження монументу захисникам Вітчизни – серед нас були студенти архітектурного факультету, які й розробили проект пам'ятника» [171, с. 229]. Зокрема, в Кустанайській області Казахської РСР у 1973 році було приведено в порядок 33 пам'ятники і обеліска, в 1976 р. – 67, 1977 р. – 66 [178, с 283]. А за пропозицією студентського будівельного загону «Корчагінець» Київського державного інституту культури, у Київському міському студентському загоні пройшла «Вахта Перемоги», що присвячувалася «40-річчю перемоги у Великій Вітчизняній війні». У ході якої багато загонів провели зустрічі з ветеранами війни. Студбудзагонівці також брали активну участь в всесоюзній пошуковій експедиції «Літопис Великої Вітчизняної» та «Всесоюзного походу по місцям революційної, бойової та трудової слави радянського народу». Традиційними в студентських загонах стали проведення операцій «Обов'язок», «Пам'ять», «Солдатський лист» [371, с. 112].

Особлива увага в агітаційно-пропагандистській діяльності студбудзагонівцями приділялася розвитку фізичної культури та спорту серед місцевого населення. У лютому 1965 р. ЦК ВЛКСМ вказував студентським

загонам на необхідність організовувати спортивно-масову роботу серед місцевої молоді, підготовку інструкторів та суддів з різних видів спорту, надавати допомогу в будівництві простих спортивних комплексів для гри в футбол, волейбол, баскетбол, занять легкою атлетикою та іншими видами спорту. У радгоспах, де працювали студентські будівельні загони ВНЗ з УРСР, в тому числі й м. Києва, організовувалися спортивні секції [17, арк. 13]. Тільки у 1964 р. відбулися змагання з різних видів спорту у радгоспах ім. М.В. Фрунзе Камишнінського району, «Путь к коммунизму», ім. Я.М. Свердлова – Денисівського району, «Целинного» – Семиозерного району та ін. [483, с. 54]. Постанова Центрального штабу СБЗ «Про спортивно-масову роботу студентських загонів влітку 1972 року», яка закликала учасників третього семестру організувати спорудження сільських та шкільних стадіонів, спортмайданчиків, надання допомоги місцевим школам в облаштуванні спортивних залів відіграла значну роль для подальшого розвитку спортивно-масової роботи студбудзагонів, які посилили спортивну роботу, стали активними пропагандистами та організаторами виконання норм фізичної підготовки «Готовий до праці та оборони», які були популярними у другій половині ХХ ст. в СРСР [232, с. 59]. Відповідно до цього рішення, на початку 1973 р. Центральним штабом СБЗ України було прийнято рішення про «спортивну дворічку», в якій взяли участь всі лінійні загони Кустанайської області Казахської РСР. У ході її було побудовано і реконструйовано 78 спортивних майданчиків, відкрито 286 спортивних секцій, підготовлено 137 інструкторів з різних видів спорту [483, с. 54]. Як пригадує А. Дронь: «Звичайно, що крім будівництва молоді жила й іншими подіями: була в нас своя художня самодіяльність, ми випускали додаток до районної газети, проводили спортивні змагання» [178, с. 229]. О. Лисенко згадує, що «попри значну втому, вільний час використовувався для культурно-масової та спортивної роботи, в тому числі серед місцевого населення. На Чукотці я та ще один борець загону грали за футбольну команду електростанції на першість району, за що я отримав приз кращого бомбардира. На Ямалі ми організували

вокально-інструментальний ансамбль, виступаючи з концертами і грали танці для молоді, провели турнір з міні-футболу» [209]. В. Шарпатий додає: «Вихідний був один на тиждень – неділя. У цей день давали концерти для місцевих жителів (обов'язково мали дати два концерти за виробничий період). Організовували спортивні змагання, зокрема з футболу. Був один «позаплановий» вихідний – день будівельника» [200].

Отже, одним із важливих напрямків у діяльності СБЗ ВНЗ м. Києва, не менш важливим аніж виробнича діяльність, з погляду державно-компартиїних органів, стала громадсько-політична робота серед населення у місцях дислокації загонів. Така діяльність була досить заполітизованою та ідеологізованою, що призвело до деформації соціалізаційних можливостей студентського руху, слугувало втратою національної самосвідомості молодим поколінням. За період свого існування, студентські будівельні загони ВНЗ м. Києва охопили досить широкий спектр громадсько-політичної та ідеологічної роботи. Аналіз цієї діяльності СБЗ ВНЗ м. Києва дозволяє систематизувати нам її за чотирьом напрямкам: *ідейно-політичний* (агітаційна пропаганда, лекції та бесіди з місцевим населенням «про боротьбу СРСР за мир», зовнішню політику СРСР, науку та культуру, настінні газети, концерти агітаційних бригад, виставки, стенди і фотомонтажі на зазначені теми, читацькі конференції); *воєнно-патріотичний* (зустрічі загонів і місцевої молоді з ветеранами Другої світової війни, героями праці, спорудження та облаштування пам'ятників і обелісків загиблим воїнам, допомога ветеранам війни, праці та їхнім родинам, участь у програмах «Літопис Великої Вітчизняної», «Пам'ять», «Солдатський лист» тощо); *спортивно-оздоровчий і санітарно-просвітницький* (організація спортивних змагань, облаштування спортивних об'єктів, підготовка до виконання норм «ГТО», підготовка суддів, інструкторів з різних видів спорту, організація профілактичних оглядів та надання медичних послуг місцевому населенню, пропаганда здорового способу життя, прибирання заповідних територій, що перебували під охороною держави); *культурно-просвітницький* (ремонт шкільних приміщень, виготовлення наочних

посібників, передача книг до шкільних та сільських бібліотек, організація дитячих таборів «Супутник» при студентських будівельних загонах, організація консультаційних пунктів та підготовчих курсів для вступників до вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, шефство над дитячими будинками та важковиховуваними підлітками; організація самодіяльних творчих колективів, концертів художньої самодіяльності).

3.4. Дозвілля та повсякдення життя

Виробничий період діяльності студентських будівельних загонів тривав близько двох місяців. За цей час бійці загонів облаштовувалися на місцях та готувалися до виконання не лише виробничих завдань, а й проведення суспільно-корисної та ідеологічної (агітаційно-пропагандистської) роботи. У загонах існували свої традиції, свята та форми відпочинку, які з року в рік передавалися наступним поколінням та доповнювалися новими. Ці форми також різнилися в залежності від краю, де працювали загони, адже кліматичні умови м. Києва та області, Казахської РСР та Далекого Сходу Російської РСФР, кардинально відрізнялися, що відбивалося як на виробничій діяльності, так і на формах відпочинку студентів.

Студенти, які відправлялися в складі студентських будівельних загонів до Казахської РСР чи на схід Російської РСФР, складали достроково весняну екзаменаційну сесію. З собою (крім одягу) кожен брав будівельні інструменти, посуд, сухий пайок, книги. Як пригадують студенти Миколаївського інституту суднобудування, зазвичай на практику в Тюмень брали стандартний «джентльменський набір»: ватник або бушлат, шарф, робочий костюм, мінімум дві зміни білизни, теплі шкарпетки, робочі рукавиці, кружку, ложку, ніж, нитки, голки, ліхтарик, хороші пісні та вірші [195, с 41, 61-62]. Такий набір особистих речей був приблизно й у студентів Київських ВНЗ, що виїздили в складі студентських будівельних загонів за межі УРСР.

За спогадами учасників будівельних загонів, відразу після прибуття до місця дислокації студбудзагін розквартирувався. Умови для проживання були різними, і залежали від регіону, де мав працювати загін: на цілині – тимчасово зведені споруди для життя студентів, на Далекому Сході – господарські об'єкти, які було пристосовано для життя студентів. Зокрема, студентські будівельні заони проживали як у стаціонарних приміщеннях (клубах, школах, житлових будинках), так і в яскраво оформлених наметових містечках [28, арк. 7]. За спогадами В. Бондаря: «Після приїзду до місця нашої дислокації, першу ніч ми переночували на соломі у недавно побудованому корівнику. Наступного дня на околиці села ми розбили наметове містечко (військові палатки привезені з собою), там ми поставили металеві ліжка. Умови для життя були нормальними» [202]. Як згадує член студентського будівельного загону КДПІ ім. О.М. Горького Д. Омельченко: «Після приїзду до селища Белозорька, де мав працювати загін, нас відразу направили до місця нашого проживання. Ним послужив недобудований господарський комплекс, проте цілком пристосований для комфортного проживання на період виробничої діяльності на об'єкті. Єдине, що дуже дошкуляло, так це велика кількість комарів!! Це була своєрідна особливість цього краю» [203]. М. Виговський, який також працював у цьому краї, додає, що «проживали в недобудованих будинках (які самі й будували), але пристосованими для більш-менш комфортного проживання, спали на «нарах»» [206].

Харчування в загонах організовувалося за рахунок організації, що приймала. Проте, харчування мали готувати самі ж студенти, для цього брали спеціально для загону дівчат, їм також допомагали бійці загону, які через виробничі травми не могли бути на виробничих об'єктах.

Як згадує В. Бондар «Продуктами харчування забезпечував місцевий колгосп, про що нас було сповіщено заздалегідь ще у Києві, їжі було вдосталь. Поряд була річка та озеро, де було багато риби, яку крім нас ніхто не ловив. Готували їжу дівчата з нашого загону» [202].

«Харчування у загонах було організовано на високому рівні, – пригадує Дмитро Григорович. – Продуктами та водою забезпечували організації, на балансі яких перебували студентські будівельні загони. Їжу доводилося готувати самим, для цього в загін брали двох-трьох дівчат, що мали все це організувати, їм допомагали й інші члени студбудзагону, що з якихось причин не могли працювати на виробничому об'єкті» [203].

Нерідко продукти харчування приносили й місцеві жителі, які так намагалися віддячити за самовіддану працю студентів. Як пише у своїх спогадах Б. Новіков: «Прошли роки, забулась втома, якісь незручності і т. п., але все життя пам'ятатиму відкритість душ місцевих жителів: казахів, росіян, німців; приязнь щиро, любов непідробну до «наших київських філософів». Свіжі карасі, мед відрами, молоко бідонами: «Їжте, ви ж молоді, вам треба...» [178, с. 234]. Дещо іншою системою в організації та забезпеченні студентів-будівельників продуктами харчування була в загоні, який очолював В. Вашкевич: «Харчування було організовано на досить високому рівні. Продуктами нас забезпечував колгосп, вартість яких у розмірі 50% оплачувалася загonom. Їжу готували самі, для цього брали спеціально підготовлену людину, якій допомагали за певні кошти місцеві жителі» [201].

При формуванні перших «виїзних» загонів, командири нерідко відмовлялися включати до їхнього складу дівчат. Проте, комсомольські організації ВНЗ не випускали без дівчат студбудзагони до місць їхньої виробничої діяльності. Мотивуючи своє рішення тим, що присутність у загонах бійців жіночої статі облагороджує хлопців: ті будуть голитися, ходити акуратними тощо. Крім того, без дівчат неможливо повноцінно проводити агітаційно-пропагандистську роботу, якій компартійне та комсомольське керівництво надавало важливу роль. Комсомольські органи визначали оптимальне співвідношення осіб жіночої та чоловічої статі не менше 1:10 [330].

Особлива увага штабів всіх рівнів студентських будівельних загонів була спрямована на дотримання вимог «Статуту студентського будівельного загону» 1977 р (до цього часу «Статуту студентського будівельного загону» 1969 р.) та

дисципліни у загонах. Крім того, 5 травня 1970 року Республіканським штабом було прийнято постанову «Про заходи зміцнення дисципліни, забезпечення безпечних умов праці в студентських будівельних загонах», в якій чітко регламентувалися питання по забезпеченню безпечних умов праці і було поставлено завдання керівництву загонів проводити роботу в цьому напрямку протягом всього періоду роботи студбудзагонів [16, арк. 31]. Це підтверджується й спогадами учасників студбузагонів, зокрема О. Лисенко стверджує, що «у загонах діяв суровий режим дня і дисципліна» [209]. А у загоні «Наdejда», що формувався на базі Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, була своя система організації дисципліни. Як згадує його командир В. Вашкевич: «У нас в загоні була досить сурова не лише виробнича, а й побутова дисципліна. Заборонялося навіть заходити в робочому в одязі до приміщення, де ми проживали. Весь загін мав бути на місці до 12 години ночі, особливо бійці, які вперше приїхали на цілину. У нашому загоні діяло правило, що з «штрафників» знімалися кошти, які передавалися у фонд загону. А вже в кінці нашої зміни з нього преміювали найбільш працюючих та найактивніших бійців студбудзагону» [201]. Порушників притягували до різних форм відповідальності: від оголошення догани із записом у особовій справі до виключення з загону. Так, наприклад, бригада в складі семи осіб, що працювала в Кустанайській області в загоні «Аеліта», святкуючи день народження порушила сухий закон. За рішенням штабу всі сім чоловік на чолі з командиром загону Віктором Донченком і комісаром Юрієм Морінінем були відправлені до Києва, а сам загін був розформований. Частина бійців, що залишилася, влилися в загін «Дніпро-67» цього ж факультету [8, арк. 7].

Як свідчать архівні документи, розпорядок дня у студентських будівельних загонах СРСР, у тому числі й загонах, які формувалися на базі ВНЗ УРСР, що працювали на цілині (Казахська РСР) був таким:

- Підйом – 6.00;
- Зарядка – 6.10-6.25;
- Туалет – 6.25-6.35;

- Сніданок – 6.35-7.00;
- Лінійка – 7.00-7.10;
- Виробнича діяльність – 7.10-13.00;
- Обідній перерив – 13.00-15.00;
- Виробнича діяльність – 15.00-19.00;
- Вечеря – 19.00-19.30;
- Культурно-масові заходи – 19.30-21.45;
- Вечірня лінійка – 21.45-22.00;
- Відбій – 22.00 [10, арк. 18].

У ньому допускалися деякі зміни, але «в жодному випадку робочий день не повинен був перевищувати 10 годин, а сон мав бути мінімум 8 годин... Вільний від роботи час відводився для політмасової та шефської роботи, особистого часу, читання лекцій, спортивних зустрічей, концертів, конкурсів та інших заходів» [5, арк. 18]. Але, аналіз спогадів бійців студентських будівельних загонів показує, що у загонах робочий графік порушувався. Зокрема, у першому студентському будівельному загоні педагогів-горьківців, як пригадує В. Бондар, розпорядок дня був наступним: «З 5-ої години і до 12 години – виробнича діяльність, з 12-16 год. – обідня перерва (досить жарко, працювати було неможливо), і з 16-20 год. – продовження виробничої діяльності. Мій робочий день розпочинався з 5-ої години ранку з наради у керівництва колгоспу і закінчувався з завершенням робіт на виробничих об'єктах. У загоні була сурова дисципліна. Вихідний день як такий був відсутній, працювали майже весь час» [202]. А комсомольський організатор першого студентського загону Миколаївського суднобудівельного інституту В. Пинежко згадував, що «робота в Джанкулі Кустанайської області розпочиналася о 8.00 і закінчувалася із заходом сонця (це в літній час), вихідним був один день на два тижні, але молодість та завзяття допомагали їм це витримати. Студенти дуже втомлювались, іноді завалювались в ліжка не роздягаючись, хоча хотілося ще й сходити до місцевого клубу на танці» [195, с. 55]. Його слова підтверджуються й спогадами інших студентів, що були на

цілині, зокрема Н. Хоменко наводить рядки з листа студентки Л. Качкової, адресованого рідним: «Сьогодні був справжній робочий день. Всі дуже втомилися, бо працювали 11 годин, але втома якась приємна. Зробили дуже багато. ... Харчування відмінне, адже самі собі готуємо. ... Дуже гарно обладнали кімнату, почепили фіранки, постелили білу скатертину і наше житло стало затишним. Ну ось і все. Зараз знову вимкнуть світло. Писати більше ніколи» [533, с. 214].

Дещо іншим був робочий графік у загонах, що працювали на Далекому Сході. У своїх спогадає Д. Омельченко відзначає: «О 7-й годині був підйом, а у 8 годині загін вже мав бути на виробничому об'єкті і працювали до 20 години, з двохгодинною обідньою перервою! Вихідних всього було два на шість-вісім робочих тижнів: перший на день бійця студентського будівельного загону, а у другий день мав відбуватися якийсь спільний захід з місцевим населенням!» [203]. Студбудзагонівець І. Дробот додає: «Але й при такому напруженому графіку ми знаходили в собі сили зібратися ввечері біля вогнища, поспівати пісень під гітару, влаштовувати там різні конкурси та забави» [204].

Життя студентських будівельних загонів складалося не тільки з виробничої діяльності, а й організації відпочинку та дозвілля. Як згадує командир студбудзагону «Славутич» (1975 р.) О. Реєнт: «Хоча ми й були далеко від дому, часто самі собі влаштовували свята й залучали до них місцеве населення. У різних загонах були свої традиції. Але далеко від дому намагалися святкувати звичні для себе свята. Виготовляли подарунки, щоб привітати один одного, слали додому телеграми з вітаннями-листітками» [210].

Ще в перші виїзди студентів на цілину склалися і стали гарною традицією свої студентські, «цілинні» свята, починаючи від веселих днів («штукатура», «муляра», «тесляра») до більш серйозних свят, таких як «Посвята у цілинники». Проте найбільшим святом, яке відзначалося студентами в студентських будівельних загонах, звичайно був «День будівельника», що припадав на першу неділю серпня [4, арк. 45]. Як згадує І. Дробот: «Найбільшою подією для студентів-будзагонівців було відзначення

«Дня бійця студентського будівельного загону» (тобто свого професійного свята) – це був офіційний вихідний (один з двох-трьох за весь період робіт), для нас організувалася концертна програма, проводилися екскурсії, де ми мали змогу ознайомитися з місцевим колоритом та традиціями» [204]. Така ситуація з вихідними підтверджується й іншими учасниками руху студентських будівельних загонів, зокрема В. Вашкевич пригадує, що «повноцінних вихідних за весь виробничий період було лише два дні: перший – на день студентських будівельних загонів (в цей день з'їжджалися всі будзагони з області яким влаштовували культурну програму) та другий – на день будівельника. Проте сформувалася добра традиція – щосуботи у нас був скорочений день, працювали десь до 5 години вечора, а потім ми йшли до лазні. А вже ввечері влаштовували концерти самодіяльності для жителів села та танці. Виступали з концертами, зокрема української пісні (Ю. Сорока). Щороку до складу загону включали іноземця, який працював на рівні з іншими членами нашого загону» [201].

Традиційними були свята: «Закопування зеленого змія» заходи, що проводилися за 1-2 дня до від'їзду на цілину. Метою було припинення розпивати спиртні напої на час трудового десанту; 23 лютого (23 липня); цілинний Новий рік (з 31 липня на 1 серпня); 8 березня (8 серпня); 14 лютого (14 серпня). У ці дні члени загону готували подарунки, малювали один одному листівки, вітали керівництво, надсиляли телеграми своїм колегам з інших загонів [413, с. 98-100].

Існували й інші свята, такі як «День спорту», «День ввічливості», «День Нептуна», «День будівельника», «День сміху», «День анархії» і т. д. Особливо цікаво проходило свято – «ДМБ» («День молодого бійця»). У цей день штаб обирався із молодих бійців-першоцілинників. Вони займали керівні посади «дідів» і «муштрували» їх. Проте найвеселішою була «Посвята у зеленку» – перший день перебування загону на будівництві, коли нових бійців перевіряли на витримку та мужність. Випробування були важкими і простими, але завжди веселими та з фантазією [413, с. 98-100].

Нерідко святкувалися весілля у студентських будівельних загонах. У своїх спогадах В. Кремень ділиться цією важливою у своєму житті подією: «Третій раз у студентському будівельному загоні я був 1969 року у Комсомольському районі (Казахстан). Цей студзагін для мене був особливим тим, що я тоді одружився. У перший раз на цілині я познайомився зі своєю майбутньою дружиною, а цього разу — одружився. На весіллі був весь загін, я взяв відпустку на 2 дні. Весілля було у Тогузаку, у матері дружини ...» [178, с. 233]. У звіті про виробничу діяльність Магаданського обласного студентського загону повідомляється про одруження молодих людей: «У 1976 році на Чукотці 31 липня одружилися бійці київського будзагону «Дніпро» повар Наташа Галич і комісар Михайло Бондаренко. Управління організації, де вони працювали, подарували їм обручки з вигравіюваним надписом «Чукотка. Анадирь ССО 1976 года»» [51, арк. 27].

Ще одним напрямком відпочинку студентів під час третього трудового семестру була участь заходах (концертах, тематичних вечорах) організованими відомими діячами радянської культури і мистецтва. Варто відзначити, що значна роль у популяризації руху студентських будівельних загонів належала відомим радянським композиторам і поетам, які почали створювати тематичні естрадні пісні, що дуже швидко ставали популярними як в студентському середовищі, так і серед молоді в цілому. Найбільш відомими стали композиції: «Мой адрес – Советский Союз» (муз. Д. Тухманова, сл. В. Харитонов); «БАМ (Байкало-Амурская магистраль)» (муз. О. Фельцмана, сл. Р. Рождественського); «За туманом» (муз. і сл. Ю. Кукіна), «Ребята 70-й широты» (муз. А. Пожлакова, сл. Л. Лучкіна), пісні «Письмо на Усть-Илим», «До отправления поезда», що були написані композиторкою О. Пахмутовою та поетом М. Добронравовим. Проте, найбільш популярною стала їх композиція – «Яростный стройотряд». Вона була створена у 1976 р. і вперше виконав її О. Градський у кінофільмі «Моя любовь на третьем курсе» (реж. Ю. Борецький). Після виходу кінофільму на телеекрани, цю пісню почали виконувати майже всі будівельні заgonи країни, ставши їх «неофіційним гімном». Ця пісня не тільки підіймала трудовий

ентузіазм самих будзагонівців, а й сприяла посиленню романтизації трудового руху серед студентської молоді, підкреслювала значущість їх справи, посилювала почуття гордості та відповідальності:

«Я – свежий ветер, огонь крылатый
 И наше время на циферблатах!
 Пусть повезет нам в большом пути
 От равнодушья себя спасти!..
 А стройотряды уходят дальше,
 А строй гитары не терпит фальши!
 И наш словесный максимализм

Проверит время, проверит жизнь!» [222; 284].

Таким чином, повсякденне життя студентів у СБЗ організовувалися на досить високу рівні, але багато залежало від самих студентів та керівного складу загону, від їхнього вміння до самоорганізації та самодисципліни, творчості, ініціативності, вміння вирішувати практичні проблеми, а також знаходити спільну мову з керівництвом вищого рівня як партійних, так комсомольських і господарських органів. Особлива увага приділялася дотриманню у загонах статутних документів, що, на наш погляд, було запорукою не лише успішної виробничої діяльності, а й організації насиченого різними формами дозвілля та відпочинку кожного члена студбудзагону. Дотримання трудової дисципліни та правил техніки безпеки на виробничих об'єктах були одними з головних турбот і перебували під суворим наглядом командирів та комісарів загонів. За період діяльності студентських будівельних загонів зародилися й набули поширення традиції й свята, що стали притаманними лише цим формам молодіжної самоорганізації, які сприяли формуванню почуття відповідальності за успіхи та труднощі трудового колективу, створювали атмосферу колективізму та товарищкості, взаємодопомоги й взаємовідповідальності за успішність кінцевого результату.

Висновки до Розділу 3

1962 р. став визначальним в історії зародження руху студентських будівельних загонів в Україні. Саме цього року на базі ВНЗ м. Києва було створено перший студентський будівельний загін для виробничої діяльності в Кустанайській області Казахської РСР. До його створення залучався не лише студентський актив ВНЗ м. Києва, а й місцеві компартійні й комсомольські організації, що забезпечувало його підтримку організації на всіх рівнях. У перший свій виїзд до «цілинних земель» Казахстану студенти працювали на будівництві різних народногосподарських об'єктів – житлових будинків, шкіл, спортивних майданчиків, ферм та ін. Крім виробничої діяльності, бійці СБЗ ВНЗ м. Києва були залучені до реалізації ідеологічних завдань та агітаційно-пропагандистської роботи, яку мали забезпечувати місцеві компартійні та комсомольські органи.

У діяльності Студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва виділяємо такі етапи: *1962 – 1969 рр.* – початковий етап діяльності, характеризувався самоініціативністю й високим ступенем добровільності київських студентів в його організації; *1969 – 1989 рр.* – основний етап, відзначений активною участю усіх ВНЗ м. Києва у діяльності загону; якісне і кількісне його зростання; високі виробничі показники та широта географії діяльності; *1989 – 1991 рр.* – завершальний етап, обумовлений занепадом руху в цілому.

Основним напрямком діяльності СБЗ ВНЗ м. Києва була виробнича діяльність. Студентські будівельні загони ВНЗ м. Києва, поділялися на «виїзні», тобто ті, що працювали за межами УРСР, та «місцеві», які працювали в межах республіки. «Виїзні» СБЗ традиційно працювали у Кустанайській області Казахської РСР, Брянської, Магаданської та Тюменської областях, у м. Гжатську Смоленської області (м. Гагарін) Російської РСФР, а також на будівництві БАМу. «Місцеві» загони працювали на спорудженні будівельних об'єктів на території м. Києва, Київської, Кіровоградської та Кримської (нині

АР Крим) областей. Виробнича діяльність студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва виявилась достатньо ефективною та продуктивною.

Не менш важливими, аніж виробнича діяльність, напрямками діяльності СБЗ ВНЗ м. Києва, з погляду державно-партійних органів, була активна громадсько-політична та суспільно-корисна роботи серед місцевого населення у місцях дислокації загонів, в якій виокремлюються чотири напрямки: **ідейно-політичний** (агітаційна пропаганда, лекції та бесіди з місцевим населенням «про боротьбу СРСР за мир», зовнішню політику СРСР, науку та культуру, настінні газети, концерти агітаційних бригад, виставки, стенди і фотовиставки, читацькі конференції); **воєнно-патріотичний** (зустрічі з ветеранами Другої світової війни, героями праці, спорудження та облаштування пам'ятників і обелісків загиблим воїнам, допомога ветеранам війни й праці, їхнім родинам); **спортивно-оздоровчий і санітарно-просвітницький** (організація спортивних змагань, облаштування спортивних об'єктів, підготовка до виконання норм комплексу «ГТО», підготовка суддів, інструкторів з різних видів спорту, організація профілактичних оглядів та надання медичних послуг місцевому населенню, пропаганда здорового способу життя); **культурно-просвітницький** (ремонт шкільних приміщень, виготовлення наочних посібників, передача книг до шкільних та сільських бібліотек, організація дитячих таборів «Супутник» при студентських будівельних загонах, консультаційних пунктів та підготовчих курсів для вступників до вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, шефство над дитячими будинками, важковиховуваними підлітками; організація самодіяльних творчих колективів, концертів художньої самодіяльності). Ця діяльність була досить заполітизованою та ідеологізованою, що деформувало соціалізаційні можливості студентського руху, слугувало нівелюванню у молодого покоління українців національної самосвідомості;

Повсякденне життя студентів СБЗ ВНЗ м. Києва залежало від керівного складу загонів та від самих бійців, від їхнього вміння до самоорганізації та самодисципліни, творчості, ініціативності, вміння вирішувати практичні проблеми, а також знаходити спільну мову з керівництвом вищого рівня.

Особлива увага приділялася організації насиченого різними формами дозвілля та відпочинку кожного члена студбудзагону. За період діяльності студентських будівельних загонів зародилися й набули поширення традиції й свята, що стали притаманними лише цим формам молодіжної самоорганізації, які сприяли формуванню почуття відповідальності за успіхи та труднощі трудового колективу, створювало атмосферу колективізму та товарищкості, взаємодопомоги й взаємовідповідальності за успішність кінцевого результату.

У цілому успішна та головне ефективна діяльність першого студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва сприяла тому, що рух набував масового характеру, ставши складовою частиною навчально-виховного процесу у вищих і середньо професійних навчальних закладах в Україні, одним з суттєвих факторів формування і підготовки радянських кадрів молодих спеціалістів.

ВИСНОВКИ

Рух СБЗ, будучи помітним суспільно-політичним явищем радянської доби в історії України, відіграв важливу роль в житті радянської молоді, ставши одним із інструментів ідеологічної політики радянського державно-партійного керівництва в умовах загострення ідеологічної та соціально-економічної кризи радянської моделі у другій половині 60-х – 80-х рр. ХХ ст. Наукова важливість і актуальність для сучасної української історичної науки виконаного дисертаційного дослідження підтверджується отриманими результатами й висновками.

- Аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчує відсутність в українській історичній науці комплексного дослідження, в якому б на основі нових методологічних підходів, у контексті історії повсякденності окремим предметом вивчення стала історія діяльності студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва, що обумовлює актуальність й наукову значимість нашого дисертаційного дослідження. Історіографічний аналіз засвідчує, що діяльність студентських будівельних загонів радянською історіографією висвітлювалась переважно політизовано та в ідеологічному наративі, основою якого слугували засади марксистсько-ленінської методології. Велика кількість досліджень присвячена вивченню досвіду діяльності компартійних осередків ВНЗ по керівництву студентськими будівельними загонами, науковцями зосереджувалася увага на виробничій діяльності студентів у позанавчальний час тощо. У залежності від мети свого дослідження радянські історики аналізували окремі аспекти діяльності студентських загонів. Проте, багато питань і проблем залишились поза увагою дослідників або розглянуті не повно та комплексно. Зокрема, недостатньо приділено уваги таким питанням: історії зародження та розвитку руху студентських будівельних загонів, організаційно-правовим засадам регулювання їхньої діяльності, вивченню ролі студентських будівельних загонів в реалізації ідеологічних завдань компартійних органів на місцях, аналізу причин спаду руху студентських будівельних загонів,

висвітленню протиріч і труднощів, якими відзначена його історія. Тому потребує всебічного та комплексного дослідження діяльність студентських будівельних загонів УРСР, що є науково значимим. Сформований джерельний комплекс є достатньо репрезентативним і представлений доволі широким спектром різноманітних джерел, зокрема це: документи та матеріали, які зберігаються в 2 архівах України (ЦДАГО України та ДАКО), опубліковані збірники документів та спогади безпосередніх учасників СБЗ, матеріали періодичних видань, а також матеріали усної історії, зокрема інтерв'ю зі студбудзагонівцями, проведені дисертантом. Такий комплекс джерел дозволив всебічно розглянути специфіку організації та діяльності студентських будівельних загонів УРСР. Оцінюючи значну, різноманітну та репрезентативну джерельну базу, варто відзначити, що наявний масив документів не забезпечив повних можливостей всебічно охарактеризувати діяльність студбудзагонів, особливо поза межами України. Широке коло інформації у джерелах орієнтовано лише тільки на якісні та позитивні виробничі показники, які трактуються односторонньо, схематично. Не завжди у документах компартійних, комсомольських та радянських державних органів висвітлювалися прорахунки та недоліки в організації й виробничій діяльності студентських будівельних загонів. Тому при вивченні цієї проблеми варто враховувати ці аспекти, критично переосмислювати факти, перевіряти та співставляти з іншими джерелами. В цілому ж інформаційний потенціал джерельної бази дозволив комплексно дослідити історію становлення та основні напрямки діяльності СБЗ ВНЗ м. Києва (1960-1980 рр.). Методологічний інструментарій забезпечив наукове висвітлення проблеми діяльності студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва як складової історії становлення молодіжного руху в УРСР, так і ролі вищих радянських державно-партійних органів, місцевих компартійно-комсомольських осередків та органів радянської влади в організації СБЗ ВНЗ м. Києва, основних напрямків і форм роботи київських студентів під час «трудоного семестру», їхнього внеску у виконання народногосподарських планів, що ставилося вищим компартійним керівництвом УРСР та СРСР,

результатів їхньої діяльності у порівнянні з будівельними загонами, які формувалися на базі ВНЗ інших республік СРСР. Методологічну основу дисертаційного дослідження склали загальновідомі підходи до вивчення історичного минулого, методи та принципи історичного дослідження, комплексне використання яких дозволило осмислити об'єкт дослідження, уникнути упередженості та тенденційності, здійснити науковий аналіз й узагальнення щодо діяльності СБЗ ВНЗ м. Києва упродовж 1960-1980-х рр.

- Історія зародження і становлення руху студентських будівельних загонів України як суспільно-політичного явища є закономірним процесом розвитку молодіжного руху в СРСР, відповіддю на ті тенденції, що охопили політичну, економічну та соціокультурну сфери життя радянського суспільства упродовж 1960-1980-х рр.; рух СБЗ став формою залучення вищим радянським державним, компартійним і комсомольським керівництвом радянської молоді до реалізації завдань ідеологічної політики та кампаній, які оформлялись гаслами «відбудови народного господарства, яке постраждало від німецько-фашистської агресії», «допомозі комуністичній партії в реалізації завдань освоєння цілинних і перелогових земель Казахстану і Сибіру», «участі радянської молоді у будівництві комуністичного суспільства в СРСР». На початку 1960-х рр. різні студентські трудові об'єднання оформилися в єдиний рух студентських будівельних загонів. При цьому неможливо чітко виокремити роль окремого вищого навчального закладу чи окремої комсомольської організації ВНЗ в УРСР як ініціатора руху СБЗ. Важливими передумовами появи та розгортання руху студентських будівельних загонів стали як соціально-економічні чинники, що склались в СРСР в умовах наростаючої кризи радянської політичної та економічної моделі у другій половині 1960-х – 1980-х рр., становлення якої пов'язано з процесами сталінської модернізації 1920-1930-х рр., так суспільно-політичні та ідеологічні, зокрема прагнення вищого радянського державно-партійного керівництва використати ентузіазм молоді, її віру у можливість реалізації комуністичної доктрини, для розв'язання гострих проблем соціально-економічного розвитку. Сама молодіжна ініціатива була не стільки

економічною, скільки соціальною в широкому розумінні цього слова, так як прямі та дотичні наслідки її ініціативи вийшли далеко за економічні межі. Ще одним дуже важливим чинником добровільної, цілеспрямованої участі студентської молоді в будівельних роботах було те, що за роки панування комуністично-партійної системи сформувалось покоління радянської молоді, яке свідомо прагнуло принести користь своїй радянській батьківщині. За попередні роки практично у всіх навчальних закладах було накопичено досвід організації виробничої діяльності студентів як під час осінніх сільськогосподарських робіт в підшефних колгоспах, під час організації комуністичних суботників, так і у період літніх канікул. Тому, коли вище радянське державно-партійне керівництво вирішує використати ентузіазм молоді, підкріплений економічним чинником, для розв'язання поточних проблем на будівництві важливих об'єктів народногосподарського комплексу рух студентських будівельних загонів переростає у масовий.

- Залучення студентської молоді до будівництва об'єктів народногосподарського комплексу радянської держави здійснювалося на чітких організаційно-правових засадах. З часу створення студентських будівельних загонів їхня діяльність регламентувалась різними підзаконними нормативно-правовими актами (спільні постанови ЦК КПРС та Ради міністрів СРСР (1967, 1968, 1976 рр.) та відомчі постанови міністерств та відомств, узгоджені з ЦК ВЛКСМ). Повсякденне життя у студентському будівельному загоні регламентувалося «Статутами студентського загону» (1966, 1977 рр.). «Положенням про студентський будівельний загін» (1969 р.) та «Положенням про студентський загін» (1977 р.), які містили основні організаційні принципи та визначали форми діяльності студентських загонів, їх взаємовідносини з народногосподарськими організаціями. Одним з перших документів, що започаткував основи правового регулювання організації та діяльності студентських загонів, була постанова ЦК КПРС та Ради міністрів СРСР від 26 травня 1967 р. «Про заходи щодо покращення організації та збільшення ефективності літніх робіт студентів». 26 вересня 1967 р. було затверджено

«Типовий трудовий договір», на основі якого кожний студентський загін заключав із господарською організацією договір на певні види будівельних робіт. Цим договором було встановлено взаємні права та обов'язки сторін. Порядок укладання таких типів договорів був передбачений «Інструкцією про порядок підписання договорів, реєстрації та обліку студентських загонів», затверджених постановою секретаріату ЦК ВЛКСМ від 23 січня 1976 р., із змінами та доповненнями від 3 травня 1977 р. Прийняття нормативно-правових документів упродовж 1966 – 1977 рр. забезпечило організаційно-правову регламентацію діяльності студентських будівельних загонів, що вивело рух на новий етап його розвитку, підвищивши його організованість та економічну ефективність. Організаційним стержнем будівельного руху стала система штабів СБЗ, які функціонували на правах відділів відповідних комітетів комсомолу (ЦК ВЛКСМ, ЦК республіки, крайкомів, обкомів комсомолу) і повністю контролювали студентські загони на всіх етапах їхньої діяльності. Така форма організаційної структури полегшувала процес управління студентськими загонами як в окремо взятих регіонах, так і по всій країні. На початковому етапі організаційна структура студбудзагонів відповідала існуючій структурі радянських виробничих одиниць у сільському господарстві. Подальша трансформація руху студентських будівельних загонів сприяла створенню єдиного керівного органу – Центрального штабу СБЗ, функції та повноваження якого змінювались відповідно до етапів розвитку руху. Студентські загони ВНЗ СРСР разом становили «Всесоюзний студентський загін», який у літній виробничий період та в період збирання врожаю восени структурно будувався за територіальним принципом і складався з лінійних, районних, обласних, крайових та республіканських загонів. Основною структурною одиницею «Всесоюзного студентського загону» був лінійний загін. Штаб загону, персональний склад якого затверджувався комітетом комсомолу вищого навчального закладу, здійснював керівництво повсякденним життям, виробничою діяльністю, суспільно-політичною, ідейно-виховною, культурно-просвітницькою та шефською роботою, яку проводив лінійний загін.

До складу штабу входили: командир, комісар, майстер, медичний працівник, бригадири та громадський інспектор з охорони праці. Існувала також окрема символіка студентських загонів, яка підкреслювала їхню індивідуальність. Кожен загін мав назву, прапор, емблему, крім того, бійці загону отримували спеціальні значки. Організаційна структура студентських загонів забезпечувала виробничу самостійність загону, реалізуючи один із основних принципів діяльності студентського будівельного загону.

- Вагома роль СБЗ у ряді індустріальних та освітніх центрів СРСР (зокрема, у Москві, Києві та інших містах) при виконанні народногосподарських завдань обумовила появу постанови ЦК ВЛСКМ «Про участь комсомольських організацій вищих навчальних закладів м. Москви, Ленінграду, Києва у будівництві на цілинних землях» (1962 р.), якою поряд з залученням до реалізації народно-господарських завдань, водночас мало бути забезпечено реалізацію ідеологічних завдань радянсько-партійного керівництва щодо виховання післявоєнного покоління радянської молоді в дусі комуністичної доктрини. Таке рішення дозволило вищому державно-партійному керівництву та комсомольським органам поодиноким місцевим ініціативам молодіжних осередків надати характеру справи загальнодержавного масштабу, залучити студентські загани до виконання різних народногосподарських планів і завдань. Саме з цього часу СБЗ організуються на якісно нових засадах, перетворюючись в один з дієвих інструментаріїв радянської ідеологічної соціалізації молодого покоління, який профункціонує до фактичного занепаду самого руху. У 1962 р. до створення будівельного загону було залучено практично весь студентський актив ВНЗ м. Києва, місцеві компартійні й комсомольські організації, що фактично започаткувало формування студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва. Студенти працювали на будівництві різних народногосподарських об'єктів – житлових будинків, шкіл, спортивних майданчиків, ферм та ін. Крім виробничої діяльності студентська молодь – бійці СБЗ ВНЗ м. Києва, залучались до реалізації ідеологічних завдань та агітаційно-пропагандистської роботи, яку

мали забезпечувати місцеві компартійні та комсомольські органи. В цілому ж успішна, а головне ефективна діяльність першого Київського студентського будівельного загону сприяла тому, що рух набув масового характеру, ставши складовою частиною навчально-виховного процесу у вищих і середніх професійних навчальних закладів УРСР, одним з суттєвих факторів формування і підготовки кадрів молодих спеціалістів для адміністративно-командної радянської економіки, виробленню моделі співжиття української молоді у колективістському радянському суспільстві з його ідеями інтернаціоналізму та формуванню нової спільноти «радянський народ».

- Виробнича діяльність на будівництві народногосподарських об'єктів була основним напрямком діяльності студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва, які за географією виконання виробничих завдань поділялися на ті, що мали працювати за межами республіки або ж «виїзні» та «місцеві», які працювали переважно в межах УРСР. «Виїзні» будзагони розпочинають свою діяльність з 1962 р. й за ними закріплено Кустанайську область Казахської РСР. Крім цього регіону, київські студенти постійно виїздили на будівельні роботи до Брянської, Магаданської та Тюменської областей, на батьківщину першого космонавта Ю. Гагаріна – м. Гжатська Російської РСФР, а також на будівництво Байкало-Амурської магістралі РРФСР. «Місцеві» студентські будівельні загони працювали на спорудженні будівельних об'єктів на території м. Києва, Київської, Кіровоградської та Кримської (нині АР Крим) областей. «Виїзні» студентські будівельні загони, так як і «місцеві», працювали переважно на будівництві об'єктів промислового та сільськогосподарського призначення, житлових будинків, шкіл, дитячих садочків, спортивних об'єктів та ін. Виробнича діяльність студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва виявилась достатньо ефективною та продуктивною; ще одним важливим напрямком у діяльності СБЗ ВНЗ м. Києва, не менш важливим аніж виробнича діяльність, з погляду державно-компартійних органів, стала громадсько-політична робота серед населення у місцях дислокації загонів. Така діяльність була досить заполітизованою та

заідеологізованою, що деформувало соціалізаційні можливості студентського руху та національну самосвідомість молодого покоління. За період свого існування, діяльність студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва охопила досить широкий спектр громадсько-політичної та ідеологічної роботи, в якій виділяємо чотири напрямки: *ідейно-політичний* (агітаційна пропаганда, лекції та бесіди з місцевим населенням «про боротьбу СРСР за мир», зовнішню політику СРСР, науку та культуру, настінні газети, концерти агітаційних бригад, виставки, стенди і фотомонтажі на зазначені теми, читацькі конференції); *воєнно-патріотичний* (зустрічі загонів і місцевої молоді з ветеранами Другої світової війни, героями праці, спорудження та облаштування пам'ятників і обелісків загиблим воїнам, допомога ветеранам війни й праці та їхнім родинам, участь у програмах «Літопис Великої Вітчизняної», «Пам'ять», «Солдатський лист»); *спортивно-оздоровчий і санітарно-просвітницький* (організація спортивних змагань, облаштування спортивних об'єктів, підготовка до виконання норм «ГТО», підготовка суддів, інструкторів з різних видів спорту, організація профілактичних оглядів та надання медичних послуг місцевому населенню, пропаганда здорового способу життя, прибирання заповідних територій, що перебували під охороною держави); *культурно-просвітницький* (ремонт шкільних приміщень, виготовлення наочних посібників, передача книг до шкільних та сільських бібліотек, організація дитячих таборів «Супутник» при студентських будівельних загонах, організація консультаційних пунктів та підготовчих курсів для вступників до вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, шефство над дитячими будинками та важковиховуваними підлітками; організація самодіяльних творчих колективів, концертів художньої самодіяльності). Організація повсякденного життя студентів у СБЗ у більшості залежала від самих студентів та керівного складу загону, від їхнього вміння до самоорганізації та самодисципліни, творчості, ініціативності, вміння вирішувати практичні проблеми, а також знаходити спільну мову з керівництвом вищого рівня як партійних, так комсомольських і господарських органів. Особлива увага приділялася

дотриманню у загонах статутних документів, що, на наш погляд, було запорукою не лише успішної виробничої діяльності, а й організації насиченого різними формами дозвілля та відпочинку кожного члена студбудзагону. Дотримання трудової дисципліни та правил техніки безпеки на виробничих об'єктах була одним із головних турбот і перебувала під суворим наглядом командирів та комісарів загонів. За період діяльності студентських будівельних загонів зародилися й набули поширення традиції й свята, що стали притаманними лише цим формам молодіжної самоорганізації, які сприяли формуванню почуття відповідальності за успіхи та труднощі трудового колективу, створювало атмосферу колективізму та товариськості, взаємодопомоги й взаємовідповідальності за успішність кінцевого результату.

Студентський будівельний загін ВНЗ м. Києва (1962-1991 рр.) – один із перших загонів, що започаткував рух будівельних загонів в Україні, став важливим підрозділом в структурі будівельних загонів, не тільки республіканського рівня, а і союзного. Його діяльність вирізняється кількістю бійців у порівнянні з іншими студбудзагонами ВНЗ як УРСР, так і СРСР, широтою географії та високою результативністю виробничих показників.

Рух СБЗ – феноменальне суспільно-політичне явище, що упродовж 1960-1980-х рр. став однією з визначальних форм повсякдення студентської молоді, був ефективно використаний радянським державно-компартиїним керівництвом при вирішенні як народногосподарських проблем, так і завдань ідеологічного характеру.

- Досвід вивчення теми дисертаційної роботи дозволяє запропонувати такі напрями щодо подальшого вивчення та всебічного узагальнення історії студентського будівельного руху в Україні, зокрема, дослідження регіональних аспектів у їхній діяльності, виведення загальних рис та тенденцій при формуванні республіканського студентського будівельного загону. Крім того, на наш погляд, науковцям варто звернути увагу на діяльність студентських загонів не будівельного профілю, адже на середину 70-х рр.

XX ст. їхня чисельність була практично рівною у порівнянні з аналогічними загонами будівельного профілю.

Узагальнення історичного досвіду формування та організації студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва протягом 1960-1980-х рр. дозволило сформулювати **рекомендації** щодо вироблення концепції та основних засад державної молодіжної політики в умовах європейської інтеграції України:

1. Обговорення та вироблення нової концепції і основних засад державної молодіжної політики має відбуватися виключно із залученням самої молоді до цього процесу.

2. Створення необхідних умов для зміцнення правового і матеріального становища молодого покоління українців.

3. Державна допомога молоді у реалізації і самореалізації їх творчих можливостей та ініціатив.

4. Формування системи національно-патріотичного виховання, вміння відстоювати свою громадянську позицію, виховання соціально активними, відданими патріотами своєї Батьківщині-Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Архівні джерела

Центральний державний архів громадських об'єднань України

(ЦДАГО України, м. Київ)

Ф. 7. Центрального Комітету Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України

Опис 15

1.1. Спр. 71. Звіт про будівництво п'яти доменних печей комсомольською молоддю УРСР, 1958 р., 35 арк.

1.2. Спр. 547. Звіт про роботу ударного студентського будівельного загону, що був сформований на базі ВНЗ м. Києва, 1962 р., 120 арк.

Опис 20

1.3. Спр. 51. Звіт про роботу ударного студентського будівельного загону вузів і міст України та будівництво у цілинних радгоспах Кустанайської області, 1965 р., 72 арк.

1.4. Спр. 152. Звіт про роботу студентського будівельного загону в радгоспах Казахстанської РСР, 1966 р., 85 арк.

1.5. Спр. 269. Звіт про роботу студентського будівельного загону України на будівництві цілинних радгоспів Кустанайської області, 1967 р., 69 арк.

1.6. Спр. 270. Звіт про роботу студентського будівельного загону Казахстанської РСР, 1967 р., 148 арк.

1.7. Спр. 271. Звіт про роботу Кустанайського обласного студентського будівельного загону, 1967 р., 49 арк.

1.8. Спр. 272. Звіт про ідейно-виховну роботу студентських будівельних загонів «Дніпро», «Донбас», «Ватра», «Прометей» в Кустанайській області, 1967 р., 78 арк.

1.9. Спр. 372. Інформація про роботу студентського будівельного загону України та обласних загонів, 1968 р., 102 арк.

1.10. Спр. 377. Звіт про роботу районних штабів студентських будівельних загонів України в Кустанайській області, 1968 р., 284 арк.

1.11. Спр. 514. Звіт про роботу студентських будівельних загонів України, 1969 р., 157 арк.

1.12. Спр. 515. Виробничий звіт про роботу студентських будівельних загонів України, 1969 р., 104 арк.

1.13. Спр. 518. Звіт про роботу студентських будівельних загонів України в м. Тольятті, 1969 р., 37 арк.

1.14. Спр. 679. Звіт про роботу студентського будівельного загону, 1970 р., 200 арк.

1.15. Спр. 680. Звіт про політико-виховній роботі студентських будівельних загонів України, 1970 р., 168 арк.

1.16. Спр. 681. Виробничий звіт про роботу студентських будівельних загонів, 1970 р., 58 арк.

1.17. Спр. 683. Рапорт ЦК ЛКСМУ по підсумках роботи цілинного студентського будівельного загону України та плани роботи Кустанайського обласного студентського будівельного загону, 1970 р., 52 арк.

1.18. Спр. 694. Звіт про роботу Київського обласного студентського будівельного загону, 1970 р., 86 арк.

1.19. Спр. 704. Звіт про роботу Кустанайського обласного студентського будівельного загону, 1970 р., 44 арк.

1.20. Спр. 709. Звіт про роботу Кустанайського студентського будівельного загону, 1970 р., 44 арк.

1.21. Спр. 711. Звіт по виробничих показниках студентських будівельних загонів України в Кустанайській області, 1970 р., 68 арк.

1.22. Спр. 876. Звіт по виробничій діяльності студентських будівельних загонів України, 1970 р., 184 арк.

1.23. Спр. 877. Підсумковий звіт про ідейно-виховну, суспільно-політичну, культурно-масову та шефську роботу студентського будівельного загону України, 1971 р., 198 арк.

1.24. Спр. 881. Списки бійців та активістів студентських будівельних загонів нагороджених Почесною грамотою ЦК ЛКСМ України, 1970 р., 24 арк.

1.25. Спр. 909. Звіт про роботу обласного студентського будівельного загону України в Кустанайській області, 1971 р., 88 арк.

1.26. Спр. 1036. Решения бюро Республиканского штаба студенческих строительных отрядов Украины, 1972 г., 74 арк.

1.27. Спр. 1038. Отчет по производственной деятельности студенческих строительных отрядов Украины, 1972 г., 206 арк.

1.28. Спр 1039. Отчет по политико-воспитательной работе студенческого строительного отряда Украины, 1972 г., 135 арк.

1.29. Спр. 1039. Отчет по политико-воспитательной работе ССО Украины, 1972 г., 135 арк.

1.30. Спр. 1043. Анализ работы областного студенческого отряда Украины в Кустанайской области, 1972 г., 129 арк.

1.31. Спр. 1043. Анализ работы областного студенческого строительного отряда Украины в Кустанайской области, 1972 г., 88 арк.

1.32. Спр. 1155. Отчет о производственной деятельности студенческого строительного отряда Украины, 1973 г., 298 арк.

1.33. Спр. 1156. Отчет о политико-воспитательной работе студенческих строительных отрядов Украины, 1973 г., 102 арк.

1.34. Спр. 1156. Отчет о политико-воспитательной работе студенческого строительного отряда Украины, 1973 г., 102 арк.

1.35. Спр. 1157. Постановления бюро Республиканского штаба ССО, 1973 г., 39 арк.

1.36. Спр. 1172. Отчет о работе Тюменского областного ССО, 1974 г., 278 арк.

1.37. Спр. 1268. Отчет по производственной деятельности студенческих строительных отрядов Украины, 1974 г., 192 арк.

1.38. Спр. 1277. Производственной отчет Кустанайского областного ССО, 1974 г., 98 арк.

1.39. Спр. 1278. Отчет Магаданского областного штаба ССО, 1974 г., 124 арк.

1.40. Спр. 1289. Отчет Киевского обласного студенческого строительного отряда, 1974 г., 238 арк.

1.41. Спр. 1290. Итоговый отчет Киевского областного студенческого строительного отряда, 1974 г., 238 арк.

1.42. Спр. 1451. Отчет Республиканского штаба студенческих строительных отрядов Украины, 1975 г., 89 арк.

1.43. Спр. 1460. Отчет о работе Тюменского областного СО (часть I), 1975 г., 229 арк.

1.44. Спр. 1461. Отчет о работе Тюменского областного СО (часть II), 1975 г., 282 арк.

1.45. Спр. 1464. Производственной отчет Кустанайского областного ССО, 1975 г., 90 арк.

1.46. Спр. 1465. Итоговый отчет о политико-воспитательной работе Кустанайского областного ССО, 1975 г., 60 арк.

1.47. Спр. 1466. Итоговый отчет Магаданского областного ССО, 1975 г., 170 арк.

1.48. Спр. 1647. Выписки из протоколов заседаний бюро Центрального штаба ССО ЦК ВЛКСМ об отрядах Украины, 1976 г., 10 арк.

1.49. Спр. 1657. Отчет Кустанайского областного ССО (часть I), 1976 г., 94 арк.

1.50. Спр., 1658. Отчет Кустанайского областного ССО (часть II), 1976 г., 60 арк.

1.51. Спр. 1659. Отчет Магаданского областного ССО, 1976 г., 164 арк.

1.52. Спр. 1670. Отчет Киевского городского ССО, 1976 г., 99 арк.

- 1.53. Спр. 1660. Отчет Тюменского областного ССО, 1976 г., 138 арк.
- 1.54. Спр. 1826. Распоряжение Республиканского штаба ССО Украины, 1977 г., 64 арк.
- 1.55. Спр. 1839. Отчет Киевского городского ССО, 1977 г., 228 арк.
- 1.56. Спр. 1671. Отчет Киевского областного ССО, 1976 г., 94 арк.
- 1.57. Спр. 2008. Постановление ЦК ВЛКСМ по вопросам деятельности ССО Украины, 1978 г., 32 арк.
- 1.58. Спр. 2009. Методические материалы Центрального штаба ЦК ВЛКСМ по вопросам деятельности ССО Украины, 1978, 51 арк.
- 1.59. Спр. 2023. Отчет Киевского обласного ССО, 1978 г., 204 арк.
- 1.60. Спр. 1840. Отчет Киевского областного ССО, 1977 г., 137 арк.
- 1.61. Спр. 2024. Отчет Киевского городского ССО, 1978 г., 258 арк.
- 1.62. Спр. 2223. Отчет о работе студенческого строительного отряда Украины, 1979 г., 173 арк.
- 1.63. Спр. 2226. Постановление ЦК ВЛКСМ и Центрального штаба ССО по вопросам деятельности студенческих отрядов Украины, 1979 г., 74 арк.
- 1.64. Спр. 2241. Отчет Киевского областного ССО, 1979 г., 207 арк.
- 1.65. Спр. 2241. Отчет Киевского областного штаба ССО, 1979 г., 207 арк.
- 1.66. Спр. 2242. Отчет Киевского городского ССО, 1979 г., 220 арк.
- 1.67. Спр. 2242. Отчет Киевского городского штаба ССО, 1979 г., 220 арк.
- 1.68. Спр. 2468. Постановление Центрального штаба ССО по вопросам деятельности ССО Украины, 1980 г., 22 арк.
- 1.69. Спр. 2468. Постановление Центрального штаба ССО по вопросам деятельности студенческих отрядов Украины, 1980 г., 22 арк.
- 1.70. Спр. 2469. Отчет Украинского республиканского студенческого строительного отряда за 1980. Часть I, 1980 г., 200 арк.
- 1.71. Спр. 2470. Отчет Украинского республиканского студенческого строительного отряда за 1980. Часть II, 1980 г., 53 арк.

- 1.72. Спр. 2489. Отчет Киевского городского ССО, 1980 г., 220 арк.
- 1.73. Спр. 2488. Отчет Киевского областного ССО, 1980 г., 209 арк.
- 1.74. Спр. 2720. Отчет Украинского республиканского студенческого строительного отряда за 1981. Часть I, 1981 г., 206 арк.
- 1.75. Спр. 2721. Отчет Украинского республиканского студенческого строительного отряда за 1981. Часть II, 1981 г., 77 арк.
- 1.76. Спр. 2745. Отчет Киевского областного ССО. Часть I, 1981 г., 200 арк.
- 1.77. Спр. 2746. Отчет Киевского областного ССО. Часть II, 1981 г., 101 арк.
- 1.78. Спр. 2747. Отчет Киевского городского студенческого строительного отряда, 1980 г., 127 арк.
- 1.79. Спр. 2747. Отчет Киевского областного студенческого строительного отряда, 1986 г., 31 арк.
- 1.80. Спр. 2747. Отчет Магаданского областного студенческого строительного отряда, 1976 г., 164 арк.
- 1.81. Спр. 2747. Отчет Киевского городского ССО, 1981 г., 127 арк.
- 1.82. Спр. 2955. Отчет Украинского республиканского студенческого строительного отряда за 1982. Часть I, 1982 г., 201 арк.
- 1.83. Спр. 2956. Отчет Украинского республиканского студенческого строительного отряда за 1982. Часть II, 1982 г., 164 арк.
- 1.84. Спр. 2979. Отчет Киевского областного ССО, 1982 г., 216 арк.
- 1.85. Спр. 2980. Отчет Киевского городского ССО, 1982 г., 161 арк.
- 1.86. Спр. 3194. Отчет Украинского республиканского студенческого строительного отряда за 1983, 1983 г., 220 арк.
- 1.87. Спр. 3214. Отчет Киевского областного ССО, 1983 г., 193 арк.
- 1.88. Спр. 3215. Отчет Киевского городского ССО, 1983 г., 90 арк.
- 1.89. Спр. 3398. Отчет Украинского республиканского студенческого строительного отряда, 1984 г., 221 арк.

- 1.90. Спр. 3406. Списки участников III Всесоюзного слета студенческих строительных отрядов в г. Алма-Ата, 1984 г., 71 арк.
- 1.91. Спр. 3420. Отчет Киевского областного ССО, 1984 г., 148 арк.
- 1.92. Спр. 3421. Отчет Киевского городского ССО, 1983 г., 81 арк.
- 1.93. Спр. 3631. Отчет Украинского республиканского студенческого строительного отряда, 1985 г., 144 арк.
- 1.94. Спр. 3837. Отчет о производительной и общественно-политической деятельности республиканского отряда, 1986 г., 105 арк.
- 1.95. Спр. 3650. Отчет Киевского городского ССО, 1985 г., 159 арк.
- 1.96. Спр. 4041. Звіт Республіканського штабу студентських загонів про виконання бюджету за 1987 р., 1987 р., 53 арк.
- 1.97. Спр. 3851. Отчет Киевского областного ССО, 1986 г., 31 арк.
- 1.98. Спр. 3649. Отчет Киевского областного ССО, 1985 г., 121 арк.
- 1.99. Спр. 3852. Отчет Киевского городского ССО, 1986 г., 59 арк.

Державний архів Київської області

(ДАКО, м. Київ)

Ф. П. – 1616. Київський міський комітет ЛКСМУ.

Оп. 5.

1.100. Спр. 163. Протоколи засідання бюро Київського міського ЛКСМУ, 1962 р., 159 арк.

1.101. Спр. 164. Протоколи засідання бюро Київського міського ЛКСМУ, 1962 р., 139 арк.

1.102. Спр. 167. Протоколи засідання бюро Київського міського ЛКСМУ, 1962 р., 156 арк.

Оп. 7.

1.103. Спр. 6. Протоколи засідання бюро Київського міського ЛКСМУ, 1965 р., 134 арк.

1.104. Спр. 20. Протоколи засідання бюро Київського міського ЛКСМУ, 1966 р., 189 арк.

1.105. Спр. 22. Протоколи засідання бюро Київського міського ЛКСМУ, 1966 р., 153 арк.

1.106. Спр. 34. Протоколи засідання бюро Київського міського ЛКСМУ, 1966 р., 179 арк.

1.107. Спр. 67. Протоколи засідання бюро Київського міського ЛКСМУ, 1969 р., 196 арк.

Оп. 15.

1.108. Спр. 89. Отчеты о выполнении производственной программы ССО, 1976 г., 124 арк.

1.109. Спр. 90. Постановление Республиканского и Центрального штаба ССО, 1976 г., 34 арк.

1.110. Спр. 91. Постановление городского штаба ССО, 1976 г., 45 арк.

Оп 16.

1.111. Спр. 89. Справки, информации о работе городского штаба ССО, 1977 г., 57 арк.

1.112. Спр. 90. Итоговый отчет о работе городского штаба ССО, 1977 г. 123 арк.

Оп 18.

1.113. Спр. 163. Финансовый отчет городского штаба ССО, 1979 г., 23 арк.

2. Опубліковані збірники документів та матеріалів

2.114. XIII съезд ВЛКСМ: Стенографический отчет. – М.: Молодая гвардия, 1959. – 353 с.

2.115. XV съезд ВЛКСМ: Стенографический отчет. – М.: Молодая гвардия, 1966. – 670 с.

2.116. XVI съезд ВЛКСМ: Стенографический отчет. – М.: Молодая гвардия, 1971. – 527 с.

2.117. XVII съезд ВЛКСМ: Стенографический отчет. – М.: Молодая гвардия, 1975. – 450 с.

2.118. Документы и материалы Всесоюзного слета участников студенческих отрядов. Алма-Ата. 26-27 апреля 1979 г. – М.: Молодая гвардия, 1979. – 80 с.

2.119. Документы и материалы Всесоюзного слета участников студенческих отрядов. Алма-Ата. 26-27 мая 1984 г. – М.: Молодая гвардия, 1984. – 80 с.

2.120. Документы и материалы XX съезда ВЛКСМ, 15-18 апреля 1987 г. / [упоряд. В.И. Ткач]. – М.: Молодая гвардия, 1987. – 191 с.

2.121. Документы ЦК ВЛКСМ / [упоряд. В. Лобусов, Н. Шапашникова]. – М.: Молодая гвардия, 1969. – 582 с.

2.122. Документы ЦК ВЛКСМ / [упоряд. В. Лобусов, Н. Шапашникова]. – М.: Молодая гвардия, 1970. – 408 с.

2.123. Документы ЦК ВЛКСМ / [упоряд. В. Лобусов, Н. Шапашникова]. – М.: Молодая гвардия, 1971. – 400 с.

2.124. Документы ЦК ВЛКСМ / [упоряд. В. Лобусов, Н. Шапашникова]. – М.: Молодая гвардия, 1972. – 304 с.

2.125. Документы ЦК ВЛКСМ / [упоряд. В. Лобусов, Н. Шапашникова]. – М.: Молодая гвардия, 1973. – 256 с.

2.126. Документы ЦК ВЛКСМ / [упоряд. В. Лобусов, Н. Шапашникова]. – М.: Молодая гвардия, 1974. – 296 с.

2.127. Документы ЦК ВЛКСМ / [упоряд. В. Лобусов, Н. Шапашникова]. – М.: Молодая гвардия, 1975. – 256 с.

2.128. Документы ЦК ВЛКСМ / [упоряд. В. Лобусов, Н. Шапашникова]. – М.: Молодая гвардия, 1976. – 351 с.

2.129. Документы ЦК ВЛКСМ / [упоряд. В. Лобусов, Н. Шапашникова]. – М.: Молодая гвардия, 1977. – 335 с.

2.130. Документы ЦК ВЛКСМ / [упоряд. В. Лобусов, Н. Шапашникова]. – М.: Молодая гвардия, 1987. – 205 с.

2.131. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР. – К.: Рад. школа, 1962. – 26 с.

2.132. Комсомол в вузе / [упоряд.: О.Н. Карпунин, И.А. Мостыка]. – М.: Изд-во Молодая гвардия, 1981. – 206 с.

2.133. Комсомол в техникуме / [упоряд.: П. Анисимов, В. Вавилов]. – М.: Изд-во Молодая гвардия, 1980. – 239 с.

2.134. Комсомол и высшая школа. Документы и материалы съездов, конференций ЦК ВЛКСМ по работе вузовского комсомола (1918-1968 гг.) / [сост. В. Десятерик]. – М.: Изд-во Молодая гвардия, 1968. – 271 с.

2.135. Комсомол на ударных стройках / [упоряд.: Л. П. Демьяненко]. – К.: Молодь, 1985. – 21 с.

2.136. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. В 30 т. / [сост. Б.В. Нарышкин]. – М.: Политиздат, 1983. – . – Том 13. – 1983. – 512 с.

2.137. КПСС о комсомоле и молодежи. Сборник резолюций решений съездов, конференций партии, постановлений ЦК КПСС и других партийных документов (1917 -1961). – М.: Молодая гвардия, 1962. – 432 с.

2.138. КПСС о Ленинском комсомоле и пионерии/ Сост. В.К. Криворученко, Н.В. Трущенко. – М.: Молодая гвардия, 1987. – 383 с.

2.139. Коммунистическая партия Советского Союза. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК (1898-1988) / Под общ. ред.: А.Г. Егорова, К.М. Боголюбова. – М.: Молодая гвардия, 1986. – Т. 11. – 573 с.

2.140. Материалы по итогам работы Всесоюзного студенческого отряда в десятой пятилетке / [упоряд.: Центр. штаб студ. строит. отрядов ЦК ВЛКСМ]. – М.: Молодая гвардия, 1980. – 21 с.

2.141.Методичные материалы для командира и мастера ССО / Под ред. В. В. Трубина. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1973. – 74 с.

2.142.Методичные рекомендации по подготовке студенческих отрядов к трудовой и общественно-политической деятельности в период летних и осенних работ. Центральный штаб студенческих отрядов ЦК ВЛКСМ. – М.: Молодая гвардия, 1982. – 56 с.

2.143.Мы – кузнецы. Сборник документов (1946-1970) / [упоряд. Д.М. Эпштейн]. М.: Молодая гвардия, 1978. – 269 с.

2.144.Охрана труда в студенческих отрядах. Сборник документов / [упоряд. К.Б. Кузнецов]. – М.: Стройиздат, 1984. – 96 с.

2.145.Сборник руководящих документов и материалов о деятельности студенческих отрядов. – М.: Молодая гвардия, 1973. – 183 с.

2.146.Справочник партийного работника / [упоряд.: К.У. Черненко]. – М.: Изд-во Политиздат, 1981. – 528 с.

2.147.Справочник партийного работника / Ред. коллегия: К. Боголюбов М. – М.: Политиздат, 1977. – 512 с.

2.148.Студенческий отряд: вопросы и ответы: методическое пособие по организации и деятельности студенческих отрядов. / [сост.: Е.Ф. Артемьев, Г.С. Михайлов, В.А. Приступко и др]. – М.: Изд-во Молодая гвардия, 1987. – 318 с.

2.149.Товарищ комсомол. Документы, съездов, конференций и ЦК ВЛКСМ (1918-1968) / [сост. В. Десятерик]. – М.: Молодая гвардия, 1969. – Т.1 – 608 с.

2.150.Товарищ комсомол. Документы, съездов, конференций и ЦК ВЛКСМ (1918-1968) / [сост. В. Десятерик]. – М.: Молодая гвардия, 1969. – Т. 2 – 496 с.

2.151.Третий семестр: вопросы организации общественно-политической практики и социалистического соревнования в студенческом отряде / [сост.: Е.Ф. Артемьев]. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – 33 с.

2.152.Третий семестр: организатору студенческого строительного отряда / [сост.: Е.Ф. Артемьев, Е.А. Белый, С.Д. Жадовский и др.]. – М.: Изд-во Молодая гвардия, 1983. – 254 с.

2.153.Трудовой семестр: вопросы воспитательной и производственной эффективности / [упор. Е.Ф. Артемьев]. – М.: Изд-во МГУ, 1974. – 39 с.

2.154.Трудовой семестр: студенческие отряды и воспитание подростков / Безбородов М. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – 58 с.

2.155.Центральный штаб студенческих отрядов ЦК ВЛКСМ. Материалы по итогам работы Всесоюзного студенческого отряда в 1981-1985 гг. – М.: Молодая гвардия, 1985. – 45 с.

2.156.ЦК ВЛКСМ. Центральный штаб ССО. Материалы по итогам работы всесоюзного студенческого отряда в 1979 г. – М.: Молодая гвардия, 1979 – 34 с.

3. Статистичні збірники, щорічники

3.157.25 лет Казахстанскому студенческому отряду Цифры и факты / Сост. А.Б. Бакаев. – Алма-Ата: Жалын, 1984. – 48 с.

3.158.Народна освіта, наука і культура в Українській РСР. Статист. зб. – К.: Статистика, 1963. – 316 с.

3.159.Народна освіта, наука і культура в Українській РСР: Статист. зб. – К.: Статистика, 1973. – 340 с.

3.160.Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статист. зб. – К.: Держстатвидав, 1960. – 731 с.

3.161.Народне господарство Української РСР в 1960 році. Статист. зб. – К.: Держстатвидав, 1961. – 556 с.

3.162.Народне господарство Української РСР в 1961 році. Статист. зб. – К.: Держстатвидав, 1962. – 675 с.

3.163.Народне господарство Української РСР в 1963 році. Статист. зб. – К.: Держстатвидав, 1964. – 654 с.

3.164. Народное образование, наука и культура в СССР. Статист. зб. – М.: Статистика, 1977. – 448 с.

3.165. Народное хозяйство СССР за 70 лет. Юбилейный статист. ежегодник. – М.: Финансы и статистика, 1987. – 765 с.

3.166. Народное хозяйство СССР. 1922–1982. Юбилейный статист. ежегодник ЦСУ ССР. – М.: Финансы и статистика, 1982. – 624 с.

3.167. Україна за п'ятдесят років (1917–1967). Статист. довід. – К.: Політвидав України, 1967. – 272 с.

3.168. Цены и тарифы / [под ред. Ш.Я. Турецкого]. – М.: Высшая школа, 1969. – 424 с.

3.169. Цены и ценообразование / [под ред. Ш.Я. Турецкого]. – М.: Московский Ордена Трудового Красного Знамени ин-т народ. хоз-ва им. Г.В. Плеханова, 1966. – 188 с.

4. Спогади

4.170. Бондар В. Там наші серця / В. Бондар // За педагогічні кадри. – 1962 р. – № 26. – С. 1-2

4.171. Ведмеденко Б. На відмінно! / Б. Ведмеденко // За педагогічні кадри. – 1975 р. – № 37. – С. 1

4.172. Відгомін трудового літа // За педагогічні кадри. – 1970 р. – № 26 (494). – С. 1

4.173. Вісті з цілини // За педагогічні кадри. – 1962 р. – № 23. – С. 1

4.174. Головка М. Нас чекають будови / М. Головка // За педагогічні кадри. – 1976 р. – № 18. – С. 4

4.175. Головка М. Студентський вклад / М. Головка // За педагогічні кадри. – 1976 р. – № 23. – С. 1

4.176. Дробот І. Третій ударний семестр / І. Дробот // За педагогічні кадри. – 1974 р. – № 25. – С. 2

4.177. Журун Н. Давайте строить вместе. / Н. Журун, Э. Карамелева // Комсомольская правда. – 23 січня 1960. – с 2.

4.178.Звитяжні семестри студентських будівельних загонів України / [С. Рибка, І. Малінкін та ін.]; під редакцією В. Пасак – Фастів: «Поліфаст», 2008. – 528 с.

4.179.Клепиков В. Три нагороди / В. Клепиков // Політехнік. – 2007. – №1. – С. 1-5.

4.180.Котляр А. Вузівський засів / А. Котляр // Радянська освіта. – Київ. – 1966. – № 64 (1585). – 10 серпня.

4.181.Кравець В. Орбіта трудових семестрів / В. Кравець, С. Лаптев // Знання та праця. – 1984. – № 12. – С. 1 – 3.

4.182.Кравець В. Трудові автографи студентства / В. Кравець // Дніпро. – 1985. – №7. – С. 49 – 56.

4.183.Левченко М. Семестр трудовий / М. Левченко // За педагогічні кадри. – 1970 р. – № 26 (494). – С. 1

4.184.Малий В. Кожний шостий / В. Малий // Молода гвардія. – Київ. – 1968. – № 235 (2120). – 30 листопада. – С. 3-4

4.185.Мигур М. Радість праці – у самій праці / М. Мигур // Прапор. – 1974. – № 7. – С. 2 – 3.

4.186.На всіх ділянках роботи // За педагогічні кадри. – 1977 р. – № 34. – С. 1

4.187.На об'єкті «Сокіл-75» // За педагогічні кадри. – 1975 р. – № 27. – С. 2

4.188.Науменко В. На обрії – трудове літо / В. Науменко // За педагогічні кадри. – 1972 р. – № 12. – С. 1

4.189.Олійник В. Нас чекає комсомольська планета / В. Олійник // За педагогічні кадри. – 1970 р. – № 22 (490). – С. 1-2

4.190.Повернулися з подякою // За педагогічні кадри. – 1973 р. – № 26. – С. 1.

4.191.Реєнт О. Гартовані працею / О. Реєнт // За педагогічні кадри. – 1976 р. – № 34. – С. 1

4.192.Реєнт О. Третій трудовий завершено / О. Реєнт // За педагогічні кадри. – 1970 р. – № 35. – С. 2

4.193.Савчук А. Спадкоємність поколінь. Запозичуватимемо все найкраще / А. Савчук, І. Геращенко // Архітектура і Будівництво. – 2013. – №24-28 (1424-1428). – С. 1,8.

4.194.Сокол В. Школа студентського гарту / В. Сокол, О. Клепиков // Дніпро. – 1972. – № 11. – С. 104 – 110.

4.195.Теслер Л. Автографи на бетоні / Л. Теслер – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – 376 с.

4.196.Ткалич О. Трудові успіхи дівчат з «Юності» / О. Ткалич // За педагогічні кадри. – 1978 р. – № 27. – С. 2

4.197.Трудовий рапорт вітчизні // За педагогічні кадри. – 1970 р. – № 30 (498). – С. 1

4.198.Чинок О. Боєць СБЗ – це надовго / О. Чинок // За педагогічні кадри. – 1978 р. – № 40. – С. 1

4.199.Шаповал І. Тюменський меридіан / І. Шаповал // За педагогічні кадри. – 1973 р. – № 28. – С. 2

5. Інтерв'ю

5.200. Інтерв'ю з Віктором Григоровичем Шарпатим (1958 р. н.), доктором історичних наук, професором кафедри історії та етнополітики факультету української філології та літературної творчості імені А. Малишка НПУ імені М.П. Драгоманова. Розмова тривала 45 хв. Запис зроблено 24 січня 2014 р.

5.201. Інтерв'ю з Віктором Миколайовичем Вашкевичем (1951 р. н.), доктором філософських наук, професором кафедри управління та євроінтеграції НПУ імені М.П. Драгоманова, академіком УАН, заслуженим працівником народної освіти України. Розмова тривала 1 год. 5 хв. Запис зроблено 17 січня 2017 р.

5.202. Інтерв'ю з Віталієм Івановичем Бондарем (1938 р. н.), доктором педагогічних наук, професором, дійсним членом НАПН України. Розмова тривала 1 год. 50 хв. Запис зроблено 19 вересня 2017 р.

5.203. Інтерв'ю з Дмитром Григоровичем Омельченко, заступником директора Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. Розмова тривала 1 год. 15 хв. Запис зроблено 26 жовтня 2012 р.

5.204. Інтерв'ю з Іваном Івановичем Дроботом (1951 р. н.), доктором історичних наук, професором. Деканом факультету філософської освіти і науки НПУ імені М.П. Драгоманова, академіком АН ВШ України з 2009 року. Розмова тривала 1 год. 10 хв. Запис зроблено 19 вересня 2012 р.

5.205. Інтерв'ю з Миколою Леонтійовичем Головком (1952 р. н.), доктором історичних наук, професором, ректором Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України (2003-2011), нині працює професором кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України. Розмова тривала 55 хв. Запис зроблено 28 вересня 2012 р.

5.206. Інтерв'ю з Миколою Юрійовичем Виговським (1959 р. н.), заступником декана з навчально-методичної роботи факультету історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова, доктором історичних наук, професором кафедри історії та археології слов'ян. Розмова тривала 55 хв. Запис зроблено 28 лютого 2014 р.

5.207. Інтерв'ю з Ніною Іванівною Загребельною (1960 р. н.), кандидатом історичних наук, доцентом кафедри навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти факультету історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова. Розмова тривала 50 хв. Запис зроблено 1 жовтня 2015 р.

5.208. Інтерв'ю з Олександром Валентиновичем Потильчаком (1965 р.н.), доктором історичних наук, професором, завідувачим кафедри джерелознавства та спеціальній історичних дисциплін факультету історичної освіти НПУ ім. М.П. Драгоманова. Розмова тривала 50 хв. Запис зроблено 13 вересня 2017 р.

5.209. Інтерв'ю з Олександром Євгенійовичем Лисенком (1955 р. н.), доктором історичних наук, професором. Завідувачем відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України, членом правління Національної спілки краєзнавців України. Розмова тривала 1 год. 20 хв. Запис зроблено 20 жовтня 2013 р.

5.210. Інтерв'ю з Олександром Петровичем Реєнтом (1940 р. н.), доктором історичних наук, професором, член-кореспондентом НАН України, заслуженим діячем науки і техніки України. Заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу історії України XIX — початку XX ст. Інституту історії України НАН України, голова Національної спілки краєзнавців України. Розмова тривала 45 хв. Запис зроблено 30 листопада 2011 р.

6. Візуальні джерела

6.211. Student construction brigade. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Student_construction_brigade?uselang=ru. (дата звернення 20.03.2017).

6.212. Ануфриев В.И. История ВЛКСМ в фалеристике / В.И. Ануфриев. – М.: Молодая гвардия, 2008. – 383 с.

6.213. Знаки студенческих строительных отрядов Киевской области. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.znaciivlcsmlapin.com/cco/украинская-ссп/киевская-область/> (дата звернення 20.03.2017).

6.214. Знаки студенческих строительных отрядов Украинской ССР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.znaciivlcsmlapin.com/cco/украинская-ссп/> (дата звернення 20.03.2017).

6.215. Значки и знаки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mir-znachkov.ru/catalog/sso/>. (дата звернення 20.03.2017).

6.216. Молодость. Труд. Романтика. Фотоальбом о Всесоюзном студенческом отряде / уряд. В. Приступко, Т. Корсакова, В. Гинсбург. – М.: Изд. Планета, 1985. – 183 с.

6.217.Моя любовь на третьем курсе [Видеозапись] / режисер Ю. Борецкий. – Киностудия «Казахфильм», 1976. – 88 мин.

6.218.Намедни 1961-2003: Наша Эра. 1971 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.youtube.com/watch?v=uc_r9u8UKkw&list=PL2dnmwJpL6RLhfmDDQwZcoONM7jk_Qa&index=11. (дата звернення 20.03.2017).

6.219.Символы эпохи. Студенческие отряды. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=SfG4feKpdHg>. (дата звернення 20.03.2017).

6.220.Студенческие строительные отряды. Альбом / уряд. В. Арсирин, Е. Белый, А. Жуганова. – М.: Изд. Планета, 1978. – 177 с.

6.221.Час истины – Студенческие строительные отряды [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=jNjo0cRNKHc>. (дата звернення 20.03.2017).

6.222.Яростный стройотряд [Видеозапись] / А. Градский, муз. А. Пахмутовой, сл. Н. Добронравов. – Творческое объединение «Экран». – 1979 г. – 2,38 мин.

ЛІТЕРАТУРА

7. Монографії, брошури, наукові збірники, статті

7.223.Аврамов А. Памятка санитарному инструктору студенческого строительного отряда / А. Аврамов, Н Ялышко. – К: Здоров'я, 1983. – 11 с.

7.224.Аджубей А.И. Крушения иллюзий. Хрущов: Времена в событиях лицах / А.И. Аджубей. – Москва: Интербук, 1991. – 347 с.

7.225.Аксютин Ю.В. Хрущовская оттепель и общественные настроения в СССР в 1953 – 1964 гг. / Ю.В. Аксютин. – М.: РОССПЭН, 2004. – 488 с.

7.226.Алексеева Л.М. Поколение оттепели: Воспоминания / Л.М. Алексеева, С.П. Голдырг. – М.: Захаров, 2006. – 432 с.

7.227.Амерханова Ж. Трудовой семестр / Ж. Амерханова – Алма-Ата: Казахстан, 1975. – 31 с.

7.228. Андриенко В. Санитарно-гигиеническое обеспечение и охрана труда в студенческих строительных отрядах / В. Андриенко. – М.: ЦНИИСП, 1983. – 46 с.

7.229. Анфилов С. Охрана труда в студенческих строительных отрядах / С. Анфилов. – К.: Вища школа, 1982 г. – 95 с.

7.230. Артемьев Е.Ф. Героический путь Ленинского комсомола: события, факты, цифры / Е.Ф. Артемьев. – М.: Молодая гвардия, 1980. – 273 с.

7.231. Артемьев Е.Ф. Комсомол – активный помощник партии по трудовому воспитанию вузовской молодежи в студенческих строительных отрядах (1959-1974) / Е.Ф. Артемьев. – Казань, 1975. – 207 с.

7.232. Артемьев Е.Ф. Студенческие отряды и коммунистическое воспитание молодежи (1959-1975) / Е.Ф. Артемьев. – М.: Изд-во Молодая гвардия, 1978. – 105 с.

7.233. Артемьев Е.Ф. Студенческий отряд: вопросы и ответы / Е.Ф. Артемьев. – М.: Молодая гвардия, 1987. – 318 с.

7.234. Артемьев Е.Ф. Ступени возмужания. История, опыт патриотического движения студенческих отрядов / Е.Ф. Артемьев. – М.: Изд-во Молодая гвардия, 1983. – 254 с.

7.235. Баран В. Україна 1950 – 1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / В. Баран. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с.

7.236. Баран В. Україна після Сталіна. Нарис історії 1953 – 1985 рр. / В. Баран. – Львів: Свобода, 1992. – 123 с.

7.237. Баханова Е. Не за запахом костра: [студ. стройотряды] / Е. Баханова // Огонек. – 2007. – № 33. – С. 16-17.

7.238. Безбородов А.Б. Документы о деятельности студенческих строительных отрядов в годы восьмой пятилетки (1966-1970) / А.Б. Безбородов // Советские архивы. – 1980. – №1. – С. 54-57.

7.239. Безбородов А.Б. Комсомол в студенческих отрядах. 1958-1975гг. / А.Б. Безбородов // Советские архивы. – 1981. – № 1. – С. 85-87.

7.240.Безбородов А.Б. Студенческие пятилетки: вузовская молодежь Москвы на ударных стройках / А.Б. Безбородов – М.: Изд-во Московский рабочий, 1986. – 96 с.

7.241.Бели Е. Студентски строителен отред (на болгарском языке) / Е. Бели, В. Юртенов. – Москва: АПН, 1977. – 32 с.

7.242.Белова Н. А. Воспоминания как источник изучения повседневности советских учителей / Н. А. Белова // Вестник Костромского государственного университета имени Н. А. Некрасова. История. – 2011. – № 2. – С. 61–64.

7.243.Бережной С. Охрана труда в студенческих отрядах / С. Бережной – М.: Моск. рабочий, 1980. – 144 с.

7.244.Березівська Л.Д. Радянська реформа про зміцнення зв'язку школи з життям (1956–1964) / Л.Д. Березівська // Шляхи освіти. – 2007. – № 4. – С. 42–47.

7.245.Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти як історико-педагогічна проблема / Л.Д. Березівська // Зб. наук. праць. Сер. «Пед. науки». – Херсон: ХДУ, 2004. – Вип. 37. – С. 10–15.

7.246.Блажин М. На орбите дружбы [О студ. строит. отряде "Дружба", работавшем в составе Междунар. строит. отряда им. Ю. А. Гагарина на родине первого космонавта] / М. Блажин, В. Чиботару. – Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1985. – 87 с.

7.247.Бовкун В. Образ жизни советской молодежи: тенденции, проблемы, перспективы / В. Бовкун – М.: Высшая школа, 1988. – 142 с.

7.248.Бойко О.Д. Історія України: Навчальний посібник / О.Д. Бойко. – К.: Академвидав, 2005. – 688 с.

7.249.Боффа Дж. История Советского Союза: в 2-х тт. Т. 2. От Отечественной войны до положения второй мировой державы. Сталин и Хрущёв. 1941–1964 гг. – 2-е изд. / Дж. Боффа. – М.: Междунар. отнош., 1994. – 632 с.

7.250.Боффа Дж. От СССР к России. История неоконченного кризиса. 1964 – 1994: Т. 2. / Дж. Боффа. – М.: Международные отношения, 1996. – 320 с.

7.251.Бронзов П. Учебно-воспитательная роль студенческих медицинских отрядов и их организационная структура / П. Бронзов // Студенты народному хозяйству. – Саратов, 1983. – С. 36-38.

7.252.Брусиловская Л. Культура повседневности в эпоху “оттепели” (метаморфозы стиля) / Л. Брусиловская // Общественные науки и современность. – 2000. – № 1. – С. 163-174.

7.253.Бузало В.И. Ударные комсомольские стройки – школа интернационализма советской молодежи / В.И. Бузало. – К.: Наук. думка, 1986. – 135 с.

7.254.Бузало В.Й. Студентські будівельні загони України на спорудженні народногосподарських об'єктів Тюменської області (1960-1980): досвід картографування / В. Й. Бузало // Географічний фактор в історичному процесі. – 1990. – С. 49-60. – Режим доступу: [http://resource.history.org.ua /publ/geo_1990_bn_49](http://resource.history.org.ua/publ/geo_1990_bn_49).

7.255.Бурлацкий Ф.М. Вожди и советники: о Хрущёве, Андропове и не только о них / Ф.М. Бурлацкий. – М.: Политиздат, 1990. – 384 с.

7.256.Бухарина О.А. Студенческие стройотряды истоки движения / О.А. Бухарина, М.Д. Олейников // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2003. – № 2. – Режим доступу: www.gramota.net/materials/3/2011/2-2/7.html

7.257.Быстрицкий М. Летняя практика студентов в 1924 г. / М. Быстрицкий // Правда. – 12 серпня 1924. – С. 4.

7.258.Вайман В. Значение «третьего семестра» в повышении общественной активности студентов / В. Вайман. – Красноярск : Знание, 1972. – 195 с.

7.259.Васильева И. Отряд идет в наступление / И. Васильева, А. Щербо – Горький: Волговятское кн. изд-во, 1978. – 239 с.

7.260.Вашкевич В.М. Життєві цінності в структурі історичної свідомості сучасної студентської молоді / В.М. Вашкевич // Нова парадигма. – 2004. – № 39. – С. 47-52.

7.261.Вдовенко Н. До 50-річчя цілинних студентських будівельних загонів / Н. Вдовенко // Київський політехнік. – 2012. – №25. – С. 3.

7.262.Верт Н. Історія Радянської держави / Н. Верт – Рівне: Вертекс, 2001. – 232 с.

7.263.Виглин В.Е. Охрана труда в студенческих строительных отрядах / В.Е. Виглин, Е.М. Беленков. – М.: МИЭМ, 1990. – 86 с.

7.264.Вища школа на новому етапі // З досвіду перебудови вищої школи на Україні / [М.М. Артинова, І.С. Дзюбко, В.І. Пітов, В.М. Попов (ред.)]. – К.: Держполітвидав УРСР, 1961. – 230 с.

7.265.Вища школа Української РСР за 50 років: у двох частинах (1917-1967 рр.). – Ч. 1: (1917-1945 рр.) / [ред. В.І. Пітов]. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1967. – 394 с.

7.266.Вища школа Української РСР. У двох частинах (50 років Радянської влади). Ч. 2.: (1945 – 1967 рр.) / [під ред. В.І. Пітова] – Ч.2. – К.: Видавництво Київського університету, 1968. – 240 с.

7.267.Волковинський В.М. До 25-річчя освоєння цілинних і перелогових земель: Участь трудящих Української РСР в освоєнні цілинних земель (1954–1955) / В.М. Волковинський, О.М. Коваленко // Архіви України. – 1979. – № 1. – С. 40–49.

7.268.Воронков Ю.С. Молодежь и проблема НТП (особенности пропаганды в условиях перестройки) / Ю.С. Воронков. – М.: Высшая школа, 1989. – 45 с.

7.269.Врублевський В.Г. Семестр трудового загартування / В.Г. Врублевський. – К. : Знання УРСР, 1988. – 32 с.

7.270.Вуз і виховання студентської молоді. Проблеми вищої школи / [збір. стат. / ред. колегія Г.І. Марахов (голова); передмова В.Ю. Маланчука]. – К.: Видавництво Київського університету, 1968. – 143 с.

7.271.Вялкова Е.И. Отряд нам строить и жить помогает: [о работе студен. отрядов Тюмен. гос. архитект. акад.] / Е.И. Вялкова, В.Г. Родионов // Студенчество. Диалоги о воспитании. – 2002. – № 5. – С. 17–18.

7.272.Герасин Ф.В. Деятельность партийных организаций по укреплению связи школы с жизнью / Ф.В. Герасин. – М.: Мысль, 1964. – 190 с.

7.273.Головатый Н.Ф. Студент: путь к личности / Н.Ф. Головатый. – М.: Молодая гвардия, 1982. – 142 с.

7.274.Головенько В.А. Комсомол України в період Сталінських репресій // Молодіжний рух на Україні: історія та сучасність. Збірник матеріалів / За ред. В.А. Головенько, В.І. Березовського, В.Л. Рябіки. – К.: НВФ «Студенцентр» Ніка-Центр, 1998. – С. 51-82.

7.275.Головенько В.А. Український молодіжний рух у ХХ столітті: історико-політолог. аналіз осн. періодів / В.А. Головенько. – К.: А.Л.Д., 1997. – 160 с.

7.276.Головко В. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади наряду / В. Головко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – Вип. 17. – С. 87-101.

7.277.Головко М.Л. З історії відбудови і розвитку вищої та середньої педагогічної школи УРСР (1943 – 1950) / М.Л. Головко // УІЖ. – 1986. – № 5. – С. 63-71.

7.278.Голубчик Е.М. Товарищ отряд: О студенческих строительных отрядах / Е.М. Голубчик – Саранск, Мордов. кн. изд-во, 1989. – 100 с.

7.279.Гонин И. Охрана труда в студенческих строительных отрядах / И. Гонин, Г. Имайкин, Л. Швалев. – М.: Стройиздат, 1975. – 89 с.

7.280.Гончаров А. Усна історія як історичне джерело / А. Гончаров. – Режим доступу: [http:// old.pinchukfund.org/ storage/ students/ works/ 2008/ 264.doc](http://old.pinchukfund.org/storage/students/works/2008/264.doc).

7.281.Горак В. Україна – цілинним землям / В. Горак. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1962. – 201 с.

7.282.Горобець В. Наскільки новою є «нова соціальна історія» в українському прочитанні? /В. Горобець. – Режим доступу: <http://history/org.ua/socium/contents.htm>.

7.283.Готуйся стати комсомольцем / упор. О.Ф.Сергієнко. – К.: Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1982 р. – 141 с.

7.284.Градский А. Яростный стройотряд / А. Градский. – Режим доступу: <http://www.gradsky.com/txt/219.shtml>.

7.285.Грибов И. О производственной практике студентов. / И. Грибов // Правда. – 4 листопада, 1924. – С. 1.

7.286.Грищенко Т. Роль студенческих строительных отрядов в трудовом воспитании и развитии научного творчества молодежи / Н. Иванов, Т. Грищенко // Студенчество – народному хозяйству. – Саратов, 1983. – С. 4-6.

7.287.Грушин Б.А. Лицо поколения. Результаты третьего опроса. «Институт общественного мнения» / Б.А. Грушин, В.В. Чикин. – М.: Правда, 1961. – 64 с.

7.288.Грушин Б.А. Четыре жизни России в зеркале опросов общественного мнения. Очерки массового сознания россиян времен Хрущёва, Брежнева, Горбачева и Ельцина в четырёх книгах. Жизнь первая. Эпоха Хрущёва. Кн. 1 / Б.А. Грушин – Москва: Прогресс-традиция, 2000. – 624 с.

7.289.Губина С. А. Трудовое воспитание студентов: методология, теория, управление / С.А. Губина. – М.: Высшая школа, 1986. – 96 с.

7.290.Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 287 с.

7.291.Гуркин А.Б. Ленинградский студенческий отряд: история, опыт, перспективы / А.Б. Гуркин, А.В. Полозов. – Л.: Ленииздат, 1990. – 111 с.

7.292.Гуркин А.Б. Студенческие строительные отряды как форма коммунистического воспитания студентов. К истории вопроса / А.Б. Гуркин // Вестник Ленинградского университета. Серия VI: История КПСС, научный коммунизм, философия, право. – 1985. – № 6. – С. 94-97.

7.293. Гусев Н.И. ССО: учимся и строим / Н.И. Гусев, А.В. Григорьев. – М.: Изд-во Стройиздат, 1990. – 271 с.

7.294. Даниленко В.М. Спроби «соціалізації» радянської економіки в роки хрущовської «відлиги» (1955–1965 рр.) / В.М. Даниленко // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, побут. – 2011. – Вип. 6. – С. 5–20.

7.295. Даниленко В.М. Участь трудящих Української РСР у спорудженні Байкало–Амурської магістралі / В.М. Даниленко // Український історичний журнал. – 1982. – № 4. – С. 122–129.

7.296. Данильченко А.П. Сооружение Байкало-Амурской магистрали – патриотический подвиг Советского народа (на примере участия трудящихся Украинской ССР) / А.П. Данильченко. – К.: Наукова думка, 1985. – 127 с.

7.297. Данильченко А.П. Участие трудящихся советской Украины в сооружении БАМа / А.П. Данильченко. – К., Общество «Знання» УССР, 1984 г. – 16 с.

7.298. Данильченко О.П. Вклад трудящих Української РСР в освоєння цілинних земель / О.П. Данильченко, О.С. Рубльов // Український історичний журнал. – 1984. – № 3. – С. 34–44.

7.299. Довгань І.О. Діяльність партійних організацій України по будівництву шкіл і зміцненню їх навчально-матеріальної бази / І.О. Довгань // З історії боротьби комуністичної партії за розвиток народної освіти на Україні. – К., 1972. – С. 91–101.

7.300. Евсеева Р.В. Студенческий строительный / Р.В. Евсеева – М.: Изд-во Молодая гвардия, 1975. – 143 с.

7.301. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: М. Литвин (голова), Г. Боряк, В. Геєць та ін.] – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т. 1. – 696 с. – Т. 2. – 608 с.

7.302. Ермошкин Г.Т. Студенческий отряд и хозяйственная организация: правовые вопросы / Г.Т. Ермошкин – М.: Изд-во Юридическая литература, 1987. – 102 с.

7.303.Житенев В.А. Годы студенческие / В.А. Житенев. – М.: Знание, 1972. – 47 с.

7.304.Зайцева Є.О. Виховання студентської молоді в дусі соціалістичного інтернаціоналізму / Г.Я. Пономаренко, Є.О. Зайцева // УІЖ. – 1976. – № 7. – С. 113-119.

7.305.Залепукин А.В. Студенческие строительные отряды и коммунистическое воспитание молодежи / А.В. Залепукин, П.П. Фролкин. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1981. – 46 с.

7.306.Запишите меня в стройотряд. Сборник / Сост. Г.Ф. Чиняев. – Саранск: Мордов. кн. изд-во, 1981. – 150 с.

7.307.Збірник матеріалів про молодіжні об'єднання України / В.А. Головенько, М.Ю. Пашков. – К.: УкрНДІ проблем молоді, 1991. – 143 с.

7.308.Зезина М.Р. Шоковая терапия: от 1953-го к 1956 году / М.Р. Зезина // Отечественная история. – 1995. – № 2. – С. 121-135.

7.309.Зорова О.А. Взаимодействие нравственных и эстетических факторов в коммунистическом воспитании./ О.А. Зорова. – М.: Изд-во МГУ им. М.В. Ломоносова, 1988. – 180 с.

7.310.Зорова О.А. Нравственные и эстетические факторы в трудовом воспитании / О.А. Зорова. – М.: Высшая школа, 1986. – 55 с.

7.311.Зубкова Е.Ю. Общество и реформы: 1945-1964 / Е.Ю. Зубкова. – М.: Россия молодая, 1993. – 200 с.

7.312.Зубкова Е.Ю. Реформы Хрущева: культура политического действия / Е.Ю. Зубкова // Свободная мысль. – 1993. – № 9. – С. 97–107.

7.313.Иваненков С.П. Студенческие трудовые отряды: опыт, анализ, перспективы [электронный ресурс]/ С.П. Иваненков, И.Е. Сазонов. – Санкт-Петербург.: Питер, 2001 г. – Режим доступа: <http://ivantnkovs.narod.ru>.

7.314.Иванов Н. Роль студенческих строительных отрядов в трудовом воспитании и развитии научного творчества молодежи / Н. Иванов, Т. Грищенко // Студенчество народному хозяйству. – 1983. – С. 4-6.

7.315.Иванов С.И. Третий семестр – важная форма общественно-политической практики студентов / С.И. Иванов., С.П. Погорелов. – Минск: Изд-во Высшэйшая школа, 1975. – 48 с.

7.316.Иконникова С.Н. Молодёж вступает в жизнь. (Социологическое исследование проблем молодёжи) / С.Н. Иконникова, В.Т. Лисовский. – Л.: Знание, 1969. – 40 с.

7.317.Иконникова С.Н. Молодёжь о себе, о своих сверстниках (Соц. исследования) / С.Н. Иконникова, В.Т. Лисовский. – Л.: Лениздат, 1969. – 134 с.

7.318.История отечества: люди, идеи, решения: очерки истории Сов. государства / Сост. В.А. Козлов. — М.: Политиздат, 1991. — 364 с.

7.319.Історія народного господарства Української РСР: у 3 т., 4 кн. Т. 3: Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938–80-і рр.). Кн. 1. Будівництво економіки розвинутого соціалізму (1938–1960 рр.) / Редкол.: Гол. ред. І.І. Лукінова; Відп. ред. Т.І. Дерев'янкін. – К.: Наукова думка, 1985. – 463 с.

7.320.Історія України: нове бачення / ред. В. Смолій. – К: «Україна», 1996. – 715 с.

7.321.Історія Української РСР / [ред. кол.: А.Г. Шевельов, Ю.Ю. Кондуфор, (гол. ред.) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1977–1979. Т. 8: Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945 – 1970-і роки). Кн. 1: Українська РСР в період зміцнення соціалізму (1945 – 1950-і роки). – 1979. – 392 с.

7.322.Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. – Т. 8: Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945-70-і роки). Кн. 2: Українська РСР в період розвинутого соціалізму і будівництва комунізму (1950-і-1970-і роки) / АН УРСР. Ін-т історії; Голов. Редкол.: Ю.Ю. Кондуфор (голов. ред.) та ін.; Редкол. Тому: Відп. ред. А.В. Лихолат. – К.: Наукова думка, 1979. – 700 с.

7.323.Калакура Я.С. Трудовое воспитание студентов / Я.С. Калакура, В.В. Власюк. – К.: Вища школа, 1984. – 59 с.

7.324.Калинин М.И. О молодежи. Избранные статьи и речи / М.И. Калинин – М.: Изд-во Политиздат, 1976. – 335 с.

7.325.Калинина З.Н. «Кто куда, а мы в отряд!»: опыт орг. студенч. отрядов / М-во образования Рос. Федерации, Тул. гос. пед. ун-т им. Л.Н. Толстого, отд. воспитат. работы; [сост З.Н. Калинина]. – Тула, 2003. – 66 с.

7.326.Камынин Н.А. Партийное руководство формированием социальной активности студентов / Н.А. Камынин // Ускорение социально- экономического развития Восточной Сибири в свете решений XXVII съезда КПСС: материалы науч.-практ. конф., 28–29 мая 1987 г. – Иркутск, 1988. – С. 120–122.

7.327.Клепиков А.И. Педагогические проблемы профессионального становления будущих специалистов в студенческих строительных отрядах / А.И. Клепиков // Проблемы высшей школы. – 1976. – Вып. 25. – С. 87 – 94.

7.328.Клепиков А.И. Формирование личности будущих специалистов в ССО / А. И. Клепиков. – К.: Высшая школа, 1977. – 183 с.

7.329.Клепиков О. Школа студентського гарту / О. Клепиков. – К. : Знання, 1974. – 32 с.

7.330.Ковалева С.К. Ты помнишь физфак? К 70-летию физ. фак. МГУ / С.К. Ковалева. – М.: ООО «Поматур», 2003. – 416 с.

7.331.Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования / И.Д. Ковальченко– М.: Изд-во Наука, 2003. – 441 с.

7.332.Ковпак Л.В. Найближча історія: Україна 1945 – 2000 рр. / Л.В. Ковпак. – К.: Наш час, 2007. – 248 с.

7.333.Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України ХХ ст. (1945 – 2000 рр.) / Л.В Ковпак. – К., НАН України, Інститут історії України, 2003. – 250 с.

7.334.Колосов Ю.П. Идеино-воспитательная и общественно-политическая работа в ССО / Ю.П. Колосов. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 182 с.

7.335.Коляда І.А. Студентський будівельний загін КДПІ імені О.М. Горького. Історія становлення: до історії Національного педагогічного

університету імені М. П. Драгоманова / І.А. Коляда, Р.С. Ралко. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2012. – 54 с.

7.336.Коляда І.А. Студентські будівельні загони в УРСР: до історії молодіжного руху (1920-1980 рр.) / І.А. Коляда // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: наук. вісник: збірник наук. праць / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, НАН України. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 58 (№3). – С. 166-174.

7.337.Коляструк О.А. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний та методологічний аспекти / О.А. Коляструк; [від. ред. В.М. Даниленко]. – Х.: Курсор, 2008. – 122 с.

7.338.Коляструк О.А. Методологія історії повсякдення / О.А. Коляструк // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Історія. – 2011. – № 982. – Вип. 44. – С. 8–21.

7.339.Коляструк О.А. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці / О.А. Коляструк // УІЖ. – 2007. – №1 (472). – С.174-184.

7.340.Коляструк О.А. Предмет історії повсякденності: проблема постановки й окресленості в сучасній гуманітаристиці / О.А. Коляструк // Історія: збірник праць. – К., 2009. – С. 17–28. – Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-5191.html>.

7.341.Комсомол України: Сторінки історії. Події. Портрети / Упорядники: Ю.Н. Єльченко, В.Ф. Возіанов, Г.Д. Максименко. – К.:Видавничий дім «Ін Юре», 2004. – 716 с.

7.342.Кондуфор Ю. Виховувати свідомих і активних будівників комунізму / Ю. Кондуфор // Комуніст України. – 1963. – № 7. – С. 28 – 36.

7.343.Корнієвський О. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні / О.А Корнієвський. – К.: Київське братство, 1997. – 248 с.

7.344.Королева Т.М. Зарождение студенческого строительного движения в России / Т.М. Королева // Иркутский историко-экономический ежегодник. – Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2004. – С. 122-125.

7.345. Коршунов А.Н. Технологический переворот и судьба молодых / А.Н. Коршунов, О.И. Шкатран. – М.: Знание, 1989. – 62 с.

7.346. Косташ В.М. Патріотичне й інтернаціональне виховання молоді республіки (1959 – 1970 рр.) / В.М. Косташ // УІЖ. – 1975. – № 5. – С. 84-92.

7.347. Кочергин А. Партийная работа вузе. Некоторые вопросы формирования специалистов в условиях научно-технической революции / А. Кочергин, А. Дубнов, Л. Лисс. – М.: Издательство политической литературы, 1979. – 230 с.

7.348. Кравець В.М. Випробувана школа гарту майбутніх спеціалістів / В.М. Кравець, О.І. Клепиков // Комуніст України. – 1981. – № 8. – С. 54 – 61.

7.349. Кудрявцева С.П. Эстетическая культура молодёжи. Интересы, запросы, суждения / С.П. Кудрявцева. – Л.: Знание, 1972. – 24 с.

7.350. Кузьминец А.В. Деятельность КПСС по укреплению связи школы с жизнью (из опыта Компартии Украины) / А.В. Кузьминец. – М.: Высшая школа, 1987. – 192 с.

7.351. Кульчицкий С.В. Спроби реформ (1956–1964) / С.В. Кульчицкий // Український історичний журнал. – К., 1998. – № 4. – С. 91–102.

7.352. Курносоев Ю.О. Соціально-економічне та політичне життя УРСР (середина 60-х – початок 80-х рр.) / Ю.О. Курносоев // УІЖ. – 1990. – № 6. – С. 101-108.

7.353. Курс лекций по истории Украины / В.А. Носков. – Донецк : ЕАИ-пресс, 1994. – 416 с.

7.354. Кучернюк М.Ф. Трудові колективи і реформа школи / М.Ф. Кучернюк. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1989. – 48 с.

7.355. Левин Б. Трудовой семестр / Б. Левин, В. Ручкин, Ю. Гримальская // Высш. образование в России. – 2002. – № 6. – С. 57–61.

7.356. Легай А.С. Школа коммунистического воспитания студенческой молодежи / А.С. Легай. – Ташкент: О-во «Знание» УзССР, 1977. – 15 с.

7.357. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. В 55 т. / В.И. Ленин. – М.: Изд-во Политиздат, 1971. – Т. 41. – 1971. – 728 с.

7.358.Лепехин В.А. История студенческих строительных отрядов МГУ / В.А Лепехин. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 58 с.

7.359.Липицкий В.С. Трудовой семестр и коммунистическое воспитание студентов / В.С. Липицкий. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 71 с.

7.360.Липицкий В.С. Трудовой семестр и отношение студентов / В.С. Липицкий. – М.: изд-во Московского ун-та, 1976. – 31 с.

7.361.Лисовский В.Т. Советское студенчество: социологический очерк / В.Т. Лисовский. – М.: Высшая школа, 1990. – 304 с.

7.362.Литвин В. Історія України у 3-х томах / В. Литвин. – К.: Видваничий дім «Альтернативи», 2005 – . – Т.3. Новітній час (1914 - 2004): Книга перша. – 2005. – 832 с.

7.363.Литвин В. Україна: ХХ століття: У 2 кн. / В. Литвин, В. Смолій, М. Шпаковатий. – К.: Альтернативи, 2002. – Кн. 1. – 1007 с.; Кн. 2. – С. 1008–1880.

7.364.Литвин В.М. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956–1965) / В.М. Литвин, В.А. Смолій. – К.: Літерра, 2004. – 269 с.

7.365.Лияскин В. ССО: стройка, студенты, отряд / Г. Ермошин, В. Лияскин, В. Приступко. – М.: Изд-во Стройиздат, 1978. – 191 с.

7.366.Логунова М. Молоді господарі країни: історично-соціологічний нарис / М. Логунова, С. Чирков. – Київ: Політвидав України, 1981. – 119 с.

7.367.Лопата П.П. Студент і соціалістичне суспільство / [П.П. Лопата та ін.; ред. С. Брудний]. – Одеса: Одеський політехнічний інститут, 1969. – 30 с.

7.368.Маренго А.К. Организация быта бойцов студенческих строительных отрядов / А.К. Маренго. – Кишинев: КГУ, 1983. – 31 с.

7.369.Маренго А.К. Охрана труда в студенческих строительных отрядах. Вопр. и ответы / А.К. Маренго. – М.: Стройиздат, 1990. – 135 с.

7.370.Марченко А. Семестры гражданской зрелости. Коммунистическое воспитание молодежи в строительных отрядах / А. Марченко, А. Стоян. – К.: Высшая школа, 1988. – 147 с.

7.371.Марченко Л.А. Высшая школа и трудовое воспитание будущих специалистов: практика 60-80-х годов, уроки, проблемы перестройки (на материалах партийных организаций Украины / Л. А. Марченко. – К.: Молодь, 1991. – 176 с.

7.372.Ми – студенти. (Про молодь Київського університету ім. Т. Шевченка. Збірник.) / [упоряд.: О.В. Гутянська, Р.Г. Іванченко]. – К.: Молодь, 1970. – 99 с.

7.373.Микшта П.С. Охрана труда в студенческих строительных отрядах: Учеб. Пособие / П.С. Микшта. – Вильнюс: МВССО ЛитРСП, 1980. – 104 с.

7.374.Михайлов Ф.К. Народное движение за освоение целинных и залежных земель в Казахстане (1953-1960) / Ф.К. Михайлов, И.Ш. Шамшанов. – Алма-Ата, 1964 г. – 267 с.

7.375.Молодёжи – атеистическую убеждённость / [Науч. ред. В. Мезенцев]. – М.: Молодая гвардия, 1977. – 111 с.

7.376.Молодіжний рух на Україні: історія та сучасність / за ред. В.А. Головенько. – К.: НВФ “Студенцентр” Ніка-Центр, 1998. – 120 с.

7.377.Нариси з історії Комуністичної партії України / [автор. колек. І.Д. Назаренко, Ю.В. Бабако та ін]. – К.: [Б. в.], 1961. – 616 с.

7.378.Науменко Г. Дозвілля молоді / Г. Науменко, А. Орлов. – К.: Молодь, 1973. – 98 с.

7.379.Немировский В.Г. Молодежь восьмидесятых: потребности, ценности, идеалы. / В.Г. Немировский. – Красноярск: Кн. изд-во, 1989. – 184 с.

7.380.Немировский В.Г. Молодежь строит будущее./ В.Г Немировский, В.Н. Шилов. – Красноярск: Кн. изд-во, 1986. – 85 с.

7.381.Никитский Л.В. Студент в рабочей спецовке. Третий семестр и трудовое право / Л.В. Никитский. – М.: Юридическая литература, 1979. – 48 с.

7.382.Ніколаєнко В.І. Трудові семестри політехніків (до 50-річчя студентських будівельних загонів). Науково-популярний нарис / укладачі: В.І. Ніколаєнко, С.І. Мешковая та ін.. — Харків : НТУ «ХПШ», 2015, – 396 с.

7.383.Новітня історія України. (1900-2000) / А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусєв, В.М. Литвин, В.П. Дрожжин, М.Ю. Козицький, В.Ф. Колесник, Б.І. Корольов, С.В. Кульчицький, В.В. Мусієнко. — 2-е вид., переробл. і доповн. — К.: Вища шк., 2002. — 719 с.

7.384.Ольховский Е.С. Годы студенческие. О коммунистическом воспитании будущих специалистов / Е.С. Ольховский. — Л.: Лениздат, 1972. — 161 с.

7.385.Ольховский Е.С. Коммунистическое воспитание студентов / Е.С. Ольховский. — Л.: Лениздат, 1971. — 116 с.

7.386.Онищенко В.Я. Охрана труда в студенческих строительных отрядах / В.Я. Онищенко, Е. А. Великанов. — Краснодар: Кн. изд-во, 1975. — 189 с.

7.387.Опенкин Л.А. Были ли повороты в развитии советского общества в 50– 60-е годы / Л.А. Опенкин // Вопросы истории КПСС. — 1988. — № 8. — С. 52–65.

7.388.Опенкин Л.А. Оттепель: как это было (1953 – 1955гг.) / Л.А. Опенкин. — М.: Знание, 1991. — 64 с.

7.389.Организация работы студенческих строительных отрядов по новой форме бригадного хозяйственного расчета в строительстве / Территор. гл. упр. по стр-ву в зап. районах РСФСР М-ва стр-ва СССР. Ленингр. объедин. штаб студенческих отрядов обкома и горкома ВЛКСМ. — Ленинград: Стройиздат. Ленингр. отд-ние, 1975. — 64 с.

7.390.Охрана труда в студенческих отрядах / Отв. ред. О.И. Новиков, М.А. Голубков, П.П. Кукин, В.С. Никитинская. — М.: Изд-во МГУ, 1980. — 166 с.

7.391.Павленко В.Л. Внесок України в розвиток аграрної сфери Казахстану (50-ті роки ХХ століття) / В.Л. Павленко, А. В. Донець // Печатное слово: информационно-методический журнал. — 2008 р. — №4. — С. 11-16.

7.392.Петров Г.І. Вплив студентських будівельних загонів на виховання комуністичних рис характеру радянського студента / Г.І. Петров // Питання наукового комунізму. — 1973. — Вип. 21. — С. 61 – 67.

7.393.Петров И. Важный фактор становления личности (из опыта работы студенческих строительных отрядов) / И. Петров, А. Семенченко. – М.: Знание, 1975. – 76 с.

7.394.Платонов Ю.П. Социально-психологические аспекты управления студенческими трудовыми коллективами / Ю.П. Платонов. – Л.: Изд-во Ленинградский ун-т, 1986. – 93 с.

7.395.Платонов Ю.П. Студенческие отряды: психологические очерки / Ю.П. Платонов. – Л.: Изд-во Ленинградский ун-т, 1988. – 174 с.

7.396.Платонова Е.Э. Новое студенчество России: образ жизни. 20-е годы 20 столетия / Е.Э. Платонова, К.А. Пшенко. – СПб: СПбГТУ, 1999. – 136 с.

7.397.Победа Н. Молодёжная субкультура / Н. Победа. – Одеса: Астропринт, 1999. – 282 с.

7.398.Політична історія України. XX століття у 6-ти томах / [під ред. І. Куртас]. – К.: Генеза, 2003 – . – Т.6: Від тоталітаризму до демократії(1945–2002). – 2003. – 696 с.

7.399.Початок десталінізації в Україні (до 40-річчя закритої доповіді М.Хрущова на XX з'їзді КПРС). Матеріали круглого столу в Інституті історії України НАН України. 26 лютого 1996 р. / С.В. Кульчицький (ред.); НАН України, Інститут історії України. – К.: Генеза, 1997. – 131 с.

7.400.Приступко В.А. Патриотическое движение студенческих строительных отрядов 1959-1990 годов. Исторический взгляд спустя 50 лет / В.А. Приступко // В сб. Молодежь и инновационное развитие России. Научная конференция. Москва, 13 ноября 2008 года. Доклады и материалы. – М.: Издательство Московского гуманитарного ун-та, 2008. – С. 107-124.

7.401.Приступко В.А. Студенческие отряды как важный фактор реализации государственной политики по подготовке специалистов для народного хозяйства 1959-1991 гг. / В.А. Приступко. – М.: Социум, 1998. – 108с.

7.402. Приступко В.А. Студенческие отряды: исторический опыт 1959-1990 годов / В.А. Приступко. – М.: Изд-во Московского гуманитарного ун-та, 2008. – 294 с.

7.403. Профилактика кишечных инфекций в студенческих строительных отрядах и лагерях труда и отдыха учащихся / А.Е. Тылес. – М.: ЦНИИСП, 1986. – 37 с.

7.404. Пыжиков А.В. Хрущёвская «оттепель» / А.В. Пыжиков. – Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 511 с.

7.405. Пыжиков А.И. Н.С. Хрущев: политик и реформатор / А.И. Пыжиков // Новая и новейшая история. – 2000. – № 6. – С. 72–79.

7.406. Ралко Р. Діяльність студентського будівельного загону КДПІ ім. О. М. Горького (1944-1977 рр.) / Р. Ралко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки: збірник / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 11. – С. 148-159

7.407. Ралко Р. Нормативно-правові засади діяльності студентських загонів / Р. Ралко // Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки : збірник наукових праць / за ред. проф. Миколи Шитюка. – № 1 (43), червень 2017. – Миколаїв, МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. – С. 48-54

7.408. Ралко Р. Радянська історіографія руху студентських будівельних загонів (1962-1989 рр.) / Р. Ралко // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 2. Ч. 3. – Київ, 2017. – С. 72-79

7.409. Ралко Р. Студентський будівельний загін КДПІ ім. О. М. Горького: історія становлення та напрямки діяльності (1960-70-ті роки) / Р. Ралко // Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків [Текст] / відп. ред. і упор. О.В. Потильчак, І.Г. Ветров, О.О. Сушко. – К.: Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2013. – С. 658-669.

7.410.Ралко Р. Студентські будівельні загони в УРСР: до історії молодіжного руху (1920-30 рр.) / Р. Ралко // Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, психології, педагогіки та історії]. – Випуск 1 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова; ГО «Академія розвитку психологічної науки і практики» / упорядники: Кучеренко Є.В., Русаков С.С. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 153-156.

7.411.Ралко Р. Студентські будівельні загони вищих навчальних закладів м. Києва: географія та напрямки діяльності (1960-1991-ті рр.) (до 55-ти річчя з часу відправлення першого студентського будівельного загону з м. Києва) / Р. Ралко // Гілея: науковий вісник. Зб. наукових праць. – Вип. 127 (№12). – К., 2017. – С. 90-93.

7.412.Ралко Р. Студентські будівельні загони КДПІ ім. О. М. Горького на Далекому сході РСРФР 1977 р. (спогадами учасників) / Р. Ралко // Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, психології, педагогіки та історії] – Випуск 2 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; ГО «Академія розвитку психологічної науки і практики» / упорядники: Кучеренко Є.В., Русаков С.С. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 98-100.

7.413.Ралко Р. Студентські будівельні загони: деякі аспекти повсякденного життя (1959-1989 рр.) / Р. Ралко // Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (18 жовтня-15 листопада 2012 року) / упорядники: Кучеренко Є. В., Русаков С. С. / За заг.ред. акад. Бондаря В. І. та проф. Дробота І.І. – К., 2013. – С. 87-92.

7.414.Ралко Р. Студентські будівельні загони: до історії патріотичного руху студентської молоді в УРСР (1962-1989 рр.) / І. Коляда, Р. Ралко // Краєзнавство. – 2012. – № 2. – С. 141-150

7.415.Ралко Р. Усний метод у дослідженні історії студбудзагонів в УРСР 1960-1970 рр. (за матеріалами інтерв'ю учасників студентського будівельного

руху) / Р. Ралко // «Комунікативні горизонти усної історії»: матеріали Міжнар. наук. конф., [м. Переяслав-Хмельницький], 17-18 травня 2013 р. / [Упорядники: Г.Г. Грінченко, Т.Ю. Нагайко]. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 78-85.

7.416.Ралко Р.С. Проблема періодизації руху студентських будівельних загонів у СРСР / Р.С. Ралко // Гуржіївські історичні читання. – 2013. – Вип. 6. – С. 337-339

7.417.Ралко Р.С. Студентський будівельний загін м. Києва (1960–80-і рр.): джерела вивчення / Р.С. Ралко // Гуржіївські історичні читання. – 2014. – Вип. 7. – С. 82-84

7.418.Ралко Р.С. Студентські будівельні загани в УРСР: до проблеми соціалізації радянської молоді (60–80-і рр. ХХ ст.) / Р.С. Ралко // Вісник Черкаського університету. Історичні науки. – 2013. – № 9. – С. 94-98

7.419.Результати діяльності об'єднаного студентського будівельного загону мм. Москви, Ленінграду, Києва // Правда. – 1962 р. – №273. С.1

7.420.Романчук А.І. Зміст і форми трудового профільного навчання в сільській школі в 50–60 роки ХХ ст. / А.І. Романчук // Молодь і ринок. – 2010. – № 5. – С. 30–34.

7.421.Романюк І. Загальна середня освіта на селі у кінці 1950-х – напочатку 60-х рр.: правда проти статистики / І. Романюк // Україна ХХ ст.:культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – К.: Інститут історії УкраїниНАН України, 2002. – Вип.6. – С. 282-289.

7.422.Романюк І. Ідеологізація культурно-освітньої сфери села у 50-ті – 60-ті роки / І. Романюк // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2004. – №1. – С. 108-114.

7.423.Романюк І.М. Проблеми працевлаштування випускників загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл в 1958-1964 рр. / І.М. Романюк // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 24. Вінниця: ФОН Корзун Д.Ю., 2016. –С.108-112.

7.424.Романюк І.М. Становище сільського господарства Вінниччини в кінці 60-х – початку 80-х рр. ХХ ст. / І.М. Романюк // Вісник інституту історії,

етнології і права: збірник наукових праць. Вип. 12. – Вінниця : ФОН Корзун Д. О., 2014. – С. 32–36.

7.425.Романюк І. Проблеми шкільництва на селі в кінці 50-х – першій половині 60-х рр. / І. Романюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Серія: Історія. Збірник наукових праць. – Вінниця, 2002. – Вип. 4. – С. 163-167.

7.426.Романюк І. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ ст. / І. Романюк. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 256 с.

7.427.Романюк І.М. Запровадження системи трудового і виробничого навчання в сільських школах України в кінці 50-х – на початку 1960-х рр. / І.М. Романюк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2004. – Вип. 4. – С. 331–337.

7.428.Рубин Б.Г. Студент глазами социолога. Социологические проблемы воспитания / Б.Г. Рубин, Ю.С. Колесников. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовського ун-та, 1968. – 277 с.

7.429.Рубина Л.Я. Советское студенчество: социологический очерк / Л.Я. Рубина. – М.: Мысль, 1981. – 207 с.

7.430.Ручкин Б.Л. Ленинский комсомол: участие в хозяйственном строительстве (опыт проблемы) / Б.Л. Ручкин. – М.: Молодая гвардия, 1985. – 232 с.

7.431.Рябченко О. Виховання лідерських навичок в умовах студентських будівельних загонів / О. Рябченко, В. Майстро // Сучасні аспекти виховання студентської молоді: всеукр. наук.-практ. конф., 4–5 квіт. 2013 р. / Харк. нац. акад. міського госп-ва. – Х., 2013. – Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/30786/1/123.pdf>.

7.432.Рябченко О.Л. Очерки из истории украинского студенчества (1920-е гг) / О.Л. Рябченко // Эпоха. Культуры. Люди (история повседневности и культурная история Германии и Советского Союза. 1920 – 1950-е годы). Мат. междунар. науч. конференции. Сб. доклад. – Х., 2004. – С. 267-285.

7.433.Саар Э. Молодое поколение / Э. Саар, М. Титма. – М.: Мысль, 1986. – 254 с.

7.434.Савичев К.П. Подготовка и распределение специалистов в СРСР / К.П. Савичев. – М.: Высшая школа, 1972. – 167 с.

7.435.Сакара Ю. Трудові семестри політехніків: до 50-річчя СБЗ [студ. будів. загонів] / Ю. Сакара, В. Ніколаєнко // Політехнік. – 2011. – 26 жовт. №20/21. – С. 4–5.

7.436.Семенченко А.Я. Союз интеграла и мастерка / А.Я. Семенченко, И.Г. Петров. – М.: Знание, 1976. – 64 с.

7.437.Сергійчук О. Формування студентства вищої школи України (1953 – 1964 рр.) / О. Сергійчук // Наукові записки з української історії. Зб. наук. ст. – Переяслав-Хмельницький, 1999. – Вип. 8. – С. 155-159.

7.438.Сечка С.В. Основні напрями соціалізації молоді у студентських будівельних загонах в Україні у 60 – 80-х рр. ХХ ст. / С.В. Сечка. // Науковий вісник Донбасу. – 2012. – № 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2012_4_12.

7.439.Сечка С.В. Проблема соціалізації студентської молоді у громадських об'єднаннях та організаціях в педагогічній теорії 60–80-х років ХХ ст. / С.В. Сечка // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2011. – № 37. – С. 301-310. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2011_37_43.1

7.440.Сечка С.В. Работа студентських будівельних загонів з дітьми та підлітками (1960-1980-ті рр. ХХ ст.) / С.В. Сечка // Теорія та методика навчання та виховання. – 2011. – Вип. 29. – С. 162-169. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ttmniv_2011_29_23.

7.441.Сечка С.В. Становлення руху студентських будівельних загонів на території України (60-ті рр. ХХ ст.) / С.В. Сечка // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2012. – № 16. – С. 41-48. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_16_8.

7.442.Сибаров Ю.Г. Охрана труда в студенческих строительных отрядах на железнодорожном транспорте / Ю.Г. Сибаров, Д.В. Котов, А.Н. Бычков. – М.: Транспорт, 1983. – 111 с.

7.443.Силина Л.В. Настроения советского студенчества. 1945 – 1964 гг. / Л.В. Силина. – Москва: Русский мир, 2004. – 236 с.

7.444.Славный путь Ленинского комсомола / [упоряд.: Е.М. Тяжельников] – М.: Изд-во Молодая гвардия, 1974. – 534 с.

7.445.Сокол В. Экзаменує трудовий семестр / В. Сокол, О. Клепиков // Знання та праця. – 1976. – № 1. – С. 15.

7.446.Сокол В. Соціальне становлення особистості студента в процесі діяльності будівельних загонів / В. Сокол, О. Клепиков // Проблеми вищої школи. – 1972. – Вип.12 – С. 54 – 61.

7.447.Соколов С.В. Строительный отряд и формирование личности студента / С.В. Соколов, Н.Г. Калистратов // Вестник высшей школы. – 1971. – № 5. – С. 53 – 58.

7.448.Сорока С.В. Діяльність субкультурних об'єднань молоді в 1950 – 1980-х роках в Україні / С.В. Сорока // Наукові праці: науково-методичний журнал. Т. 47. Політичні науки. – Вип. 34.– Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – С. 118-121.

7.449.Софинский П.И. Охрана труда в ССО. Техника безопасности строительных работ / П.И. Софинский, Н.И. Торопов, В.В. Дудин. – М.: МХТИ, 1988. – 50 с.

7.450.Социальный облик молодёжи (на материалах Украинской ССР) / [А.И. Вишняк, Н.Н. Чурилова, С.А. Макеев и др.] / АН УССР, Институт философии. – К.: Наукова думка, 1990. – 216 с.

7.451.Соціум. Альманах соціальної історії / [Головний редактор В. Смолій; відповідальний редактор В. Горобець]. – Вип. 7. – К.: Інститут історії України, 2007. – 292 с.

7.452.Стан В.В. Санитарно-гигиенический режим студенческого строительного отряда / В.В. Стан. – Москва: Медицина, 1978. – 16 с.

7.453. Степанов Н.О. «Третий семестр» определяющего года / Н.О. Степанов // Вестник высшей школы. – 1974. – №7. – С. 58 – 62.

7.454. Степанчук Ю.С. Студентство у соціальной структурі населення України у 20-х рр. ХХ ст. / Ю.С. Степанчук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Сер.: іст. Зб. наук. пр. – Вінниця, 2006. – Вип. 8. – С. 178-181.

7.455. Страницы истории советского общества: факты, проблемы, люди / ред. А.Т. Кинкулькина. – М.: Политиздат, 1989. – 446 с.

7.456. Студенческая целина: Сб. статей / [упоряд. Я.П. Тарасенко]. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовский инженерно-строительный ин-т, 1973. – 174 с.

7.457. Студенческие отряды – эффективная форма политического, трудового, нравственного воспитания студенческой молодежи / [упоряд. Н.П. Фролов]. – Кишинев: Изд-во Статистика, 1971. – 273 с.

7.458. Студенческие отряды в борьбе за мир: Студенты Киевского политехнического института на стройках Сибири и Дальнего Востока / [упоряд. В.К. Петров]. – К.: Молодь, 1989. – 15 с.

7.459. Студенческие педагогические отряды: Сб. методичн. материалов / [сост.: В.В. Барышников, А.Г. Тушков]. – Иркутск: Изд-во ОГУ, 2000. – 171 с.

7.460. Студенческие строительные отряды: вчера, сегодня, завтра / [В.И. Астахова, Е.В. Астахова, А.А. Гайков и др.]. – Харьков: Изд-во НУА, 2013. – 475 с.

7.461. Студенческие строительные отряды: проблемы и перспективы / [упоряд. Н.Б. Абаева]. – Алма-Ата: Изд-во Казахстанский штаб Всесоюзного студенческого строительного отряда, 1971. – 362 с.

7.462. Студенческие строительные: 20 лет на марше. Сб. о становлении студ. строит. движения в Коми АССР / Сост. М. Дронов, В. Макаров. – Сыктывкар: Коми кн. изд-во, 1987. – 140 с.

7.463.Студенческий строительный отряд как воспитатель / [сост.: С.И. Григорьев., Р.С. Ким, В.А. Труевцов, Ю.Е. Растов]. – М.: ВКШ, 1980. – 67 с.

7.464.Стяжкина Е.В. Устная история: источник и метод изучения роли женщины в культуре повседневности второй половины XX века (на материалах Донбасса) / Е.В. Стяжкина // Нові сторінки історії Донбасу: Ст. кн. 8. – Донецьк, 2000. – С. 26-41.

7.465.Сурагай О.І. Навчальні заклади системи трудових ресурсів у період відбудови та подальшого розвитку народного господарства УРСР (1945 – 1958) / О.І. Сурагай // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – К., 2006. – № 4 (37). – С. 219-224.

7.466.Табачник Д.В. Комсомол України: трагічні сторінки історії / Д.В. Табачник, В.М. Ростральний. – К.: Знання, 1990. – 48 с.

7.467.Толыпин Ю.М. Школа коммунистического труда на целине / Ю.М. Толыпин. – М.: Молодая гвардия, 1962. – 139 с.

7.468.Торопов Н.И. Охрана труда в ССО. Общие вопросы / Н.И. Торопов, П.И. Софинский, В.В. Дудин. – М.: МХТИ, 1988. – 51 с.

7.469.Тош Дж. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка / Дж. Тош; пер. с англ. М. Коробочкина. – М.: Весь мир, 2000. – 296 с.

7.470.Третий трудовой (Студ. отряды – Якутии) / Сост. А.Н. Жирков. – Якутск: Кн. изд-во, 1989. – 86 с.

7.471.Удод О.А Повсякденне життя киян в умовах окупації (вересень 1941 – листопад 1943): Питання методології та історіографії / О.А. Удод. – Режим доступу: <http://http://history.org.ua/zbirnyk/15/20.pdf>.

7.472.Удод О.А. Історія повсякденності як методологічна проблема. За людинознавчу історію України (про актуальність історії повсякденності) / О.А. Удод. – Режим доступу: <http://www.novadoba.org.ua/data/metod/udod.html>.

7.473.Удод О.А. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії / О.А. Удод // Краєзнавство. – 2010. – № 3. – С. 6–9.

7.474.Удод О.А. Історія повсякденності як складова історії України ХХ ст. / О.А. Удод // Історія ХХ століття: нові підходи до змісту шкільного курсу // Спецвипуск «Історія та правознавство». – 2007. – № 19–21. – С. 104–117.

7.475.Удод О.А. Історія: осягнення духовності / О.А. Удод. – К.: Генеза, 2001. – 192 с.

7.476.Удод О.А. Про історію повсякденності / О.А. Удод // Бористен. – 2000. – № 4 (106). – С. 9-10.

7.477.Україна крізь віки: В 15 т. / Під ред. В.А. Смолія. – Т.13. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980 рр.) / В.К. Баран, В.М. Даниленко. – К.: Альтернативи, 1999. – 303 с.

7.478.Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збір. ст. Хрущовська «відлига»: передумови, реалії, наслідки. Мат. «круглого столу» / [Відп. ред. В.М. Даниленко]. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 236 с.

7.479.Уманский Л.И. Поэтапное развитие группы как коллектива / Л.И. Уманский // Коллектив и личность. — М.: Наука, 1975. — С. 77—87.

7.480.Уманский Л.И. Психология и педагогика работы комсорга / Л.И. Уманский. – М.: Изд-во Молодая гвардия, 1984. – 206 с.

7.481.Физтех-60. Люди и судьбы / [В.И. Луценко (сост. и отв. ред.)]. – Днепропетровск: Издательство Днепр. ун-та, 2000. – 420 с.

7.482.Филатов А.Н. Важная форма воспитания студенческой молодежи / А.Н. Филатов. – М.: Знание, 1983. – 48 с.

7.483.Фиников В.Ф. Украинский народ – целинным землям Казахстана / В.Ф. Фиников. – К. : Политиздат Украины, 1975. – 152 с.

7.484.Фініков В.Ф. Україна – цілині / В.Ф. Фініков. – К. : Знання, 1963. – 38 с.

7.485.Фініков Т.В. Студентські будівельні загони – сільській школі / Т.В. Фініков // Радянська школа. – 1977. – № 4. – с. 99-103.

7.486.Фініков Т.В. Студентські будівельні загони Української РСР на спорудженні народногосподарських об'єктів країни (1966-1975 рр.) / Т.В. Фініков // Український історичний журнал. – 1976. – №3. – С. 64-73.

7.487.Фініков Т.В. Участь студентських будівельних загонів Української РСР у спорудженні народногосподарських об'єктів у районах нафтових і газових родовищ Західного Сибіру (1965-1970 рр.) / Т.В. Фініков // На шляхах комуністичного будівництва: Зб. наук. праць. – К., 1987. – С. 168-186.

7.488.Фініков Т. Діяльність студентських будівельних загонів УРСР на цілині (1962—1974 рр.) / Т. Фініков // Іст. дослідження. Вітчизняна історія. Випуск I. – К., 1975. – С. 46-57.

7.489.Фролкин О.И. На то нам юность дана / О.И. Фролкин, А.Г. Смирнов, А.В. Яковлев. – Саратов: Поволжское кн. изд-во, 1988. – 196 с.

7.490.Хоскинг Дж. История Советского Союза. 1917 – 1991 /Дж. Хостинг. – Смоленськ: Русич, 2001. – 496 с.

7.491.Хохрякова І. Радянський досвід вирішення проблеми зайнятості молоді / І. Хохрякова // Демократичне врядування : наук. вісн. – Л., 2008. – Вип. 2. – Режим доступу: <http://www.lvivacademy.com/visnik2/fail/Hohrjakova.pdf>.

7.492.Хрищев Е.И. Хозрасчет и студенческие стройки / Е.И Хрищев. – Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1976. – 118 с.

7.493.Чиж А.Н. Формирование личности учителя во внеучебной деятельности (1960 – 1980 гг.): монография / А.Н. Чиж. – Луганск : Світлиця, 1998. – 256 с.

7.494.Чубарьян А.О. Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь / А.О. Чубарьян. – М.: Аквилон, 2014 г. – 576 с.

7.495.Швалев Л.Н. Охрана труда в студенческих строительных отрядах / И.П. Гонин, Г.А. Имайкин, Л.Н. Швалев. – М.: Изд-во Стройиздат, 1975. – 72 с.

7.496.Шепель В.М. Управленческая психология / В.М. Шепель. – М.: Изд-во Экономика, 1984. – 247 с.

7.497.Шкурко І. Загони досвіду і виховання / Шкурко І. // Знання та праця. – 1972. – № 1. – С.14-15.

7.498.Шкурко І.І. Соціально-гуманітарна і політична підготовка майбутніх учителів /історико-педагогічний аспект/ навч. посібник / І.І. Шкурко. – К.:КДП, 1992. – 144 с.

7.499.Шкурко І.І. Форми позанавчальної ідейно-виховної роботи у педвузі / І.І. Шкурко // УІЖ. – 1972. – № 3. – С. 81-87.

7.500.Шлыкова С.А. Проблемы нормативно-правового регулирования деятельности студенческих строительных отрядов: история и современность/ С.А. Шлыкова // Наука и современность – 2011: сборник материалов IX Международной научно-практической конференции, Новосибирск, 11 марта 2011 г. Сб. ст. Часть 1. – Новосибирск, 2011. – С. 131-136.

7.501.Шлыкова С.А. Строительные студенческие отряды 60-80-х гг. XX в.: к истории изучения / А.И. Гергилева, С.А. Шлыкова // Патриотическое воспитание молодежи: технологии, перспективы, сотрудничество: сборник статей межрегиональной научно-практической конференции, Красноярск, 9-10 декабря 2010 г. Сб. ст. Т. 2. – Красноярск, 2010. – С. 65-77.

7.502.Шмелева Т.Л. Партийное руководство коммунистическим воспитание студенческой молодежи в условиях развитого социализма / Т.Л. Шмелева. – М.: Издательство Московского университета, 1985 г. – 171 с.

7.503.Шостаковский Н.Н. Профессиональное воспитание студентов и комсомол / Н.Н. Шостаковский // Молодежь и образование. – Москва. – 1972. – №. – 1972 г.

7.504.Янковська О. В. Соціальна складова реформ М. Хрущова / О.В. Янковська // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст. – К., 2011. – Вип. 16. – С. 21–38.

8. Дисертації та автореферати дисертацій

8.505.Богатирчук К.О. Повсякденне життя дітей і підлітків шкільного віку в Українській РСР (друга половина 60-х – перша половина 80-х рр. XX ст.) / автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / К.О. Богатирчук. – Київ, 2017. – 20 с.

8.506.Брехунець Н.С. Навчальні заклади освіти України 50–80-х років XX ст.: історіографія: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Н.С. Брехунець. – К., 2006. – 19 с.

8.507.Бухарина О.А. Студенческие строительные отряды Тамбовской области: исторический опыт: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. / О.А. Бухарина. – Тамбов, 2006. – 170 с.

8.508.Веселова А.Д. История становления и развития студенческих строительных отрядов Саратовской области (конец 1950-х – середина 1980-х годов): автор. дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.02 / А.Д. Веселова. – Саратов, 2012. – 20 с.

8.509.Глух Е.Г. Развитие советской системы внешкольной работы с детьми 1945-1973 гг.: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Е.Г. Глух. – М., 1975. – 27 с.

8.510.Дем'янчук С.П. Трудова підготовка учнів загальноосвітніх шкіл України (1945 – 1991 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / С.П. Дем'янчук. – Івано-Франківськ, 2000. – 16 с.

8.511.Дерягина Т.А. Партийное руководство комсомолом по организации деятельности студенческих отрядов Восточной Сибири (1965-1980 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01 / Т.А. Дерягина. – Иркутск, 1988. – 189 с.

8.512.Єригін О.О. Особливості формування і діяльності студентських громадсько-політичних об'єднань в умовах становлення багатопартійності в Україні: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11. / О.О. Єригін. – Харків, 1993. – 178 с.

8.513.Жуков К.С. Комсомол – помощник партийных организаций в воспитании социальной активности студентов: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01. / К.С. Жуков. – Иркутск, 1985. – 211 с.

8.514.Забродин А.В. Студенческие строительные отряды Ленинграда: Исторический опыт и уроки их деятельности, 1959 - 1977 гг.: дис. ... кандидата ист. наук: 07.00.02. / А.В. Забродин. – Санкт-Петербург, 2001. – 166 с.

8.515.Заварзин А.К. Партийное руководство деятельностью комсомола по трудовому воспитанию студенческой молодежи 1971-1980 гг (на материалах обл. Центрального Черноземья): дис. канд. ист. наук: 07.00.02. / А.К. Заварзин. – Воронеж, 1989. – 213 с.

8.516.Кагальна М.В. Повсякденне життя вчителів УРСР у другій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / М.В. Кагальна. – К, 2015. – 248 с.

8.517.Киселев И.П. Студенческие строительные отряды и их роль в коммунистическом воспитании специалистов народного хозяйства: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.02. / И.П. Киселев. – М., 1977. – 22 с.

8.518.Климов В.Ю. Ленинградские студенческие строительные отряды на завершающем этапе истории советского государства: 1978-1991 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. / В.Ю. Климов. – СПб., 2002. – 241 с.

8.519.Коляка І.В. Студентський рух в Україні (кінець 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. / І. В. Коляка. – К., 1994. – 24 с.

8.520.Королев А.А. Политика КПСС по повышению роли государственных органов и общественных организаций в коммунистическом воспитании молодежи: тенденции и противоречия: (середина 60-х и 80-х г.): автореф. дис. ... доктора ист. наук: 07.00.01 / А.А. Королев. – Москва, 1989. – 35 с.

8.521.Королева Т.М. История движения студенческих отрядов Иркутской области: 1960-1980-е гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. / Т.М. Королева. – Иркутск, 2006. – 270 с.

8.522.Куцаєва Т.О. Розвиток вищої освіти в УРСР (1965-1985 рр.): автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. іст. наук: спец.07.00.01. / Т.О. Куцаєва. – К., 2007. – 22 с.

8.523.Лутай М.Н. Партийное руководство трудовым воспитанием студенческой молодежи в 60-80-е годы: дис. ... доктора ист. наук: 07.00.01 / М.Н. Лутай. – М., 1992. – 272 с.

8.524.Марченко Л.А. Партийное руководство коммунистическим воспитанием молодежи в студенческих отрядах (1959-1980 гг. на материалах Украинской ССР): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01 / Л.А. Марченко. – Хабаровск, 1984. – 261 с.

8.525.Наумова Е.В. Молодежная политика в России 70-х - 90-х гг. XX в.: Исторический опыт и уроки: дис. ...доктора ист. наук: 07.00.02 / Е.В. Наумова. – Саратов, 2002. – 605 с.

8.526.Падалка С.С. Аграрна політика в Україні: формування, шляхи реалізації та соціально-економічні наслідки (друга половина 60-х – 80-ті роки XX ст.): дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / С.С. Падалка. – К., 2005. – 420 с.

8.527.Перепелкин В.А. Ленинградская партийная организация в борьбе за идейно-политическое воспитание студенческой молодежи в 1959-1965 гг: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01. / В.А. Перепелкин. – Л., 1968. – 224 с.

8.528.Пискун А.И. Партийное руководство деятельностью комсомола по организации и развитию движения студенческих отрядов: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01. / А.И. Пискун. – К., 1987. – 196 с.

8.529.Приступко В.А. Исторический опыт советского государства и общества по вовлечению студенческой и учащейся молодежи в решение народнохозяйственных задач посредством движения студенческих отрядов (1959-1990 г.): дис. канд. ист. наук: 07.00.02 / В.А. Приступко – М., 1998 г. – 257 с.

8.530.Фиников Т.В. Повышение трудовой активности студенческой молодежи 1966-1970. На материалах деятельности студенческих строительных отрядов Украинской ССР: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01. / Т.В. Фиников. – К., 1977. – 191 с.

8.531.Фролкин. П.П. Реформирование отечественной высшей школы во второй половине 1980-х – 1990-х гг.: дис. ... доктора ист. наук: 07.00.02. / П. П. Фролкин. – Саратов, 2001. – 529 с.

8.532.Ховрин А.Ю. Студенческие отряды как субъект реализации государственной молодежной политики: социолого-управленческий анализ: дис. ... канд. соц. наук: 22.00.08. / А.Ю. Ховрин. – Москва, 2003. – 205 с.

8.533.Хоменко Н.М. Повсякденне життя студентської молоді України (1950 – 1960-ті рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. / Н.М. Хоменко. – Київ, 2008. – 288 с.

8.534.Хорошилова Т.В. Студенческие трудовые отряды высших учебных заведений Дальнего Востока РСФСР: формирование, опыт, уроки: 1957-1991 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Т.В. Хорошилова. – Хабаровск, 2012. – 213 с.

8.535.Шлыкова С.А. Исторический опыт движения студенческих строительных отрядов Красноярского края 1953 - 1990 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / С.А. Шлыкова. – Иркутск, 2012. – 203 с.

8.536.Эсманович И.Ф. Партийное руководство деятельностью комсомола по совершенствованию работы студенческих строительных отрядов: дис. канд. ист. наук: 07.00.02. / И.Ф. Эсманович. – М., 1976. – 198 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

№ з/п	Назва праці	Назва видання та його вихідні відомості, що дозволяють ідентифікувати та це видання від усіх інших	Кількість друкованих аркушів	Прізвище співавтора
1	2	3	4	5
<i>Публікації у наукових фахових виданнях та виданнях, уведених до міжнародних науко метричних баз:</i>				
1.	Студентські будівельні загони: до історії патріотичного руху студентської молоді в УРСР (1962-1989 рр.).	Красзнавство. – № 2. – К., 2012. – С. 141-150.	0,92	Коляда І.А. (здобувачем систематизовано основний блок статті)
2.	Студентські будівельні загони в УРСР: до проблеми соціалізації радянської молоді (60–80-і рр. ХХ ст.).	Вісник Черкаського університету. Історичні науки. – № 9. – Черкаси, 2013. – С. 94-98.	0,56	
3.	Студентський будівельний загін м. Києва (1960–80-і рр.): джерела вивчення.	Гуржіївські історичні читання. – Вип. 7. – Черкаси, 2014 – С. 82-84.	0,45	
4.	Проблема періодизації руху студентських будівельних загонів у СРСР.	Гуржіївські історичні читання. – Вип. 6. – Черкаси, 2013. – С. 337-339.	0,43	
5.	Діяльність студентського будівельного загону КДПІ ім. О. М. Горького (1944-1977 рр.)	Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки. – Вип. 11. – К., 2014. – С. 148-159.	0,69	
6.	Нормативно-правові засади діяльності студентських загонів.	Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського.	0,64	

		Історичні науки: збірник наукових праць / за ред. проф. Миколи Шитюка. – № 1 (43). – Миколаїв, 2017. – С. 48-54.		
7.	Радянська історіографія руху студентських будівельних загонів (1962-1989 рр.).	Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 2. Ч. 3. – Тернопіль, 2017. – С. 72-79.	1,05	
8.	Студентські будівельні загони вищих навчальних закладів м. Києва: географія та напрямки діяльності (1960-1991-ті рр.) (до 55-ти річчя з часу відправлення першого студентського будівельного загону з м. Києва).	Гілея: науковий вісник. Зб. наукових праць. – Вип. 127 (№12). – К., 2017. – С. 90-93.	0,60	
<i>Публікації, що додатково відображають результати досліджень</i>				
9.	Студентський будівельний загін КДПІ імені О. М. Горького. Історія становлення (до історії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова): навчальне видання.	К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 55 с.	7,1	Коляда І.А. (здобувач виконав розділ II та III, а також склав список рекомендованої літератури)
10.	Усний метод у дослідженні історії студбудзагонів в УРСР 1960-1970 рр. (за матеріалами інтерв'ю учасників студентського будівельного руху)	«Комунікативні горизонти усної історії»: матеріали Міжнар. наук. конф. – Переяслав- Хмельницький, 2013. – С. 78-85	0,46	
11.	Студентські будівельні загони: деякі аспекти	Актуальні проблеми гуманітарних наук у	0,34	

	повсякденного життя (1959-1989 рр.).	дослідження молодих науковців: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (18 жовтня - 15 листопада 2012 року) – К., 2013. – С. 87-92		
12.	Студентський будівельний загін КДПІ ім. О. М. Горького: історія становлення та напрямки діяльності (1960-70-ті роки)	Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. – С. 658-669.	0,66	
13.	Студентські будівельні загопи в УРСР: до історії молодіжного руху (1920-30 рр.)	Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, психології, педагогіки та історії]. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 153-156	0,28	
14.	Студентські будівельні загопи КДПІ ім. О.М. Горького на Далекому сході РСРФР 1977 р. (спогадами учасників)	Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, психології, педагогіки та історії] – Випуск 2. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 98-100.	0,20	

Додаток Б

Устав студенческого отряда [145, с. 10-11].

Студенческий отряд – объединение юношей и девушек, добровольно изъявивших желание в период летних каникул работать в составе Всесоюзного студенческого отряда в народном хозяйстве. Отряд призван воспитывать студентов в духе коллективизма и коммунистического отношения к труду, формировать высокие нравственные качества, идейную стойкость, чувство советского патриотизма и пролетарского интернационализма.

1. Членами отряда могут быть студенты, успешно выполняющие учебную программу, не имеющие медицинских противопоказаний для работы в отряде, прошедшие обучение правилам техники безопасности, признающие и соблюдающие настоящий Устав.

Прием в члены отряда производится комсомольским бюро факультета, курса учебного заведения в индивидуальном порядке, на основании личного заявления, по рекомендации комсомольской организации учебной группы.

Принятым в отряд в торжественной обстановке вручаются комсомольские путевки, значки Всесоюзного студенческого отряда и знаки различия.

2. Члены отряда

- своим самоотверженным трудом вносят конкретный вклад в выполнение народнохозяйственных планов, добиваются высокого качества работы;

- умножают героические традиции ленинского комсомола, воспитывают в себе коммунистическое отношение к труду, творческий подход к процессу производства, новаторство, дисциплинированность, организованность, активно участвуют в социалистическом соревновании;

- мужественно преодолевают любые трудности, проявляют принципиальность, товарищескую взаимопомощь, ставят интересы коллектива выше личных, берегут и приумножают высокую гражданственность, бескорыстие и моральную чистоту патриотического движения;

- являются активными пропагандистами политики Коммунистической партии Советского Союза, достижений народов СССР в строительстве коммунистического общества, принимают участие в общественной жизни отряда, местной комсомольской организации;

- укрепляют дружбу народов СССР, вносят вклад в развитие сотрудничества с юношами и девушками социалистических стран, демократической молодежью мира;

- строго соблюдают трудовую дисциплину, бережно относятся к социалистической собственности, неукоснительно выполняют правила техники безопасности;

- глубоко знают документы, регламентирующие жизнь и деятельность трудовых студенческих коллективов, руководствуются ими в своей практической деятельности, сознательно выполняют решения штабов и распоряжения руководителей отрядов, внутренний распорядок жизни отряда, всегда подтянуты, имеют опрятный внешний вид;

- имеют право обращаться с вопросами в любой штаб студенческих отрядов, вплоть до Центрального штаба, и требовать ответа по существу своего предложения, просьбы ли заявления.

II.

1. Основной структурной единицей Всесоюзного студенческого отряда является линейный отряд – коллектив студентов, объединенный общим фронтом работ, определяемым хозяйственным договором с предприятием, организацией, конкретными политико-воспитательными и агитационно-пропагандистскими задачами. Линейный отряд может состоять из нескольких производственных бригад, размещается в студенческом лагере, оборудованном в соответствии санитарно-гигиеническими требованиями, и организует свою деятельность в соответствии с Положением о студенческом отряде и настоящим Уставом.

2. Руководство жизнью и деятельностью линейного отряда осуществляет штаб, который утверждается комитетом комсомола соответствующего

учебного заведения в составе командира, комиссара, мастера, медицинского работника, бригадиров и общественного инспектора по охране труда.

Принципом деятельности штаба является коллегиальность в принятии важных решений, определяющих жизнь и деятельность отряда. Штаб не реже двух раз в месяц проводит общеотрядные собрания с отчетом о своей деятельности и обсуждением состояния дел в отряде.

Контроль за ведением расходов и учетом отрядных средств осуществляет контрольно-ревизионная комиссия, избираемая общим собранием отряда и ему подотчетная.

3. Персональную ответственность перед комитетом комсомола учебного заведения, ректоратом и вышестоящим штабом за производственную, идейно-воспитательную и общественно-политическую деятельность отряда, обеспечение безопасных условий труда, внутриотрядную и трудовую дисциплину несут командир и комиссар.

Командиру принадлежит право единоначалия в оперативном руководстве деятельностью отряда, что означает точное и своевременное исполнение членами отряда распоряжений командира. О принятых в оперативном порядке решениях командир обязан информировать штаб отряда. В отсутствие командира его обязанности выполняет комиссар отряда.

4. В случае несоответствия занимаемой должности командир, комиссар, мастер, медицинский работник линейного отряда могут быть освобождены от исполнения своих обязанностей вышестоящим штабом с последующей информацией соответствующего комитета комсомола и ректората вуза.

III.

1. Члены отряда имеют форменную одежду, знаки различия установленного образца, нарукавную эмблему.

2. У линейного отряда имеется флаг единого образца, а также наименование, которое присваивается решением соответствующего комитета комсомола.

IV.

1. Командир, комиссар, штаб отряда в своей деятельности используют меры морального поощрения, а также вносят предложения о награждении членов отряда, достигших лучших результатов в труде и общественной работе, руководством соответствующего предприятия, организации, комсомольскими, профсоюзными, советскими органами.

Предложения о представлении к награждению в обязательном порядке обсуждаются и утверждаются на общем собрании отряда.

2. Нарушения Устава подлежат обсуждению штабом общим собранием отряда и влекут за собой взыскание вплоть до исключения из отряда.

Наблюдение правил техники безопасности, употребление алкогольных напитков, игры в карты и другие отклонения от морально-нравственных норм поведения советского студента несовместимы со званием члена студенческого отряда.

3. Настоящий Устав действует в течение трудового семестра.

Настоящий Устав рассмотрен и одобрен
на совещании руководителей республиканских,
краевых, областных студенческих отрядов
14 – 15 апреля 1977 года.

Додаток В

Положение о студенческом отряде [365, с. 137-143].

Студенческий отряд – это объединение юношей и девушек, добровольно изъявивших желание в период летних каникул работать в народном хозяйстве страны. Отряды являются важной формой коммунистического воспитания студенческой молодежи, мобилизации ее на самоотверженный труд вместе с рабочими и колхозниками по выполнению решений партии и правительства, планов развития народного хозяйства, ведут активную массовую политико-воспитательную, культурную и спортивную работу.

Вся трудовая и общественно-политическая деятельность отрядов должна активно способствовать воспитанию студенческой молодежи в духе коммунистической идейности, советского патриотизма, пролетарского интернационализма, повышению качества профессиональной подготовки советских специалистов.

Комсомольские организации совместно с ректоратами и общественными организациями направляют и контролируют деятельность студенческих отрядов, оказывают им повседневную помощь.

I. ОРГАНИЗАЦИОННАЯ СТРУКТУРА СТУДЕНЧЕСКИХ ОТРЯДОВ

1. Проект плана формирования студенческих отрядов разрабатывается Центральным штабом студенческих отрядов ЦК ВЛКСМ с участием Учебно-методического управления по высшему образованию Минвуза СССР на основе совместных предложений ректоратов и комитетов комсомола высших учебных заведений с учетом потребностей соответствующих экономических районов страны в трудовых ресурсах, заявок министерств и ведомств. Предложения ректоратов и комитетов комсомола высших учебных заведений направляются в ЦК ЛКСМ (крайкомы и обкомы комсомола) и минвузы (министерства народного образования) союзных республик.

ЦК ЛКСМ (крайкомы, обкомы комсомола) и минвузы (министерства народного образования) союзных республик в установленном порядке

представляют соответственно в Центральный штаб студенческих отрядов ЦК ВЛКСМ и Учебно-методическое управление по высшему образованию Минвуза СССР предложения по формированию студенческих отрядов высшими учебными заведениями республики (края, области).

Указанный план ежегодно рассматривается и утверждается ЦК ВЛКСМ и Министерством высшего и среднего специального образования СССР не позднее, чем за 6 месяцев до окончания учебного года.

2. Основной структурной единицей студенческих отрядов является линейный отряд. Линейный студенческий отряд – это коллектив студентов, объединенный общим фронтом работ, определяемым хозяйственным договором с предприятием, организацией, конкретными политико-воспитательными и агитационно-пропагандистскими задачами.

Отряд организует свою деятельность в соответствии с настоящим Положением и Уставом студенческого отряда, размещается в одном лагере, насчитывает в своем составе, как правило, не менее 40-50 человек и может состоять из нескольких производственных бригад. Бригада в основном создается из числа студентов одной группы, а линейный отряд – из числа студентов одного курса или факультета данного вуза.

Устав студенческого отряда утверждается ЦК ВЛКСМ.

3. Членами студенческих отрядов могут быть студенты, успешно выполняющие учебную программу, не имеющие медицинских противопоказаний для выполнения указанных в хозяйственном договоре видов работ, прошедших обучение правилам техники безопасности.

Зачисление в отряд производится комсомольским бюро факультета (курса) высшего учебного заведения в индивидуальном порядке на основании личного заявления, по рекомендации комсомольской организации учебной группы.

Списки студентов, зачисленных в отряд, представляются в комитет комсомола высшего учебного заведения и деканат факультета.

4. Руководителями отряда являются командир, комиссар, мастер (заместитель командира по производству). Руководители отряда подбираются комитетом комсомола и ректоратом высшего учебного заведения из числа комсомольских и профсоюзных активистов, обладающих необходимыми знаниями, авторитетом и имеющих практический опыт организационной работы. Мастер должен обладать необходимым опытом работы по профилю студенческого отряда.

Командир организует работу отряда, несет персональную ответственность перед комсомольской организацией и ректоратом учебного заведения за производственную, идейно-воспитательную и общественно-политическую деятельность отряда, обеспечение безопасных условий труда, соблюдение трудового законодательства, внутриотрядную дисциплину, выполнение постановлений комитетов комсомола и вышестоящих штабов. В решении вопросов повседневной деятельности отряда командир пользуется правом единоначалия.

Комиссар избирается на собрании отряда и возглавляет работу неуставной комсомольской организации, несет ответственность перед комсомольской организацией и ректоратом учебного заведения за выполнение стоящих перед отрядом задач, идейно-воспитательную и общественно-политическую работу, организацию внутриотрядной жизни. В отсутствие командира выполняет его обязанности.

Мастер является непосредственным руководителем производственной деятельности отряда и несет ответственность за своевременное и качественное выполнение работ, за состояние охраны труда на объектах, где работают студенты, бережное отношение к технике и материалам.

Для медико-санитарного контроля за здоровьем членов отряда, оказания им необходимой лечебно-профилактической помощи в студенческий отряд включается медицинский работник. Медицинский работник в отряд направляется руководством и комитетами комсомола медицинских высших учебных заведений совместно с республиканским (краевым, областным)

штабом студенческих отрядов из числа клинических ординаторов и студентов старших курсов и утверждается комитетом комсомола вуза, формирующего отряд. Медицинский работник осуществляет свою деятельность в тесном контакте с местными органами здравоохранения.

Руководители и медицинский работник отряда проходят обучение в школах комсомольского актива по утвержденным Центральным штабом студенческих отрядов программам и допускаются к руководству отрядом в рабочий период только после аттестации областным (краевым, республиканским) штабом студенческих отрядов. Руководителем и организатором производственной деятельности бригады на конкретном участке работы является бригадир, назначаемый из числа наиболее опытных членов отряда.

Контроль за соблюдением правил и норм охраны труда в отряде осуществляют общественные инспекторы по охране труда, избираемые из числа студентов, имеющих опыт работы на производстве или в студенческих отрядах, и действующие в соответствии с Положением об общественном инспекторе по охране труда, утвержденным ВЦСПС.

После прохождения специального обучения и аттестации общественный инспектор утверждается профкомом высшего учебного заведения. Общественный инспектор работает в тесном контакте с фабрично-заводскими и местными комитетами профсоюзов, службами техники безопасности предприятий и организаций.

5. Нарушение правил, установленных в отряде, трудовой и производственной дисциплины, техники безопасности обсуждается на собрании членов отряда и влечет за собой взыскание, вплоть до исключения из отряда. О наложенном взыскании руководитель отряда информирует вышестоящий штаб, комитет комсомола и ректорат высшего учебного заведения.

6. Формирование и подготовку студенческих отрядов осуществляют комитеты комсомола под руководством райкомов (горкомов) комсомола и

вышестоящих штабов студенческих отрядов совместно с ректоратами высших учебных заведений.

Руководство подготовкой и деятельностью отрядов в пределах района, области, края, республики осуществляют соответственно районные, областные, краевые и республиканские штабы студенческих отрядов.

В рабочий период руководство всеми отрядами (местными и въездными) осуществляют соответствующие территориальные штабы студенческих отрядов.

Республиканские, краевые, областные, районные штабы студенческих отрядов строят свою работу согласно положению о соответствующих штабах студенческих отрядов.

Руководство деятельностью республиканских, краевых, областных студенческих отрядов и соответствующих штабов осуществляют ЦК ВЛКСМ, ЦК ЛКСМ союзных республик, крайкомы, обкомы комсомола и Центральный штаб студенческих отрядов ЦК ВЛКСМ.

II. ПРОИЗВОДСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, ИДЕЙНО-ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ РАБОТА

7. Производственная деятельность студенческого отряда осуществляется на основе хозяйственного договора, регламентирующего обязательства обеих сторон и заключаемого каждым студенческим отрядом с предприятием или организацией в соответствии с Типовым хозяйственным договором на работы, выполняемые студенческими отрядами, утвержденным Министерством высшего и среднего специального образования СССР и ЦК ВЛКСМ.

Заключение договора каждым студенческим отрядом производится на основании совместного постановления ЦК ЛКСМ и Минвуза (министерства народного образования) союзной республики, крайкома, обкома ВЛКСМ о дислокации студенческих отрядов на территории республики, края, области, принимаемого в соответствии с планом формирования Всесоюзного студенческого отряда, с учетом требования действующих инструкций.

Республиканские, краевые, областные, а также районные штабы осуществляют контроль за порядком оформления студенческих отрядов на предприятиях и в организациях, выполнением договорных обязательств. При решении спорных вопросов республиканские (краевые, областные) штабы от имени ЦК ЛКСМ союзных республик (крайкомов, обкомов комсомола) обращаются в органы государственного арбитража или в суды.

Руководители отрядов совместно с администрацией предприятий и организаций принимают необходимые меры по созданию нормальных и безопасных условий для труда, быта и отдыха участников отрядов.

8. В подготовительный период члены студенческих отрядов во внеучебное время проходят обучение навыкам профессиональной подготовки. Затраты на обучение производятся за счет средств предприятий и организаций, в которые направляют студенческие отряды.

9. Студенческий отряд обеспечивается самостоятельным, фронтом работ (отдельные объекты или строго определенные виды работ). Внутри отряда могут создаваться производственные бригады, право перемещать которые имеют руководители отряда.

Производственная деятельность отряда организуется в соответствии с проектно-сметной документацией, утвержденным технологическим процессом, действующими технологическими картами и существующими нормами и правилами под руководством администрации предприятия, организации и вышестоящих штабов студенческих отрядов.

Порядок приема на работу, продолжительность рабочего времени и другие условия труда для участников студенческих отрядов устанавливаются в соответствии с законодательством об условиях труда временных рабочих и служащих. Для членов студенческих отрядов, работающих на предприятиях и в организациях, где установлены пониженные нормы выработки для молодых рабочих, могут применяться по решению администрации пониженные нормы выработки, но не более чем на 20 процентов.

На участников студенческих отрядов распространяются Правила внутреннего трудового распорядка той организации, с которой заключен хозяйственный договор.

10. Подбор объектов и видов работ для отрядов должен осуществляться с учетом их народнохозяйственной важности, при участии заинтересованных министерств и ведомств, отвечать воспитательным целям «трудового семестра» и учитывать, как правило, профиль подготовки студентов в вузе.

Студенческий отряд призван обеспечить своевременное и качественное выполнение принятых обязательств, бороться за повышение производительности труда путем организации действенного социалистического соревнования, широкого внедрения передовых, прогрессивных методов организации труда, развития рационализации и изобретательства. Деятельность студенческих отрядов должна быть направлена на всемерное повышение эффективности производства, усиление режима экономии, улучшение качества работ.

11. По окончании работы студенческие отряды отчитываются об итогах производственной деятельности в установленном порядке по формам, утвержденным ЦСУ СССР.

12. В отрядах осуществляется политико-воспитательная, культурно-массовая и спортивная работа, являющаяся составной частью общественно-политической практики студентов. Планы этой работы, исходя из конкретных условий, разрабатываются руководителями отряда совместно с комитетом комсомола первичной комсомольской организации предприятия и согласуются с горкомом, райкомом комсомола по месту дислокации отряда. Их реализация находится под контролем вышестоящего штаба студенческих отрядов, комитета комсомола высшего учебного заведения, формирующего отряд. Итоги общественно-политической работы студенческих отрядов рассматриваются комитетами ВЛКСМ и ректоратами высших учебных заведений.

13, Отряды в своей деятельности постоянно развивают традиции патриотического движения: шефствуют над памятниками и обелисками,

сельской школой, детскими дошкольными учреждениями, оказывают разнообразную помощь колхозам и совхозам, предприятиям и организациям, местному населению, заботятся о героях войны и труда, семьях фронтовиков. Совместно с органами народного образования, местными комсомольскими организациями студенческий отряд организует воспитательную работу с детьми и подростками.

14. Отряды выступают активными пропагандистами политики КПСС и Советского правительства, непосредственными участниками походов по местам революционной, боевой и трудовой славы советского народа, экспедиции «Моя Родина – СССР», организаторами сдачи норм комплекса ГТО. В отрядах создаются лекторские группы, агитбригады, редакции отрядных стенгазет, бюро добрых услуг для населения и т.п.

В местах дислокации нескольких отрядов создаются информационно-пропагандистские центры.

15. Каждый участник студенческого отряда имеет форменную одежду, знак различия, нарукавную эмблему установленного образца. Форменная одежда и нарукавная эмблема приобретаются участниками за свой счет; знаки различия выдаются соответствующим штабом студенческих отрядов. У отряда имеется флаг единого образца, а также наименование, которое присваивается решением комитета комсомола учебного заведения.

Ритуалы и формы внутриотрядной жизни строятся в отряде в соответствии с рекомендациями Центрального штаба студенческих отрядов ЦК ВЛКСМ.

III. ОХРАНА ТРУДА В СТУДЕНЧЕСКОМ ОТРЯДЕ

16. Создание здоровых и безопасных условий труда для членов студенческих отрядов обеспечивается предприятиями, организациями, руководителями студенческих отрядов в соответствии с действующим законодательством.

17. Зачисление студентов в состав студенческих отрядов производится после прохождения ими обучения по утвержденным программам курса охраны

труда для студенческих отрядов, сдачи экзаменов и получения талона по технике безопасности, установленного Центральным штабом студенческих отрядов ЦК ВЛКСМ образца. В талон заносятся сведения о нарушениях правил техники безопасности, допущенных членом студенческого отряда на производстве. Грубое нарушение правил техники безопасности влечет за собой исключение из студенческого отряда.

18. Члены студенческих отрядов обязаны неукоснительно соблюдать требования действующих инструкций по охране труда и правил техники безопасности, а также санитарных норм и правил; пользоваться спецодеждой, спецобувью, защитными приспособлениями и другими средствами индивидуальной защиты, выдаваемыми предприятиями и организациями в соответствии с действующими нормами.

19. Республиканские, краевые, областные, а также районные штабы студенческих отрядов осуществляют строгий постоянный контроль за выполнением всех требований по созданию безопасных условий труда и быта членов студенческих отрядов, за соблюдением ими режима рабочего времени.

IV. МЕДИКО-САНИТАРНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ В СТУДЕНЧЕСКОМ ОТРЯДЕ

20. Медико-санитарную подготовку студенческих отрядов осуществляют органы здравоохранения в соответствии с действующими признаками и инструкциями Министерства здравоохранения СССР.

В местах дислокации студенческих отрядов учреждения здравоохранения обеспечивают медицинское обслуживание членов отрядов, контроль за их питанием и водоснабжением, соблюдением санитарных норм производства, жилищно-бытовыми условиями.

21. Отряды снабжаются органами здравоохранения медикаментами, перевязочными материалами и дезинфекционными средствами по нормам, утвержденным Министерством здравоохранения СССР.

Оплата медикаментов, перевязочных материалов и дезинфекционных средств осуществляется за счет предприятий и организаций, где работают студенческие отряды.

22. Размещение отряда в местах дислокации возможно лишь при наличии санитарного паспорта установленного образца, оформленного органами государственного санитарного надзора.

V. ФИНАНСОВО-ХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ВОПРОСЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНЧЕСКИХ ОТРЯДОВ

23. В финансово-хозяйственных вопросах деятельность студенческого отряда осуществляется в соответствии с действующим законодательством, а также инструкциями ЦК ВЛКСМ и Центрального штаба студенческих отрядов ЦК ВЛКСМ.

23. На время работы все члены отряда, включая его руководителей и обслуживающий персонал, приказом руководителя организации (предприятия), принимающей отряд, зачисляются в списочный состав организации (предприятия) как временные рабочие и служащие со дня приезда на работу. Оформление приказа распоряжения о зачислении осуществляется в течение первых трех дней по прибытии членов отряда.

25. Назначение освобожденных руководителей, обслуживающего персонала отряда на соответствующие должности осуществляется предприятием, организацией, где работает студенческий отряд, по представлению высшего учебного заведения.

Предельная численность этих работников устанавливается согласно прилагаемой таблице.

Оплата труда руководителей и завхозов студенческих отрядов производится предприятием, организацией на уровне окладов соответственно старших специалистов и завхозов предприятия, организации, а поваров – на уровне окладов (ставок) соответствующих категорий работников предприятий общественного питания.

26. На членов студенческого отряда распространяются условия оплаты труда, действующие на предприятии, в организации, где отряд работает, и, кроме того, за ними сохраняется по месту обучения получаемая в установленном порядке стипендия.

С согласия всех членов отряда распределение части коллективной заработной платы, превышающей тарифную, и премий между членами отряда может осуществляться с учетом индивидуального вклада каждого члена отряда (в том числе его руководителей и обслуживающего персонала) в коллективные результаты труда, то есть с применением коэффициента трудового участия (КТУ). Порядок применения коэффициента определяется Центральным штабом студенческих отрядов ЦК ВЛКСМ по согласованию с ЦК профсоюза работников просвещения, высшей школы и научных учреждений.

27. Оплата стоимости проезда членов студенческого отряда к месту работы и обратно, а также выплата им суточных в размере 1 рубля 30 копеек в день за время пребывания в пути и за первые три дня по прибытии к месту работы производятся за счет предприятия, организации, куда направляется для работы этот отряд. В необходимых случаях может оплачиваться стоимость проезда авиационным транспортом членов отрядов, прибывающих из европейской части страны на работу в районы Западной и Восточной Сибири, Крайнего Севера и Дальнего Востока. Оплата стоимости проезда членов отряда к месту их работы производится ЦК ЛКСМ союзной республики (крайкомом, обкомом комсомола) по месту формирования отряда за счет средств, перечисленных организацией, предприятием на эти цели.

Оплата стоимости обратного проезда членов отряда и выплата суточных в установленных размерах производится непосредственно организацией, предприятием.

28. Расчеты за выполнение работы с каждым членом студенческого отряда, включая руководителей и обслуживающий персонал, выплата им суточных производятся непосредственно через кассу предприятия, организации.

Окончательный расчет с членами отряда производится организацией, предприятием не позднее, чем в день, следующий за днем окончания работ отряда.

29. Для ведения расходов по оплате стоимости питания членов отряда в случаях создания в студенческом отряде собственной столовой, а также на другие общественные внутриотрядные нужды из взносов членов отряда за счет получаемых ими в кассе организации, предприятия авансов образуются средства отряда. Эти средства расходуются на указанные выше цели в соответствии со сметой, утвержденной общим собранием членов отряда.

Учет поступления и расходования отрядных средств осуществляется на общественных началах казначеем, избираемым на общем собрании из числа членов отряда.

Командир отряда отвечает за правильность ведения расходов, является распорядителем указанных средств в пределах утвержденной сметы, регулярно отчитывается перед отрядом.

Контроль за ведением расходов и учета отрядных средств осуществляется контрольно-ревизионной комиссией, избираемой на общем собрании из числа членов отряда в составе не менее трех человек. Комиссия еженедельно проверяет наличие средств в кассе отряда, правильность оформления приходных и расходных документов, соответствие направления расходов со статьями утвержденной сметы, по результатам проверки составляет акт и информирует членов отряда. В состав комиссии не должны включаться руководители и обслуживающий персонал отряда.

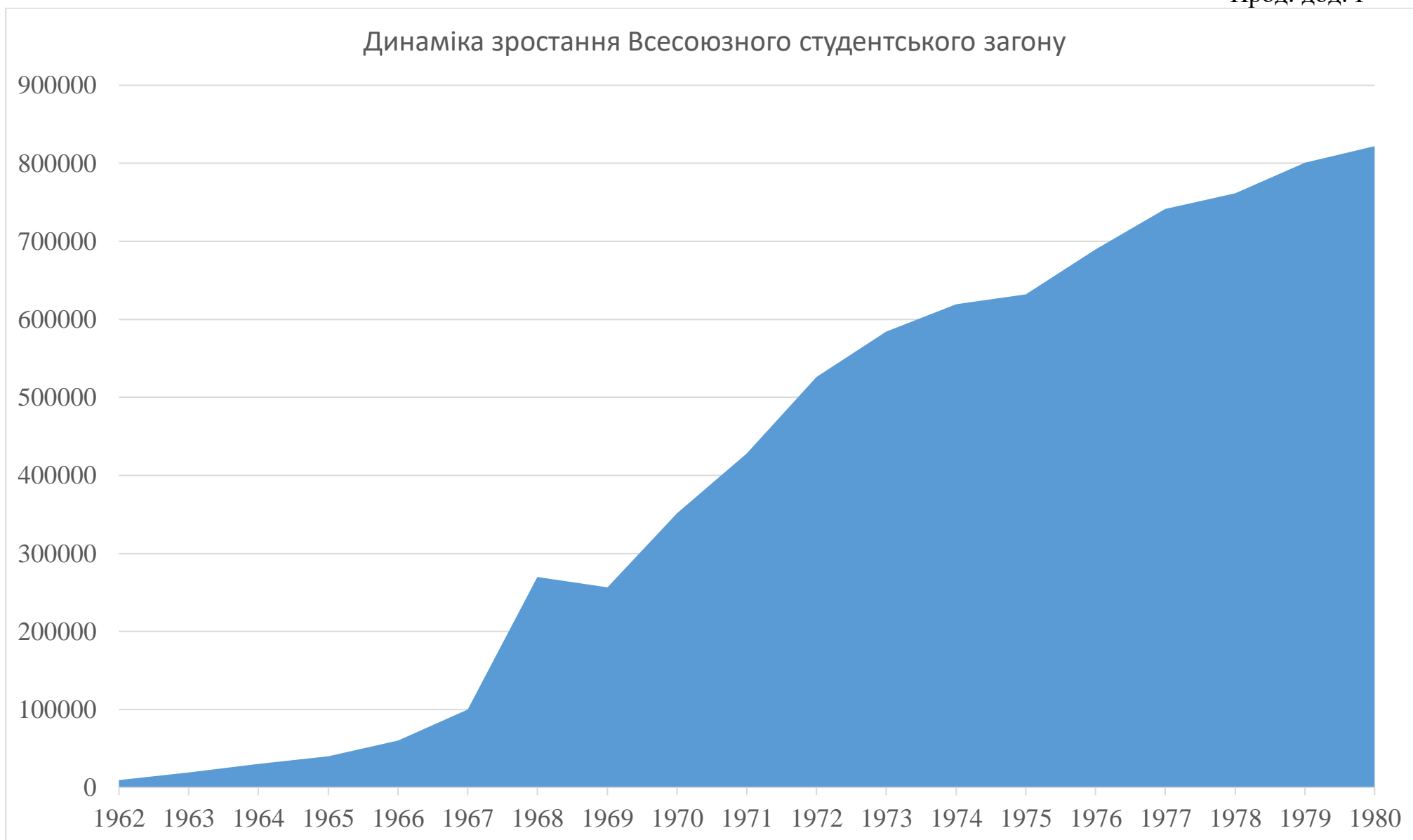
Порядок поступления, расходования и учета средств на общественные внутриотрядные нужды определяется инструкциями Центрального штаба студенческих строительных отрядов ЦК ВЛКСМ и осуществляется по формам учета и отчетности, согласованным с Министерством финансов СССР и Министерством высшего и среднего специального образования СССР.

Додаток Г

Загальна кількість учасників «Третього трудового семестру» в СРСР
(1959 – 1980 рр.) [232, с. 208].

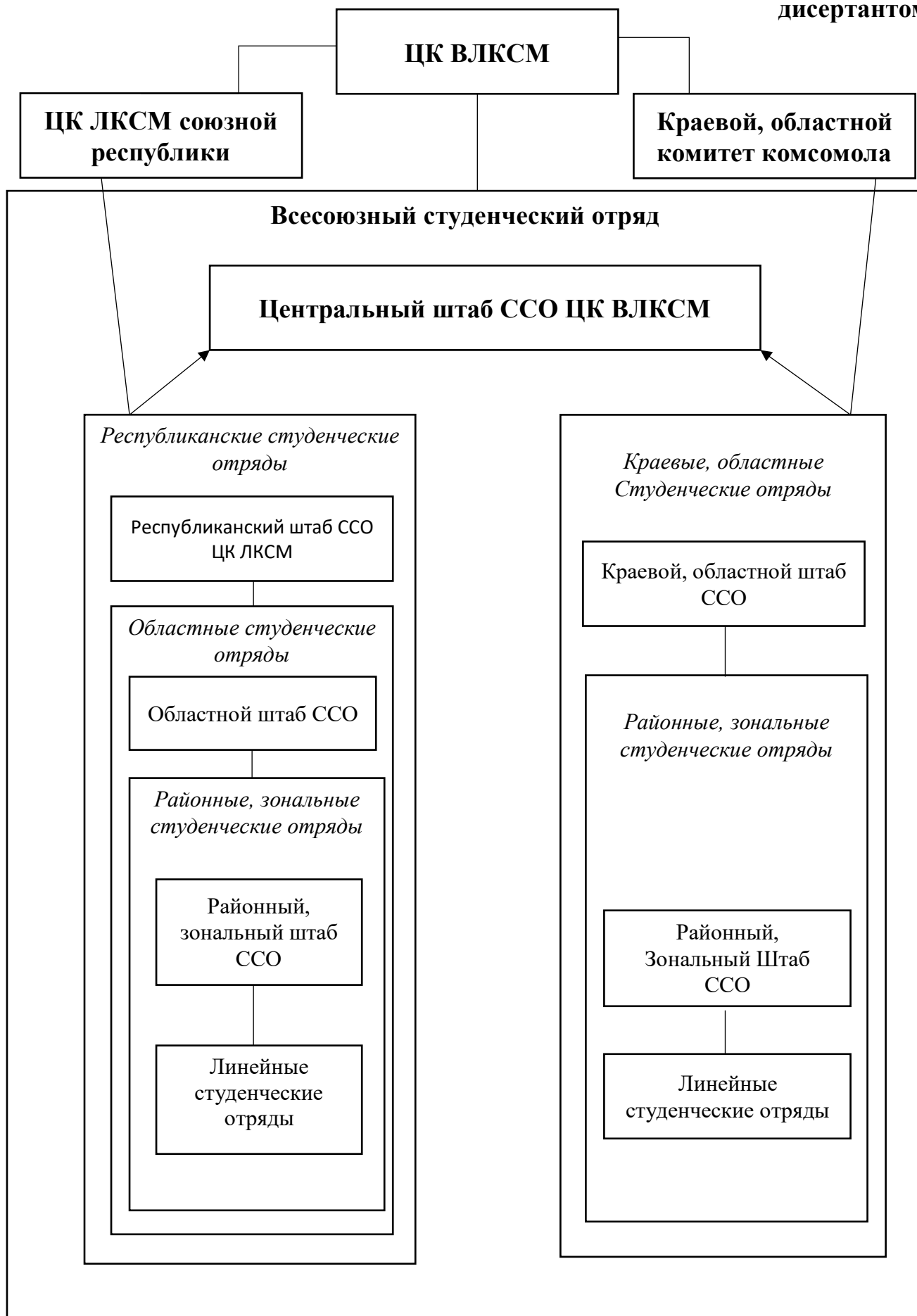
Рік	Кількість молоді в загонах
1962	9560
1963	19000
1964	30000
1965	40000
1966	60000
1967	100000
1968	270000
1969	256600
1970	351800
1971	427997
1972	526016
1973	584549
1974	619674
1975	632337
1976	689497
1977	741295
1978	761410
1979	800769
1980	822057

Динаміка зростання Всесоюзного студентського загону

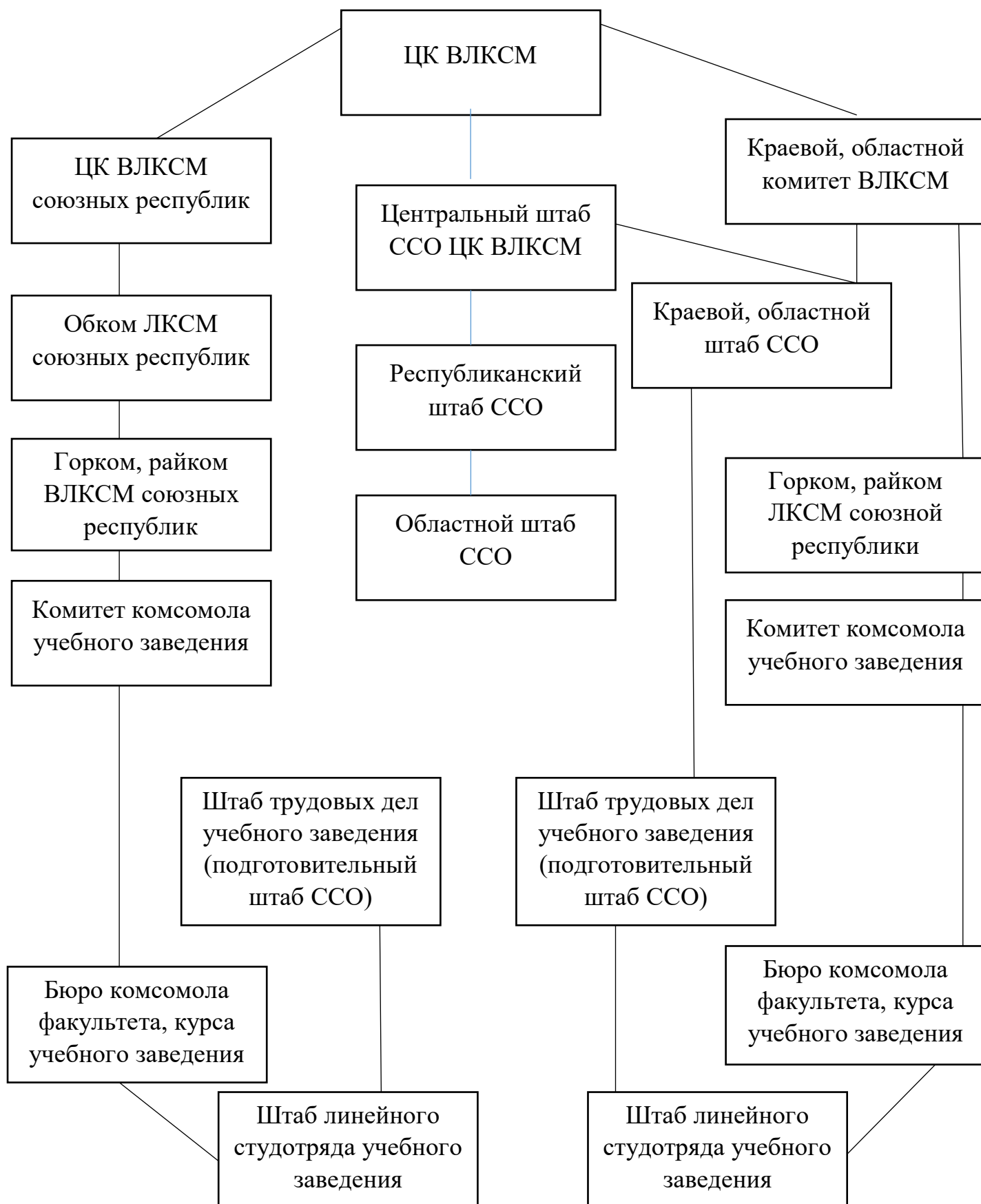
Додаток Д

Організаційна структура управління СЗ в робочий період [складено дисертантом]

Додаток Е

Структура управління студентським будівельним загonom у підготовчий період [складено дисертантом].

Додаток Ж**Студентський будівельний загін «Славутич» КДШ ім. О.М. Горького
(1970 р.) [Приватна колекція О. Реєнт]**

Фото 1. О.П. Реєнт на будівельному майданчику (перший зліва).

Фото 2. Будинки побудовані студентами-педагогами

Фото 3. Робота кипить...

Фото 4. Час відпочинку.

Додаток 3

Студентські будівельні загони КДШ ім. О.М. Горького [Приватна колекція Д. Омельченко].

Фото 1. Вранці наряд на роботу. с. Березовка, Нижневартовського р-ну, Тюменської обл. Будзагін «Буревісник»(1977 р.)

Фото 2. Д. Омельченко з друзями на екскурсії (м. Нижневартовськ, 1977 р.)

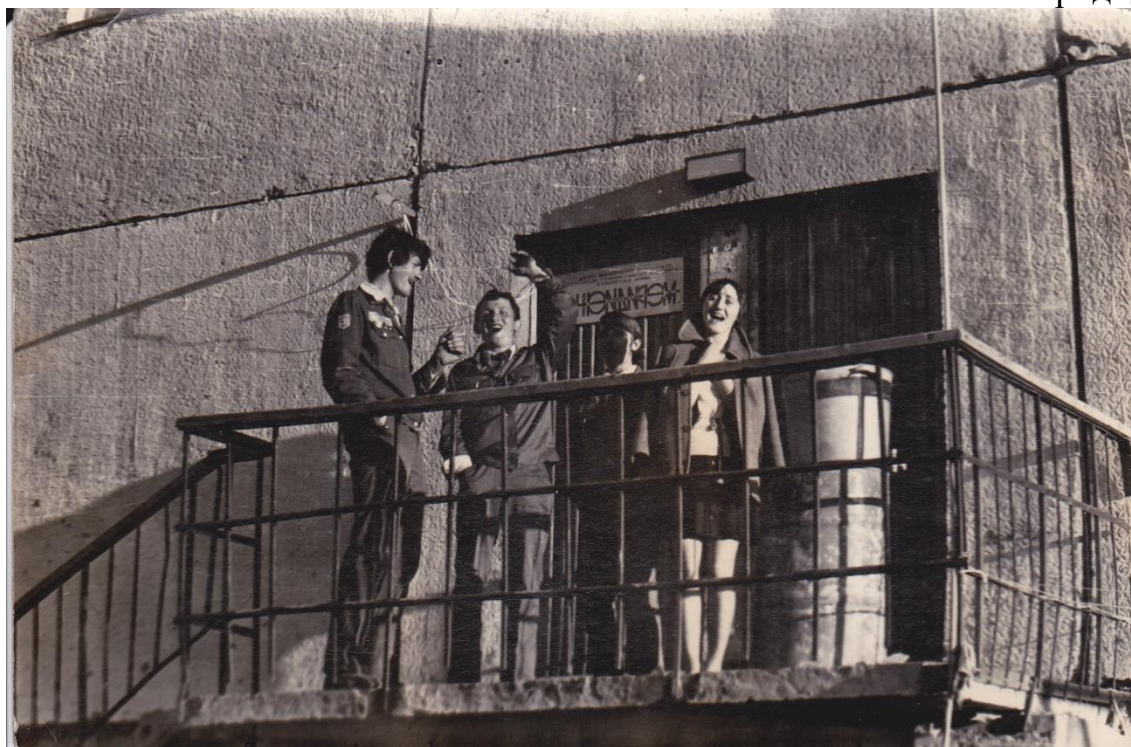

Фото 3. А.Коструба, Д.Омельченко, В.Гунченко. Українська пісня звучить на Чукотці в день будівельника. Серпень 1976 р., будзагін «Меридіан». Тут проживав загін.

Фото 4. Чукотка, 1976 р. Д. Омельченко, О. Іллюченко, В.Гартфіль. Солодка чорниця тундри.

Додаток К

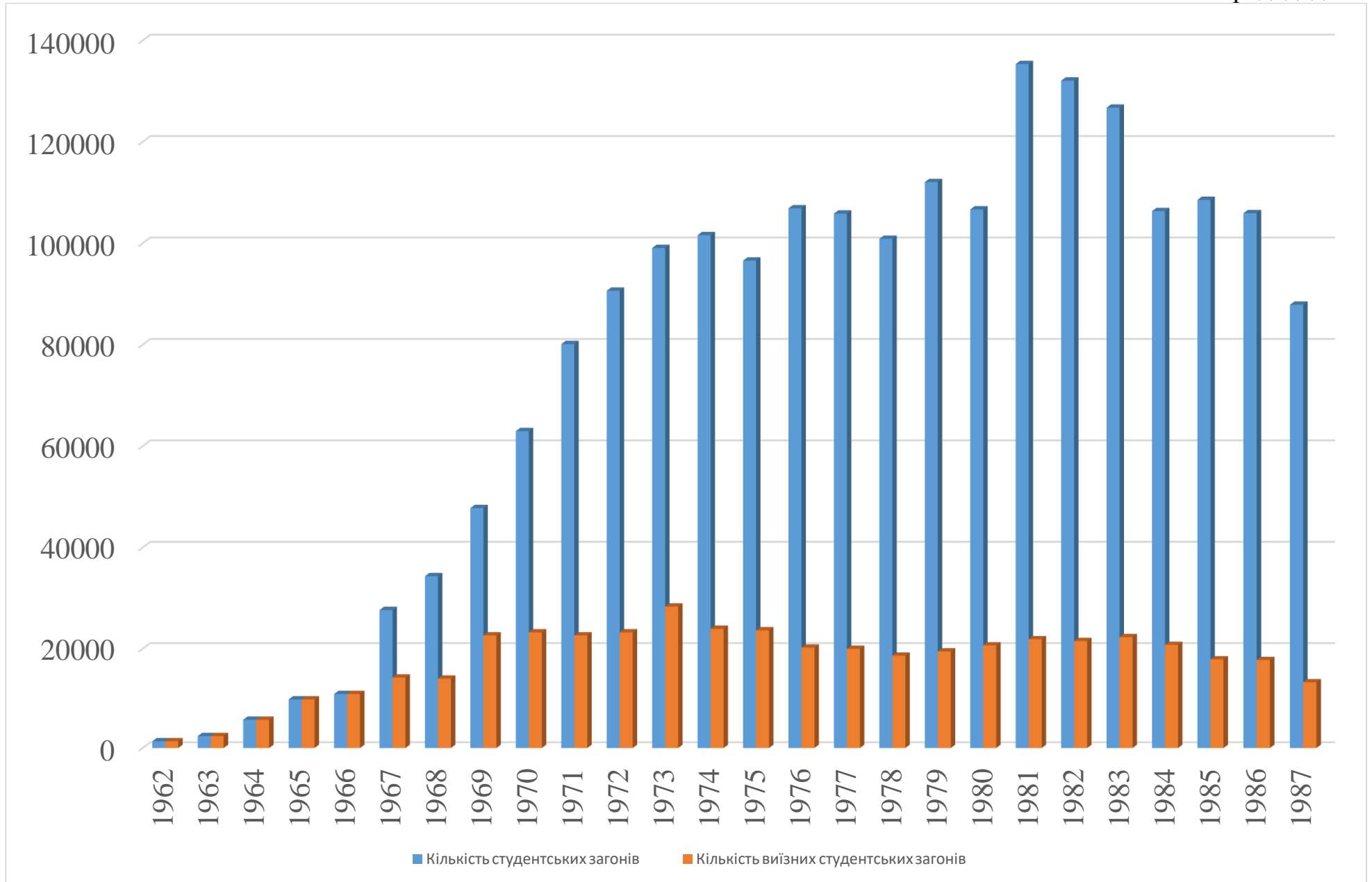
Виробничі показники Кустанайського обласного студентського будівельного загону [489, с. 52].

Рік	Кількість студентів у будівельних загонах	Кількість об'єктів	Виробіток на одного будівельника (крб.)	Освоєно капіталовкладень (в млн. крб.)
1962	1300	311	1400	1,82
1963	2460	556	1929	4,629
1964	5700	644	2527	11,963
1965	7800	646	2412	12,5
1966	5121	750	2362	12,95
1967	5500	644	2950	15,121
1968	5159	712	3000	16,3
1969	5006	745	3825	23,2
1970	4655	350	3570	19,2
1971	5087	3555	3507	20,99
1972	5276	358	3463	21,1
1973	5094	357	3931	22,565
1974	5349	341	3954	24,091

Додаток Л

Кількісний склад студентських загонів, що формувалися на базі навчальних закладів України [370, с. 131].

Рік	Загальна кількість студентських загонів	Кількість виїзних студентських загонів
1962	1370	1370
1963	2400	2400
1964	5700	5700
1965	9800	9800
1966	10897	10897
1967	27705	14202
1968	34373	13984
1969	47807	22684
1970	62973	23284
1971	80140	22684
1972	90660	23284
1973	99085	28386
1974	101617	23996
1975	96596	23693
1976	106917	20234
1977	105871	19986
1978	100896	18611
1979	112078	19461
1980	106695	20686
1981	135360	21926
1982	132092	21567
1983	126757	22356
1984	106356	20785
1985	108568	17879
1986	105945	17740
1987	87895	13256

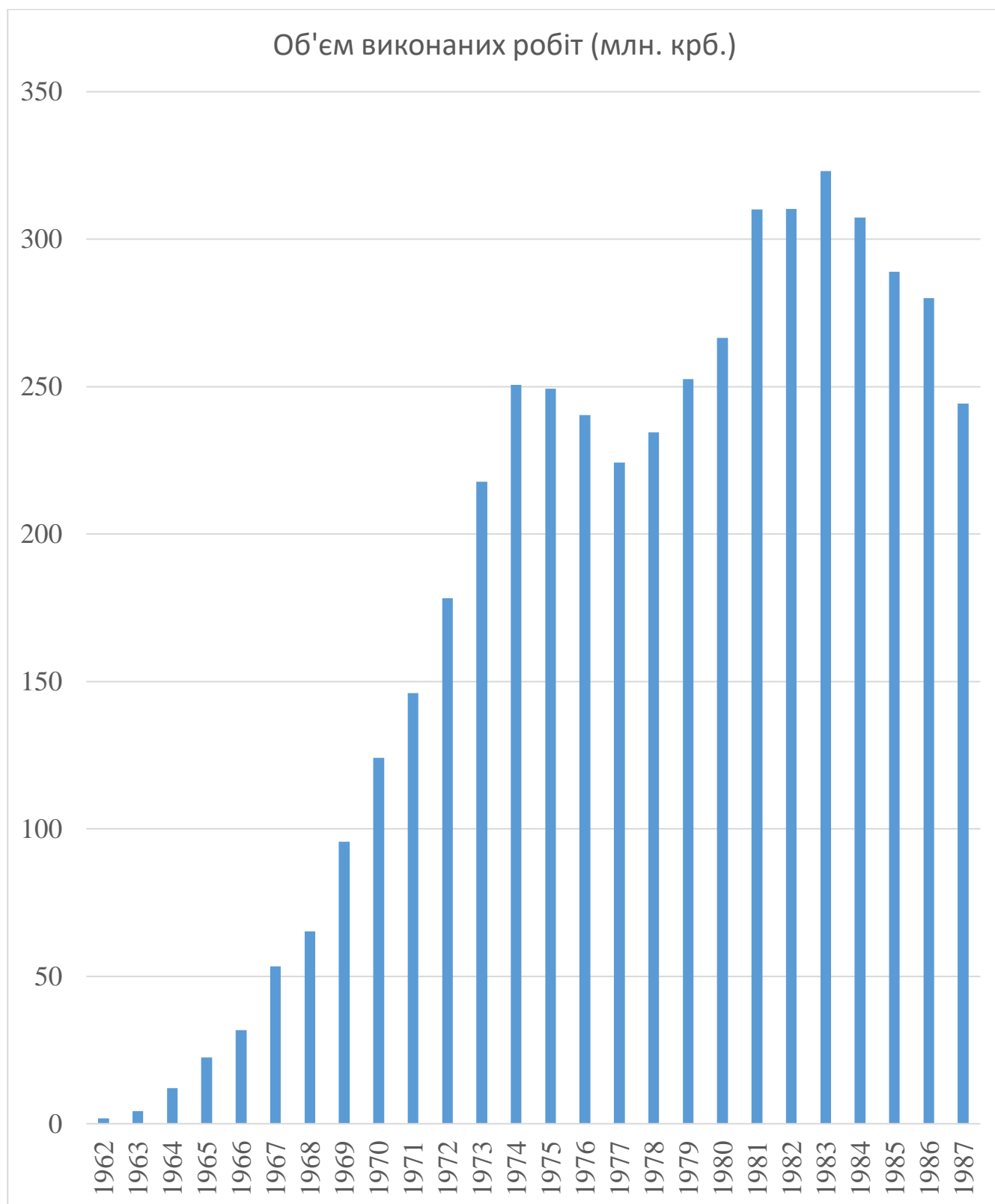
Додаток М

Якісні показники агітаційно-пропагандистської та суспільно-політичної роботи Кустанайського обласного будівельного загону [489, с. 54].

Рік	Прочитано лекцій	Проведено концертів	Організовано таборів-супутників
1962	632	322	-
1963	-	632	38
1964	1735	692	41
1965	2855	1131	33
1966	5000	3000	146
1967	1500	500	106
1968	2176	300	75
1969	808	600	83
1970	1600	727	78
1971	1936	897	117
1972	9881	4049	265
1973	2207	624	85
1974	1814	717	88

Додаток Н

Виробничі показники студентських загонів України [370, с. 134].

Додаток П

Агітаційно-пропагандистська та суспільно-корисна діяльність студентських загонів України 1963-1985 рр. [370, с. 133-134].

Рік	Кількість лекцій	Кількість концертів	Кількість таборів «Супутників»	Кількість дітей, що там відпочило	Кількість «проблемних» підлітків
1963	632	322	38	1217	
1964	1735	692	41	3349	
1965	2855	1131	63	6752	180
1966	5990	3556	185	17127	
1967	5221	4473	179	10320	
1968	5121	2833	261	7121	259
1969	6946	3394	212	5034	
1970	9471	5213	296	9981	931
1971	7926	3294	211	9086	
1972	9891	4049	265	9396	1028
1973	12756	5448	335	11647	
1974	13229	5666	364	12029	1286
1975	19239	6536	396	12587	1453
1976	21544	7512	458	11116	1567
1977	25773	9376	511	10725	1333
1978	29350	9972	509	10077	1510
1979	30491	11475	531	11517	2574

					Прод. дод. П
1980	32256	12257	529	12819	2858
1981	37933	14657	622	14414	1346
1982	37692	15659	564	12008	1369
1983	37715	15697	520	9996	1075
1984	23988	10286	448	6372	2334
1985	23014	10499	312	5743	2598

Додаток Р

**Виконання виробничої програми студентськими будівельними загонами
ВНЗ м. Києва, Кустанайська область Казахстанська РСР (1966 р.) [6].**

Місце дислокації загонів, р-н	Виробіток, тис. крб.	Кількість	Місце формування загонів
Комсомольський	508,8	154	Київ
Кустанайський	416,32	209	Київ, Харків
Наурзумський	1037,72	285	Київ
Орджонікідзевський	780,7	279	Київ
Семиозерний	863,36	225	Київ

Додаток С

Дислокація студентських будівельних загонів Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка з об'ємом робіт (Казахстанська РСР, 1968 р.) [10].

Місце дислокації загонів	Назва загону	Виконання виробничої програми, тис. крб.
Кустанайський	ім. 50-ти річчя ВЛКСМ	72,5
Магнайський	Волетель	60
Михайлівський	Чайка	105,9
Перемога	Альматр	81,26
Смирновський	Бригантина	135,2
Слов'янський	Романтики	113
Станційний	Робінзони	16
ст. Тогузак	Славутич-68	148

Додаток Т

Порівняльна таблиця якісних показників студентських будівельних загонів України [11].

	1968	1969	Зміни у порівнянні з минулим роком, %
Тривалість виробничого періоду, к-сть днів	40,4	40,5	
Чисельність студентського будівельного загону, чол.	20409	28012	137,2
Виконання виробничої програми, тис. крб.	17730,036	33254,37	187,5
Зростання трудової активності	100	120	20
Середньодобовий виробіток на 1-го члена загону, крб.	21,51	26,7	12,4
Фонд заробітної плати	19,2	14,3	-7,4

Додаток У

**Освоєння капіталовкладень студентським будівельним загonom м. Києва
(1979 р.) [65].**

Місце виробничої діяльності загонів	Освоєно капіталовкладень, тис. крб.	Чисельність загону, чол.
Київська область	2503	14200
Кримська область	140	
Херсонська область	200,8	
Рівненська область	140	
Донецька область	297,4	
Тюменська область	11938,8	
Брянська область	1014,3	
м. Гагарін	75	
Тувинська АРСР	1343	
Кустанайська область	1778,9	
Іркутська область	723,4	
Магаданська область	437,3	
Сахалінська область	1425,9	
Кабардино-Балкарська АРСР	35	
м. Київ	5132,76	
Загалом	27185,56	

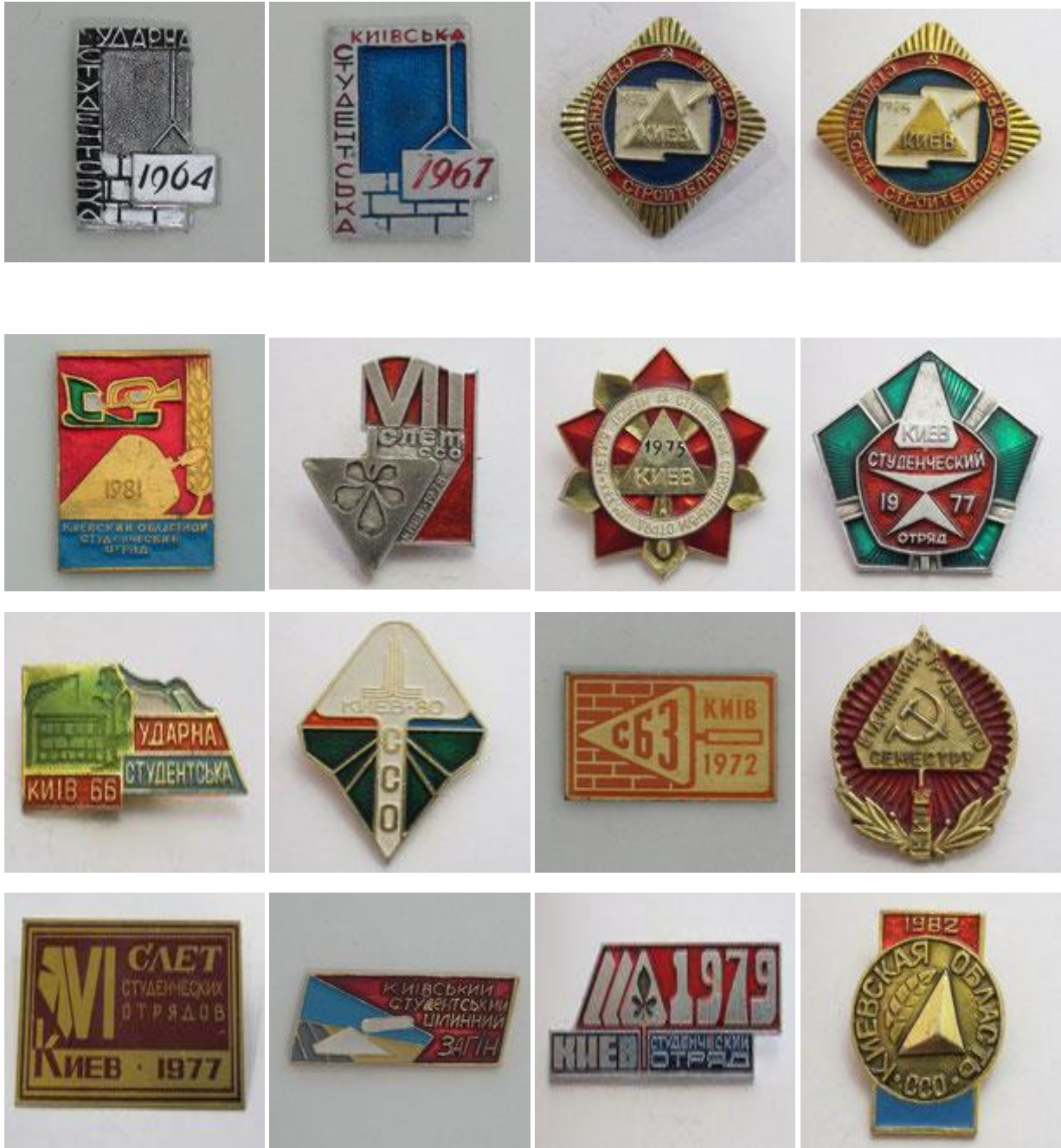
Додаток Ф

**Звіт виробничої діяльності Київського студентського будівельного загону
(1969 р.) [12].**

Загальне виконання виробничої програми, тис. крб.	3068,06
Будівництво	2748,96
Ремонт	50,0
Підсобні роботи	269,10
Чисельність загону, чол.	2488
Тривалість виробничого періоду, к-сть днів	46,6
Кількість людино-днів	116066
Виробіток на 1-го чол.	
За весь період, крб.	1105
Середньодобовий, крб.	23,7
Заробітна плата	
За весь період, крб.	456000
Середньодобовий, крб.	3,92

Додаток Х

Значки студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва [212, 214-215].

Додаток Ц

Знаки розрізнення Всесоюзного студентського загону [211].

Знаки различия ВСО

Боец студенческого отряда
(рядовой участник)

Штаб линейного студенческого отряда

Командир
линейного отряда

Комиссар
линейного отряда

Мастер
линейного отряда

Врач
линейного отряда

Член штаба
линейного отряда

Штаб районного (зонального) студенческого отряда

Командир
районного
(зонального)
отряда

Комиссар
районного
(зонального)
отряда

Главный инженер
районного
(зонального)
отряда

Главный врач
районного
(зонального)
отряда

Член районного
(зонального)
штаба

Штаб областного (краевого) студенческого отряда

Командир
областного
(краевого) отряда

Комиссар
областного
(краевого) отряда

Главный инженер
областного
(краевого) отряда

Главный врач
областного
(краевого) отряда

Член областного
(краевого) штаба

Штаб Республиканского Студенческого отряда

Командир
республиканского
отряда

Комиссар
республиканского
отряда

Главный инженер
республиканского
отряда

Главный врач
республиканского
отряда

Член
республиканского
штаба

Центральный штаб студенческих отрядов

Некоторые дополнительные знаки различия

Додаток Ш

Куртка «Цілінка» - один з символів руху студентських будівельних загонів
[Особиста колекція дисертанта]

Додаток Ш

Анкета

1. Назвіть роки навчання в інституті / університеті.
2. В які роки Ви брали участь в студентському будівельному загоні?
3. Якими мотивами Ви керувались вступаючи до студбудзагону?
4. Як Ви можете охарактеризувати роль студбудзагону інституту / університету в студентському будівельному русі м. Києва?
5. Яку назву мав Ваш студбудзагін?
6. Хто був командиром та комісаром загону?
7. На будівництві яких об'єктів Вам довелося брати участь?
8. Як організовувався побут та дозвілля у студбудзагоні?
9. Які труднощі виникали у діяльності студбудзагону? Як розв'язувались проблеми життя та діяльності будзагону?
10. Яку роль у житті та діяльності будзагону відігравали компартійні органи та комсомольська організація?
11. Які найбільш яскраві події з життя студентських будівельних загонів Вам запам'ятались?
12. Які нагороди чи заохочувальні нагороди маєте?
13. Назвіть здобутки Вашого будзагону.
14. Яку роль відіграв у Вашому житті досвід здобутий у будзагоні?
15. Чи вважаєте Ви необхідним поновлення студентського будівельного руху в рамках університету, міста, країни?

[Питання складені дисертантом].

Додаток Ю

Усні свідчення учасників подій

Додаток Ю.1

Інтерв'ю з *ДРОБОТОМ* *Іваном Івановичем* – деканом інституту філософської освіти і науки НПУ імені М.П. Драгоманова, доктором історичних наук, професором, заслуженим діячем науки і техніки України.

1. *Роки навчання в Київському державному педагогічному інституті ім. О.М. Горького / університеті.*

1972 – 1977 рр. – навчався на історичному факультеті КДПІ ім. О.М. Горького.

2. *В які роки Ви брали участь в студентському будівельному загоні?*

Три рази був бійцем студентського будівельного загону КДПІ ім. О.М. Горького – 1974 р. – Нефтеюганск; 1975 р. – на будівництві Байкало-Амурської магістралі (БАМ); 1976 р. – Чукотка.

3. *Якими мотивами Ви керувались вступаючи до студбудзагону?*

Матеріальний чинник (само утримання та допомога батькам), крім цього – це було досить престижно (це був суспільний феномен)

4. *Як Ви можете охарактеризувати роль студбудзагону інституту / університету в студентському будівельному рухові м. Києва?*

У своїй категорії, тобто з ВНЗ небудівельного профілю, на рівні м. Києва один з кращих студентських будівельних загонів, неодноразово нагороджувався високими грамотами, зокрема, Перехідним Червоним прапором!!!!

Обласні та міські студентські будівельні загани КДПІ ім. О.М. Горького також не відставали та посідали перші-другі місця у соціалістичних змаганнях!!!!!!!!

5. *Яку назву мав Ваш студбудзагін?*

Загони мали назви пов'язані з специфікою ВНЗ, і в тому числі, факультету – «Буревісник», «Історик», «Славут9ич» та ін.

6. *Хто був командиром та комісаром загону?*

Нефтеюганск – командир Чернешук В., комісар – Дробот І.

Байкало-Амурська магістраль – командир Чешко В., комісар Ніколаєнко С.

Чукотка – командир Овсієнко І., комісар Дробот І.

7. *На будівництві яких об'єктів Вам довелось брати участь?*

Студентські будівельні загони працювали на будівництві: спортивного комплексу – Нефтеюганск, виконували підсобні роботи на БАМі, теплової електростанції та будинків для місцевого населення на Чукотці.

8. *Як організовувався побут та дозвілля у студбудзагоні?*

На першому місці завжди була робота! Робота! Й ще раз робота! По вечорах полюбляли збиратися біля вогнища, де співали пісні під гітару, влаштовували різні конкурси та забави. Святкували дні народження бійців. Проте найбільшим святом був «День бійця студентського будівельного загону» – це був офіційний вихідний, організовувалася концертна програма, проводилися екскурсії, де ми мали змогу ознайомитися з місцевим колоритом та традиціями!

9. *Які труднощі виникали у діяльності студбудзагону? Як розв'язувались проблеми життя та діяльності будзагону?*

Труднощі звичайно що виникали, але вони мали локальний характер (здебільшого побутового характеру) і не впливали на роботу загону. Варто відзначити й професійний відбір кадрів – випадкових людей у загоні не було!!!

10. *Яку роль у житті та діяльності будзагону відігравали компартійні органи та комсомольська організація?*

Вони відігравали ключову організаційну роль при формуванні будівельного загону (вони його вели від початку його формуванню до завершення виконання робіт).

11. *Які найбільш яскраві події з життя студентських будівельних загонів Вам запам'ятались?*

Кожний виїзд був особливий, кожний день проведений у будівельному загоні особливий. Але найбільше запам'яталися велич природи тих регіонів Радянської держави, де працювали – а це і велич Іртишу та Єнісею, незабутні враження залишилися від побаченого криголаму, що доставляв провізію на Далекий Сибір. Але ні що не може порівнятися з враженнями отриманими від побаченого цвіту тундри. Приємні спогади залишилися й від спілкування з місцевими жителями, особливо чукчами!!!!!!!

12. Які нагороди чи заохочувальні нагороди маєте?

Дві почесні грамоти ЦК ВЛКСМ

Три грамоти ЦК ЛКСМУ

Заступник секретаря комітету комсомолу КДП імені О.М. Горького.

О. Реєнт нагородив 3-х томником «Микола Островський»

13. Назвіть здобутки Вашого будзагону.

Загін нагороджувався неодноразово Перехідним Червоним прапором ЦК ЛКСМУ, а також грошовими преміями!

14. Яку роль відіграв у Вашому житті досвід здобутий у будзагоні?

Досвід отриманий у студбудзагонах допомагає й досі, зокрема у спілкуванні з студентами.

15. Чи вважаєте Ви необхідним поновлення студентського будівельного руху в рамках університету, міста, країни?

Звичайно було б добре – це надало б молодій людині пройти школу трудового виховання, й сприяло подальшій професійній підготовці та підготовці до «дорослого» життя.

Додаток Ю.2

Інтерв'ю з *БОНДАРЕМ Віталієм Івановичем* – доктором педагогічних наук, професором, дійсним членом НАПН України.

1. *Роки навчання в Київському державному педагогічному інституті ім. О.М. Горького / університеті.*

1960-1965 рр. – студент дефектологічного відділення педагогічного факультету КДПІ ім. О.М. Горького

2. *В які роки Ви брали участь в студентському будівельному загоні?*

Був у першому будівельному загоні, що було сформовано на базі КДПІ ім. О.М. Горького для виробничої діяльності у Кустанайській області Казахської РСР, а саме у 1962 р.

3. *Якими мотивами Ви керувались вступаючи до студбудзагону?*

На першому місці був ідейно-патріотичний чинник (ще до вступу в інститут працював на добровільних засадах на будівництві вугільних шахт Донбасу), крім цього це була свого роду «екзотика» (природа, спосіб життя та ін.). Про матеріальну винагороду тоді не йшлося.

4. *Як Ви можете охарактеризувати роль студбудзагону інституту / університету в студентському будівельному рухові м. Києва?*

1962 р. – це рік коли було вперше сформовано будівельний загін з студентів ВНЗ м. Києва, для якого базою стали навчальні заклади, що були пов'язані з будівельними спеціальностями. Педагогів не планували включати до його складу. Але я з Максименком Григорієм (секретар комітету комсомолу КДПІ ім. О.М. Горького) підійшли до Т. Главак (прим. авт. Ващенко), працювала на той час завідуючою студентським відділом Київського міськкому комсомолу, і наполягли на тому що б було сформовано будівельний загін з студентів-педагогів. Вона вагалася, адже потрібно було показати у перший виїзд високі виробні результати. Але ми перемогли. Проте стояла умова, щоб загін був максимально укомплектований хлопцями. Крім того, наш загін було

доукомплектовано 5 студентами будівельних спеціальностей, що мали відповідати за технічну організацію будівельних робіт.

5. *Яку назву мав Ваш студбудзагін?*

У перший виїзд ще було традиції називати свій будівельний загін, він називався у відповідності до назви нашого навчального закладу, тобто студентський будівельний загін КДПІ ім. О.М. Горького.

6. *Хто був командиром та комісаром загону?*

Командиром загону був я – Бондар Віталій Іванович, а комісаром – Цяцько Алла Йосипівна (прим. авт. Капська).

7. *На будівництві яких об'єктів Вам довелось брати участь?*

Наш загін працював на будівництві житлових будинків для працівників колгоспу. Працювали ми у с. Сараузин Аркаликського району Кустанайської області. Це мали бути котеджі, що будувалися з різними виходами на дві сім'ї. Всього силами майбутніх педагогів було побудовано шість таких будинків. Вулицю, де вони були розміщені, назвали «Березка» (так називалася база відпочинку для студентів та викладачів КДПІ ім. О.М. Горького, яка знаходилася неподалік м. Києва)

8. *Як організовувався побут та дозвілля у студбудзагоні?*

Після приїзду до місця нашої дислокації, першу ніч ми переночували на соломі недавно побудованому корівнику. Наступного дня на околиці села ми розбили наметове містечко (військові палатки привезені з собою), там ми поставили металеві ліжка. Умови для життя були нормальними. Продуктами харчування забезпечував місцевий колгосп, про що нас було попереджено заздалегідь ще у Києві, їди було вдосталь. Поряд була річка та озеро, де було багато риби, яку крім нас ніхто не ловив. Готували їжу дівчата з нашого загону. Розпорядок дня був наступним: з 5-ої години і до 12 години – виробнича діяльність, з 12-16 год. – обідня перерва (досить жарко, працювати було неможливо), і з 16-20 год. – продовження виробничої діяльності. Мій робочий день розпочинався з 5-ої години ранку з наради у керівництва колгоспу і закінчувався з завершенням робіт на виробничих об'єктах. У загоні була сурова

дисципліна. Вихідний день, як такий був відсутній, працювали майже весь час. У ввечері ходили до місцевого клубу на танці чи кіно, організовували концерти та вечори відпочинку для місцевої молоді, з гітарою для вогнища майже щодня збирався весь загін.

9. Які труднощі виникали у діяльності студбудзагону? Як розв'язувались проблеми життя та діяльності будзагону?

Труднощі, що виникали досить швидко вирішувалися завдяки голові колгоспу Сартаю Жемусовичу, який ставив завдання першочергово забезпечувати будівельними матеріалами студентів. Проте інколи траплялися простої у будівництві, цей час ми використовували для відпочинку. Трапився один прикрий випадок у нашому загоні, а саме один студент самовільно покинув загін у відправився до Києва, потім його за порушення дисципліни було відраховано ректором з інституту.

10. Яку роль у житті та діяльності будзагону відігравали компартійні органи та комсомольська організація?

У підготовці та відправці першого студентського будівельного загону вони відіграли організуючу та керуючу роль.

11. Які найбільш яскраві події з життя студентських будівельних загонів Вам запам'ятались?

Кожен день проведений на цілині був для нас особливими. Проте найбільше мені запам'яталося, як ми у перші дні після прибуття до місця дислокації виготовляли саман (прим. авт. будівельний матеріал з глини з додаванням соломи), який згодом використовували при будівництві будинків; також пам'ятними були зустрічі з місцевим населенням, вечори відпочинку у місцевому клубі, перегляд кінофільмів, «поседеньки» до пізньої ночі біля вогнища з бійцями загону.

12. Які нагороди чи заохочувальні нагороди маєте?

Як тоді ще не було спеціальних нагород за нашу діяльність. Мене, як командира загону, нагородили туристичної путівкою до Чехословаччини та НДР (прим. авт. Чехії, Словаччини та Німеччини), рядових бійців грошовими

преміями та путівками до баз відпочинку. Варто відзначити, що за свою діяльність на ціліні ми отримали досить великі кошти, близько 800 руб. за два місяці виробничої діяльності (з яких було вираховано податки, які згодом повернули, бо постанова ЦК ВЛКСМ забороняла вираховувати податки).

13. Назвіть здобутки Вашого буд загону.

У виробничих показниках загін посів друге місце у своїй зоні.

14. Яку роль відіграв у Вашому житті досвід здобутий у будзагоні?

Для мене участь у будівельному русі мала визначальне значення. Така діяльність навчила мене думати на декілька кроків вперед. Навчила мене відповідальності, адже я як командир був відповідальний за весь загін. Вдосконали мої лідерські якості (до цього я очолював студентський профком).

15. Чи вважаєте Ви необхідним поновлення студентського будівельного руху в рамках університету, міста, країни?

Так, це було б чудовою можливістю молодому поколінню взяти старт у свої професійній діяльності. Крім того така діяльність може мати соціалізаційні можливості для молодого покоління.

Додаток Ю.3

Спогади *РЕШТА Олександра Петровича* – члена-кореспондента НАН України, заступника директора Інституту історії України НАНУ, доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, Голови Національної спілки краєзнавців.

Ще одним напрямом громадського життя вузу була робота студентських будівельних загонів. Улітку 1971 р. спробував свої сили в роботі одного з таких загонів. Наступні три роки очолював загін "Славутич", який працював у радгоспі «Буревісник» Наурзумського району Кустанайської області (Казахська РСР). Серед студентів завжди були такі, що по закінченні навчального року міняли конспекти на робочу роботу і рушали в компанії друзів трошки попрацювати, заробити якісь кошти. Після 1954 р., коли пролунав клич партії освоювати степи Казахстану, студенти вже організовано виїжджали на цілину. Сьогодні це важко уявити, але тоді ми знаходили в цій роботі моральне задоволення, тягнулися до людей, прагнули допомогти. Всі роботи виконувалися з почуттям високої відповідальності. У студентів і місцевого населення був взаємний інтерес, і це було дуже важливо. То була нелегка, хоча й цікава справа. Робочий день командира починався вдосвіта, як кажуть, з першими півнями, і тривав 14-15 годин. Доводилося вирішувати найрізноманітніші питання: налагоджувати помешкання та харчування бійців, укладати договори на виконання робіт, підписувати наряди, вести складні розрахунки з організаціями-субпідрядниками. У процесі роботи оволодівав функціями виконроба, майстра, бухгалтера. Ось тоді знадобилися навички, набуті в Київміськкомунбуді та армії.

А який неоціненний життєвий досвід та імпульс до роботи давало спілкування з директором радгоспу Миколою Григоровичем Козловим! Він так умів поставити виробничий процес, що кожна його ланка діяла як відлагоджений механізм. І нам вдавалося не порушувати цього ритму! Напевне, що ще й донині служать людям зведені нами в далекому Казахстані ферми,

житлові будинки, виробничі та складські приміщення. Бійці "Славутича" двічі перемагали у змаганні будівельних загонів, а я, як командир, нагороджений знаком ЦК ВЛКСМ «Молодому передовику виробництва».

Працювали багато і завзято. Та, незважаючи на важку працю і втому, встигали ще й концерти влаштувати, і спортивні змагання проводити для місцевих мешканців. "Тумани і запах тайги" спонукали молоді романтичні натури до написання віршів, складання пісень. Часто самі собі влаштували свята й залучали до них місцеве населення. У різних загонах були свої традиції. Але далеко від дому намагалися святкувати звичні для себе свята. Виготовляли подарунки, щоб привітати один одного, слали додому телеграми з вітаннями-листівками.

Додаток Ю.4

Інтерв'ю з *ЛИСЕНКОМ* *Олександром Євгенійовичем* – доктором історичних наук, професором.

1. *Роки навчання в Київському державному педагогічному інституті ім.О.М. Горького / університеті.*

1973-1978 рр.

2. *В які роки Ви брали участь в студентському будівельному загоні?*

1976-1977 рр.

3. *Якими мотивами Ви керувались вступаючи до студбудзагону?*

Жагою подорожей і нових вражень, бажанням випробувати себе в жорстких умовах Крайньої Півночі, а також покращити своє матеріальне становище (при цьому про купівлю чогось конкретно не йшлося). Ієрархія мотиваційних чинників була саме такою.

4. *Як Ви можете охарактеризувати роль студбудзагону інституту / університету в студентському будівельному рухові м. Києва?*

Мені складно визначити цю роль та місце, оскільки це був доволі масовий і розгалужений рух з власною управлінською структурою. З огляду на те, які престижні путівки отримували кращі загони КДП, можна стверджувати, що вони стояли доволі високо в рейтингу будівельних загонів

5. *Яку назву мав Ваш студбудзагін?*

Тепер вже не пам'ятаю назви загонів (можливо, «Сокіл»?)

6. *Хто був командиром та комісаром загону?*

На Чукотці (містечко Егвекінот Іультинського району) загін очолив І.І. Дробот.

На Ямалі комісаром був В.Чишко, а комісаром – я.

7. *На будівництві яких об'єктів Вам довелося брати участь?*

На Чукотці буд загін був задіяний на ремонті підлоги електростанції, споруджені фундаментів для високовольтних опор і при станційних трансформаторів, а також бетонної дороги від селища до електростанції. На Ямалі у с. Газ-Сале були створені дві бригади штукатурів, які вели штукатурні роботи (зовнішні та внутрішні) на житлових 2-х поверхових будівлях та спорудах соціального призначення. Свої види робіт виконувала столярна бригада

8. *Як організовувався побут та дозвілля у студбудзагоні?*

У загонах діяв суровий режим дня і дисципліна. Основний час відводився праці. Але, попри значну втому, вільний час використовувався для культурно-масової та спортивної роботи, в тому числі серед місцевого населення.

На Чукотці я та ще один боєць загону грали за футбольну команду електростанції на першість району, за що я отримав приз кращого бомбардира.

На Ямалі ми організували вокально-інструментальний ансамбль, виступаючи з концертами і грали танці для молоді, провели турнір з міні-футболу.

9. *Які труднощі виникали у діяльності студбудзагону? Як розв'язувались проблеми життя та діяльності будзагону?*

Якихось серйозних труднощів практично не існувало, всі проблеми вирішувалися в діловому, креативному ключі.

10. *Яку роль у житті та діяльності будзагону відігравали компартійні органи та комсомольська організація?*

Партійні організації фактично контролювали весь процес і рух, а комсомольські займалися кадровими питаннями. Стати бійцем престижного загону було доволі складно.

11. *Які найбільш яскраві події з життя студентських будівельних загонів Вам запам'ятались?*

Найяскравішим спогадом перебування на Чукотці стало спостереження за полярним сяйвом та холодна погода у серпні, коли довелося працювати в теплому верхньому одязі (фуфайках і взутті).

Крім того, важко звикнути до того, що час від часу, бійці почергово працювати в нічний час на «лівому» об'єкті – будівництво «корамо» – загону для оленів.

На Ямалі – це була поїздка на човні річкою Таз (приток Обі) за рибою для бійців будзагону, відвідання с.Тібей-Сале з традиційним цвинтарем та чумами (житлом ненців)

12. Які нагороди чи заохочувальні нагороди маєте?

Маю нагороди за організацію спортивного й культурного життя як комісар загону в Ямало-Ненецькому автономному національному окрузі

13. Назвіть здобутки Вашого будзагону.

Загони перевиконували виробничі завдання, що навали підстави для застосування преміальну оплату праці. У змаганнях будівельних загонів Києва вони посіли місце.

14. Яку роль відіграв у Вашому житті досвід здобутий у будзагоні?

Досвід, здобутий у будзагонах, виявився не просто корисним. У складній соціально-економічній ситуації в Україні в середині 90-х років я створив будівельну бригаду і близько 7 років «підробляли» на будівництві в приватному секторі та ремонті квартир. Це дало змогу «вижити» в складних умовах.

Крім того, набуті навички штукатура і бетонувальника стали придатними під час будівництва власної садиби.

Це був досвід, який гартував молодих студентів і готував їх до самостійного життя.

15. Чи вважаєте Ви необхідним поновлення студентського будівельного руху в рамках університету, міста, країни?

Відновлення студентського будівельного руху було б безумовно позитивною, неоціненою, економічною і соціальною акцією.

Додаток Ю.5

Інтерв'ю з ГОЛОВКОМ Миколою Леонтійович – доктором історичних наук, професором.

1. *Роки навчання в Київському державному педагогічному інституті ім. О.М. Горького / університеті.*

1973-1978 рр. – навчався на історичному факультеті КДПІ ім. О.М. Горького.

2. *В які роки Ви брали участь в студентському будівельному загоні?*

У 1975 р. – був бійцем студентського будівельного загону КДПІ ім. О.М. Горького.

3. *Якими мотивами Ви керувались вступаючи до студбудзагону?*

Було дуже популярно і гордо – носити звання бійця студентського будівельного загону! Це був патріотичний порив! Крім цього важливу роль відігравав матеріальний чинник, адже праця у будівельному загоні була високо оплачуваною (враховуючи, що мені вже було за двадцять вже якось потрібно себе матеріально забезпечувати).

4. *Як Ви можете охарактеризувати роль студбудзагону інституту / університету в студентському будівельному рухові м. Києва?*

Студентські будівельні загани КДПІ ім. О.М. Горького завжди були на передових позиціях у будівельному русі м. Києва, і це враховуючи, що ВНЗ мав непрофільний статус, такі результати досягалися насамперед самовідданою працею студентів та вмiлим керуванням.

5. *Яку назву мав Ваш будзагін?*

Загін мав назву «Сокіл-75»

6. *Хто був командиром та комісаром загону?*

Загін очолював студент другого курсу історичного факультету Моголівець Д., а комісаром загону був я (Головко М.)

7. *На будівництві яких об'єктів Вам довелось брати участь?*

Загін працював на будівництві хлібокомбінату у Читинській області.

8. *Як організовувався побут та дозвілля у будзагоні?*

Побут та дозвілля організовувалися самі для себе – починаючи від пісень біля вогнища і закінчуючи різними спільними заходами з місцевими жителями на місці дислокації.

9. *Які труднощі виникали у діяльності студбудзагону? Як розв'язувались проблеми життя та діяльності буд загону?*

Найбільша трудність яка виникала – це здолати фізичне навантаження пов'язане з виконанням будівельних робіт, змусити себе кожного ранку підійматися й виконувати одну й ту ж роботу (працювали практично без вихідних). Але тут були й свої плюси – студент оволодівав навиками будівельних робіт (іншими словами кажучи – навичками робітничих професій).

10. *Яку роль у житті та діяльності буд загону відігравали компартійні органи та комсомольська організація?*

Комітети КППС здійснювали загальне керування студентськими будівельними загонами в цілому, а комітети комсомолу Інституту були безпосередніми організаторами студентського будівельного загону – підбирали командира і комісара загону, забезпечували контроль за укладанням договорів на виконання будівельних робіт між загonom та господарською організацією, здійснював дистанційне керівництво загonom.

11. *Які найбільш яскраві події з життя студентських будівельних загонів Вам запам'яталися?*

Сон – після важкого робочого дня!!!! Звичайно, що насамперед це незабуті враження отримані від знайомства з природою краю, де працював загін, а також від знайомства з місцевими жителями (вони переважно досить лояльно ставилися до студентів). Взагалі кожний день проведений у студентському будівельному загоні був особливий!

12. *Які нагороди чи заохочувальні нагороди маєте?*

Нагороди комітету комсомолу ВНЗ та Київського міському ЛКСМУ.

13. *Назвіть здобутки Вашого будзагону.*

Загін було нагороджено грошовими преміями та грамотами Київського міського комітету комсомолу.

14. Які позитивні та негативні сторони Ви можете виділити в роботі студентських будівельних загонів педінституту / університету?

Негативних сторін було не так багато, а от позитивних набагато більше, зокрема хоча те, що студентський будівельний загін після повернення на місце формування обов'язково здійснював фінансову допомогу та брав шефство над дитячими будинками, дитячими садками та ін.. І це було досить престижно, крім того була гордість за таку роботу!

15. Яку роль відіграв у Вашому житті досвід здобутий у студбудзагоні?

Допоміг оволодіти робочою професією (яка є в пригоді нині), а також сформуватися як молодому спеціалісту та уміння приймати рішення у самих екстремальних ситуаціях, брати відповідальність за їх виконання.

16. Чи вважаєте Ви необхідним поновлення студентського будівельного руху в рамках університету, міста, країни?

Без сумніву, що так! Це надасть молодій людині необхідну трудову підготовку для дорослого життя! Але чи можливо у наш час подібне організувати? Думаю важко буде, але можливо!

Додаток Ю.6

Інтерв'ю з *ШАРПАТИМ Віктором Григоровичем* – доктором історичних наук, професором кафедри історії та ентополітики факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка НПУ імені М.П. Драгоманова.

1. *Роки навчання в Київському державному педагогічному інституті ім. О.М. Горького / університеті.*

1975-1980 рр. – навчався на історичному факультеті КДПІ ім. О.М. Горького.

2. *В які роки Ви брали участь в студентському будівельному загоні?*

Під час навчання три рази був бійцем студентських будівельних загонів, що організовувалися на базі ВНЗ, зокрема 1977 р. – Газ-Сале (прим. автора Тазовський район Ямало-Ненецького автономного округу); 1978 р. – Тарко-Сале (прим. автора місто (з 23 березня 2004 р.) в Ямало-Ненецьком автономному окрузі); 1979 р. – Нижньовартовськ (прим. автора адміністративний центр Нижньовартовського району Ханти-Мансійського автономного округу).

3. *Якими мотивами Ви керувались вступаючи до студбудзагону?*

Перш за все це була романтика, де ми могли ознайомитися з раніше не знайомими для нас місцями, природою, культурою; звичайно, що важливу роль у нашому виборі відіграло й матеріальне стимулювання праці, адже наша робота високо оплачувалася.

4. *Як Ви можете охарактеризувати роль студбудзагону інституту / університету в студентському будівельному рухові м. Києва?*

Вузівський загін організовувався щороку і завжди приймав найактивнішу участь у будівництві народногосподарських об'єктів для радянської країни, крім того його відправляли у найнедоступніші та найважчі місця – на півострів Ямал, Чукотка, Тюмень; а студентські будівельні загони інших ВНЗ столиці

відправляли або ж до Київської чи Кримської областей (*прим.* автора нині АР Крим).

5. *Яку назву мав Ваш студбудзагін?*

Загін, в якому мені довелося працювати називався «Витязь»-77 (78; 79). В ці роки набуває поширення практика, коли загін мав сталу назву, а до цієї назви добавлявся лише рік, в якому працював загін.

6. *Хто був командиром та комісаром загону?*

Керівний склад загону підбирався з «досвідчених» людей, тобто з тих хто працював не перший рік, у нас у загонах це були старшокурсники, тому я не можу згадати всі імена наших командирів, пам'ятаю, що командирами були Чешко В. та Мічурін.

7. *На будівництві яких об'єктів Вам довелось брати участь?*

Ми працювали у місцях поселення геологів: будували будинки, штукатурили їх, облаштовували їх для життя, займалися будівництвом доріг. Доводилося розвантажувати баржі, але за це вже була окрема плата.

8. *Як організовувався побут та дозвілля у студбудзагоні?*

Робота велася графіком, був внутрішній розпорядок загону, порушення якого суворо каралися. Вихідний був один на тиждень – неділя. У цей день давали концерти для місцевих жителів (десь два концерти за виробничий період). Організовували спортивні змагання, зокрема з футболу. Був один «поза плановий» вихідний – день будівельника.

9. *Які труднощі виникали у діяльності студбудзагону? Як розв'язувались проблеми життя та діяльності будзагону?*

Найбільші труднощі – це комарі (мошка) та холод... Літо було коротке і вже в під кінець серпня було дуже холодно, що навіть замерзав цементний розчин для будівництва. Щодо побутових проблем, то суттєвих таких не було, загін працював як єдине ціле.

10. *Яку роль у житті та діяльності будзагону відігравали компартійні органи та комсомольська організація?*

Ці організації відігравали ключову роль в підготовці загону до виробничої діяльності

11. Які найбільш яскраві події з життя студентських будівельних загонів Вам запам'ятались?

Найбільш запам'яталися зустрічі з місцевими жителями, варто відзначити, що люди були дуже привітні і з повагою ставилися до роботи яку ми виконували. Крім того, мене зачаровувала місцева флора і фауна тих країв, адже в Україні мені не доводилося такого зустрічати.

12. Які нагороди чи заохочувальні нагороди маєте?

За роботу у загонах нагороджувався грамотами та значками, які вручали місцева комсомольська організація, а також будівельна організація на балансі якої ми перебували

13. Назвіть здобутки Вашого будзагону.

Весь час наш загін нагороджувався перехідним вимпелом комітету комсомолу ВНЗ.

14. Яку роль відіграв у Вашому житті досвід здобутий у будзагоні?

Досвід отриманий у студентському загоні – неоціненний. Там я пройшов школу життя. Крім того, я зміг отримати практичні навички будівельних робіт. Така робота була лише плюсом для всіх, незважаючи на всі труднощі що були.

15. Чи вважаєте Ви необхідним поновлення студентського будівельного руху в рамках університету, міста, країни?

Я тільки за! Студентам це надавалась можливість поправити своє матеріальне становище, але й навчитися чого, пройти підготовку до «дорослого» життя, а також відчувати романтику.

Додаток Ю.7

Інтерв'ю з *ВИГОВСЬКИМ Миколою Юрійовичем* – доктором історичних наук, професором кафедри історії та археології слов'ян факультету історичної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова.

1. *Роки навчання в Київському державному педагогічному інституті ім. О.М. Горького?*

Навчався на історичному факультеті КДПІ ім. О.М. Горького в період з 1976-1981 рр.

2. *В які роки Ви брали участь в студентському будівельному загоні?*

Мені довелося три рази ставати під знамена студентських будівельних загонів: у 1976 р. – це була Київська область, а два наступні роки (1977 р., 1978 р.) – півострів Ямал: Газ-Сале (прим. автора Тазовський район Ямало-Ненецького автономного округу); Тарко-Сале (прим. автора місто (з 23 березня 2004 р.) в Ямало-Ненецьком автономному окрузі).

3. *Якими мотивами Ви керувались вступаючи до студбудзагону?*

На першому місці був ідейно-патріотичний чинник, адже в цей період комсомольськими органами проводилася велика пропагандистська робота із закликами до роботи у будівельних загонах, крім цього бути студбудзагонівцем було досить престижно, не останню роль відігравав і матеріальний чинник.

4. *Як Ви можете охарактеризувати роль студбудзагону інституту / університету в студентському будівельному русі м. Києва?*

Якщо брати в цілому студентський будівельний загін КДПІ ім. О.М.Горького, то він завжди був в авангарді будівельного руху м. Києва.

5. *Яку назву мав Ваш студбудзагін?*

В цей час загони нашого внз мали сталу назву, організатори вбачали в цьому певний символізм, до давався лише рік виїзду того чи іншого будівельного загону, наш загін, що виїжджав на півострів Ямал мав назву «Витязь».

6. *Хто був командиром та комісаром загону?*

У 1976 р. – командиром був І.Овсієнко; 1977 р. – командир Чишко В., комісаром Лисенко О., а у 1978 р. здається командиром був Селянко, а комісаром Живора С.

7. *На будівництві яких об'єктів Вам довелося брати участь?*

Ми будували житлові будівлі для працівників газової галузі, яка почала досить активно розвиватися в цьому регіоні.

8. *Як організовувався побут та дозвілля у студбудзагоні?*

Як і будь який студентський будівельний загін, ми працювали за певним графіком: підйом о 6-ій ранку, лінійка, сніданок, виробнича діяльність на об'єктах (інколи тривала аж по 16 год.) і т.д. Прожили в цих недобудованих будинках, але пристосованими для більш-менш комфортного проживання, спали на «нарах». Був один вихідний – неділя. Два свята – день будівельника і день фізкультурника. В ці дні організовувалася святкова лінійка, де роздавалися різні нагороди та премії, організовували художню самодіяльність для місцевих жителів, а також проводили з ними спортивні змагання.

9. *Які труднощі виникали у діяльності студбудзагону? Як розв'язувались проблеми життя та діяльності будзагону?*

Дуже важко було пристосуватися до нових природно-кліматичних та побутових умов в умовах життя в студентському будівельному загоні, навіть незважаючи на серйозну підготовку, яку ми проходили перед цим. Ну і звичайно це були – КОМАРІ.

10. *Яку роль у житті та діяльності будзагону відігравали компартійні органи та комсомольська організація?*

Вони були нашим настановчим і керуючим органом. Я б хотів відзначити діяльність на посаді секретаря комітету комсомолу КДПІ ім. О.М.Горького О. Реєнта, саме завдяки його діяльності студентські будівельні загони нашого вnz своєчасно проходили якісну підготовку, що позитивно відображалось під час виробничого періоду.

11. *Які найбільш яскраві події з життя студентських будівельних загонів Вам запам'ятались?*

Насамперед для мене запам'яталася дорога туди й назад (варто відзначити, що добиралися ми 4 доби в одну сторону). Хотів би відзначити людей, які там працювали (переважно були жителі з України) – це насамперед порядність і чесність. Вразила природа: тундра, вічна мерзлота, особливо запам'яталися карликові берези!!!

12. Які нагороди чи заохочувальні нагороди маєте?

За свою роботу діяльність у студентських будівельних загонів нагороджували грамотою вузівського комітету комсомолу та грошовими преміями.

13. Назвіть здобутки Вашого будзагону.

У 1977 р. – наш загін посів перше місце у соціалістичних змаганнях серед загонів, що працювали в Тюменському краї, а командира загону В. Чишко виділяли у районних газетах.

14. Яку роль відіграв у Вашому житті досвід здобутий у будзагоні?

Це була хороша життєва школа перевірки себе в екстремальних умовах, адже саме в таких умовах проявляється характер людини, його переваги і недоліки.

15. Чи вважаєте Ви необхідним поновлення студентського будівельного руху в рамках університету, міста, країни?

У ринкових відносинах відробити такий рух досить важко, але, на мою думку, можливо. Зокрема, як один з форм відродження руху, волонтерський рух.

Додаток Ю.8

Інтерв'ю з *ОМЕЛЬЧЕНКОМ Дмитром Григоровичем* – заступником директора Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді.

1. *Роки навчання в педагогічному інституті ім. О.М. Горького?*

1974 – 1978 рр. – навчався в державному педагогічному інституті ім. О.М. Горького, на філологічному факультеті.

2. *В які роки Ви брали участь в студентському будівельному загоні?*

Три рази брав участь у студентському будівельному загоні:

1975 р. – Київська область (Броварський і Бориспільський р-ни);

1976 р. – Чукотка, смт Анадир;

1977 р. – Ханти-Мансійський національний округ, Тюменська область, селище Белозорька.

3. *Якими мотивами Ви керувались вступаючи до будзагону?*

Їх було декілька:

1. Це побачити цікаві місця Радянського Союзу (адже перш ніж потрапити до місця дислокації загону ми мали подолати досить велику відстань);

2. Матеріальний чинник (оплата за виконану роботу була досить пристойна);

3. Загальний духовний підйом, щодо участі будівництві об'єктів народного господарства;

4. *Як Ви можете охарактеризувати роль будзагону інституту / університету в студентському будівельному рухові м. Києва?*

У цілому партійні комітети інституту і факультетів, комітети комсомолу інституту проводили системну роботу по формуванню будзагонів. Подібна робота проводилася й інших ВНЗ закладах м.Києва. Особливістю студентських будівельних загонів КДПІ ім.. О.М. Горького полягала в тому, що тут привелювала ідеологічна складова створення матеріальних ресурсів!!!

5. *Яку назву мав Ваш будзагін?*

У Київській області працював загін «Буревісник», на Чукотці «Меридіан», а в Тюменській області не пам'ятаю.

6. *Хто був командиром та комісаром загону?*

У Київській області – командир Тихомиров Г., комісар Омельченко Д.;

Тюменська область – командир Іллюченко О., комісар Гартфіль В.;

Чукотка – командир Байда В., комісар Корсаков В.

7. *На будівництві яких об'єктів Вам довелось брати участь?*

У Броварському р-ні будували житлові будинки та господарські споруди для працівників радгоспу с. Семиполки, після закінчення загін було передислоковано в Бориспільський р-н с.Бортничі на будівництво об'єктів тепличного господарства; на Чукотці довелося будувати дизельну електростанцію, підсобні споруди, а також довелося брати участь у будівельних роботах, що велися в аеропорті Анадир; у Тюменській області – спорудження бетонних основ для нафтових резервуарів.

8. *Як організовувався побут та дозвілля у будзагоні?*

Жили в недобудованих об'єктах, проте пристосованих для нормального проживання в умовах будівельного загону; продукти харчування і вода доставлялися вчасно, їжу готували самі (для цього у загін брали спеціально дівчат); у Київській області харчувалися у їдальні – проте з нас за це вираховували з заробітної плати!

Вихідних було два на шість-вісім тижнів: перший день на день бійця студентського будівельного загону, а у другий день мав відбуватися якийсь спільний захід з місцевим населенням! О 7-й годині був підйом, а у 8 годині мали бути на виробничому об'єкті і так до 20 години, з двох годинним обіднім переривом!

9. *Які труднощі виникали у діяльності студбудзагону? Як розв'язувались проблеми життя та діяльності буд загону?*

Найбільшими труднощами при роботі загонів було наявність будівельних матеріалів (найбільш складно з цементом – одного разу нам навіть віддали

кольоровий цемент, щоб загін не простоював!!!). Проте будівельні організації йшли на зустріч нам і нас першочергово забезпечували матеріалами для будівництва. Ще одну трудність приготувала для природа – нас просто заїдали комарі! В цілому ж з місцевим населенням були дружні відносини!

10. Яку роль у житті та діяльності буд загону відігравали компартійні органи та комсомольська організація?

Компартія відігравала роль контролюючу роль за діяльністю загону від початку його створення і до завершення діяльності. Десь 50% студентів були членами комуністичної партії, проте вони їхали як добровольці, примус був відсутній!

11. Які найбільш яскраві події з життя студентських будівельних загонів Ви запам'ятали найбільше?

Найбільше запам'яталися переїзди до місць дислокації (адже ми «по дорозі» заїжджали і у Москву!). На місцях виробничої діяльності вразив тваринний і рослинний світ тундри (Чукотка), а також побут і уклад життя чукчі, а також особливості їх культури, у Тюменській області – кедрі (або як їх називали місцеві жителі «кедричі»), вразила тайга, а також великомасштабні об'єми перекачки нафти на Куйбишев! Запам'яталося ударне будівництво вигрібних ям для баків, з другого дня нашого перебування на виробничому об'єкті кожного дня вирубували лід і вигрібали землю трактором С100, щоб досягти потрібного розміру, останні два були справді ударними, працювали всі не покладаючи рук, але роботу закінчили вчасно! Запам'яталися різні курйозні моменти, що виникали під час роботи!

12. Які нагороди чи заохочувальні нагороди маєте?

Грамота комітету Комсомолу КДП ім.. О.М. Горького

13. Назвіть здобутки Вашого будзагону.

Загін отримував заохочувальні подарунки!

14. Яку роль відіграв у Вашому житті досвід здобутий у будзагоні?

Найперше це соціальний досвід, гарна школа життя, де дуже чітко прослідковувалася роль кожного члена загону, людська сутність була на

поверхні (навчився розбиратися в людях). Також відкриваєш сам себе, адже у загонах доводилося зустрічатися з такими проблемами з якими у повсякденному житті не зустрічався!

15. Чи вважаєте Ви необхідним поновлення студентського будівельного руху в рамках університету, міста, країни?

Абсолютно підтримую відродити загни соціального реагування! (наприклад педагогів у дитячих будинках, медиків та ін.), але обов'язково щоб була заробітна плата!

Додаток Ю.9

Інтерв'ю з *ЗАГРЕБЕЛЬНОЮ Ніною Іванівною* – кандидатом історичних наук, доцентом кафедри навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти факультету історичної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова.

1. *Роки навчання в Київському державному педагогічному інституті ім. О.М. Горького / університеті.*

Протягом 1980–1985 рр. навчалася на історичному факультеті КДПІ імені О.М. Горького

2. *В яких роках Ви брали участь в студентському загоні?*

За період навчання в інституті, я два рази була бійцем студентського загону (1981, 1982 рр.), а саме працювала провідником в залізничній галузі.

3. *Якими мотивами Ви керувались вступаючи до студзагону?*

Я поступила до ВНЗ у 1981 р., тоді також існували проблеми з поселенням до інституцького гуртожитку, а учасникам студентських загонів він надавався першочергово, це й підштовхнуло мене до участі в загонах; крім того, праця високооплачувалася, а також я отримала можливість побувати у різних куточках Радянського Союзу.

4. *Як Ви можете охарактеризувати роль студзагону інституту / університету в студентському будівельному рухові м. Києва?*

Це були загони всесоюзного масштабу, які в умовах нестачі людських ресурсів, надавали реальну допомогу залізничній галузі.

5. *Яку назву мав Ваш студзагін?*

Наш загін мав досить романтичну назву «Голубые дали».

6. *Де працювали Ваші студзагони?*

Доводилося працювати за різними напрямками, як і по Українській РСР, так і по всьому Радянському Союзі, зокрема я була провідником за такими маршрутами: Київ-Новоросійськ, Київ-Караганда, Київ-Мурманськ, Київ-Павлодар, Київ-Луцьк та ін.

7. *Як організовувався побут та дозвілля у загоні?*

Специфіка загону не давала можливості проводити якісь масштабні заходи, адже доводилося працювати по одному провіднику на вагон, хоча по нормах мало бути мінімум двоє, але й у такому напруженому графіку знайти час, щоб зібратися у штабному вагоні по спілкуватися з колегами чи то поспівати пісень

8. *Які труднощі виникали у діяльності студзагону? Як розв'язувались проблеми життя та діяльності загону?*

Труднощів було багато й виникали вони постійно, але ми отримували кваліфіковану допомогу від штатного персоналу, які надавали нам поради як поводити себе в тій чи іншій ситуації. Зокрема, не рідно вагони були не «першої свіжості», а й інколи в аварійному стані, потрібно було пояснити пасажирам, що це поїзд додатковий і тут вже подають що є. Була відповідальність за матеріальні цінності (наприклад, прийом-передача вагону, недостача постільної білизни та ін.) Крім того, різний контингент пасажирів, з якими потрібно було знайти спільну мову, навіть траплялися «кримінальні елементи», які хотіли проїхати «зайцем», і тут нам потрібно було боятися навіть за своє життя...

9. *Яку роль у житті та діяльності загону відігравали компартійні органи та комсомольська організація?*

Комітети компартії та комсомолу виконували організаційну функцію, вони були безпосередніми організаторами студентських загонів, проводили агітацію серед студентів щодо участі в русі. Ми проходили досить серйозну підготовку: проходили курси, щоб оволодіти азами професії провідника, після чого мали скласти іспит і пройти медичну перевірку, а вже лише тоді ми отримували допуск до роботи. І все це було під наглядом цих організацій.

10. *Які найбільш яскраві події з життя студентських загонів Вам запам'яталися?*

Подій багато, але мені найбільше згадуються той час, коли прибували до кінцевої станції маршруту поїзда, там мали можливість: чи то познайомитися з

культурними надбаннями місцевості, чи то скупатися в морі, а то й навіть просто поспати після важкої і тривалої подорожі...

11. Які нагороди чи заохочувальні нагороди маєте?

Задоволені пасажири – це була найбільша наша нагорода. Пасажири дуже часто писали подяки в інститут та комітети комсомолу за високий рівень обслуговування.

12. Які позитивні та негативні сторони Ви можете виділити в роботі студентських загонів педінституту / університету?

Негативні сторони були, але я хочу сказати, що позитивних було набагато більше. Бути членом студентського загону було престижно, ми отримували не лише неоціненний життєвий досвід, а й досить не погані кошти за виконану роботу (крім основної заробітної плати, ми мали непогані «чайові»). Крім того, ми були обличчям внз.

13. Яку роль відіграв у Вашому житті досвід здобутий у студзагоні?

Досвід здобутий у загонах допоміг розвинути такі вміння та навички, як комунікабельність, знаходити компроміс, діяти у різних нестандартних ситуаціях, досвід проживання у важких та несприятливих умовах, а також бути великим психологом та ін.

14. Чи вважаєте Ви необхідним поновлення такого студентського руху в рамках університету, міста, країни?

Якщо брати спеціальні зағони, то мабуть ні, скрізь повинні працювати професіонали, бо це велика відповідальність, пов'язана з ризиком для життя. А якщо говорити про будівельні зағони – то я тільки «за», на мою думку, це потрібно для того, що студенти відчули «романтику життя»!

Додаток Ю.10

Інтерв'ю з *ВАШКЕВИЧЕМ Віктором Миколайовичем* – доктором філософських наук, професором кафедри управління та євроінтеграції НПУ імені М.П. Драгоманова, академіком УАН, заслуженим працівником народної освіти України

1. *Роки навчання в Київському державному університеті ім. Тараса Шевченка?*

Навчався на історичному факультеті протягом 1973–1978 рр.

2. *В яких роках Ви брали участь в студентському загоні?*

За період навчання в університеті, я був бійцем студентського загону чотири рази (1974-1977 рр.). Протягом цього часу я виїздив у складі загону до Кустанайської області, Комсомольського району, с. Михайлівка.

3. *Якими мотивами Ви керувались вступаючи до студзагону?*

Їх було декілька: по-перше, патріотичні мотиви – своєю працею ми прагнули зробити внесок у розбудову країни; по-друге, романтичні – ознайомлення з природою та культурою «цілиного краю»; по-третє – заробити певні кошти, адже я поступив до університету вже після армії та був одружений, а за літо у будівельному загоні можна було заробити досить великі кошти (600-800 крб. – за півтора місяці). Але варто відзначити, що відбірковий конкурс до загонів в університеті був досить високим і становив близько 30 чол. на місце, тому випадкових людей там не було.

4. *Як Ви можете охарактеризувати роль студзагону інституту / університету в студентському будівельному рухові м. Києва?*

Це були загони, які відігравали провідну роль у структурі студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва, вони завжди були на перших позиціях у обласних змаганнях будівельних загонів, кількісний та якісний склад був досить великим у порівнянні з іншими загонами.

5. *Яку назву мав Ваш студзагін?*

Наш загін мав кожного року мав одну і ту саму назву «Наdejда», до якої додавався рік, коли наш СБЗ виїздив на діяльність (наприклад «Наdejда-75», і так далі).

6. *Хто був командиром та комісаром загону?*

Перші свої два виїзди у складі будівельного загону я був рядовим бійцем, а командиром був Володимир Бондаренко. А вже в 1976 та 1977 рр. загін очолював я, а комісаром був Юрій Сорока.

7. *На будівництві яких об'єктів Вам довелося брати участь?*

Як я вже відзначав, що року наш загін дислокувався в одному і тому ж місці, тому протягом цього часу нам довелося працювати на багатьох об'єктах. Але найчастіше студентів використовували на будівництві та ремонті сільськогосподарських приміщень, зокрема ферм, а також приватних будинків призначених для працівників колгоспу. Виконували й інші підсобні роботи для додаткового заробітку.

8. *Як організовувався побут та дозвілля у загоні?*

Проживали ми в дерев'яному будинку, де були всі зручності для проживання великої кількості людей. Там завжди була чистота та порядок. Підйом був о 6-ій ранку, щоранку я проводив невелику організаційну лінійку, де розглядалися і обговорювалися поточні виробничі проблеми. Потім – сніданок та виїзд на будівельні об'єкти (загін складався з декількох бригад, які працювали незалежно одна від одної і перебували на досить великій відстані), робочий день тривав до пізньої ночі з перервою на обід близько 1,5-2 години. Була досить сурова не лише виробнича дисципліна, а й побутова. Заборонялося навіть заходити в робочому в одязі до приміщення, де ми проживали. Весь загін мав бути на місці до 12 годин ночі, особливо бійці, які вперше приїхали на цілину. У нашому загоні діяло правило, що з «штрафників» знімалися кошти, які передавалися у фонд загону. А вже в кінці нашої зміни з нього преміювали найбільш працюючих та найактивніших бійців студбудзагону.

Харчування було організовано на досить високому рівні. Продуктами нас забезпечував колгосп, вартість яких у розмірі 50% оплачувалася загonom. Їжу

готували самі, для цього брали спеціально підготовлену людину, якій допомагали за певні кошти місцеві жителі. Вихідних за весь виробничий період було два: на день студентських будівельних загонів (в цей з'їдилися всі будзагони з області яким влаштовували культурну програму) та день будівельника. У суботу був скорочений день, десь до 5 години, а потім ми йшли до лазні. А вже ввечері влаштовували концерти самодіяльності для жителів села та танці. Виступали з концертами, зокрема української пісні (Ю. Сорока). Щороку до складу загону включали іноземця, який працював на рівні з іншими членами нашого загону.

9. Які труднощі виникали у діяльності студзагону? Як розв'язувались проблеми життя та діяльності загону?

Суттєвих таких труднощів у моєму загоні не виникало, був порядок та дисципліна. Найбільша проблема – це не своєчасне забезпечення будівельними матеріалами, особливо цементом (інколи нам навіть приходилося його «купувати»). Хоча варто відзначити, що керівництво колгоспу робило все від них залежно, що забезпечити нас всі необхідним.

10. Яку роль у житті та діяльності загону відігравали компартійні органи та комсомольська організація?

Партійна організація виконувала контролюючу роль за діяльністю студентських будівельних загонів, до нас з перевіркою приїздив заступник парткому разом з командиром обласного штабу СБЗ. А комсомол мав організуючу функцію, але не втручався у діяльність загону, загін був самостійною організацією (у березні, наприклад, я виїздив до місця дислокації загону і підписував договір на виконання будівельних робіт з приймаючою організацією).

11. Які найбільш яскраві події з життя студентських загонів Вам запам'яталися?

Подій багато. Всі так і не згадаєш. Були різні цікаві випадки і події. Одного разу навіть «викрали» дівчат, які були з нашого університету, але працювали у іншому загоні. Справа в тому, що той загін не був забезпечений

об'ємом робіт і його бійці перебували без роботи. Я і «прораб» колгоспу (Косоротов В.) поверталися з районного центру, побачили дівчат, і після розмови з ними прийняли рішення забрати їх до себе, адже роботи в нас було досить багато і лишня робоча сила нам була потрібна. Потім це питання підіймалося на районній нараді керівників колгоспів, але для нас все закінчилося добре.

12. Які нагороди чи заохочувальні нагороди маєте?

Я за свою діяльність у складі студентського будівельного загону мене зараховано до почесних жителів с. Михайлівка. Крім того, я та інші члени загону нагороджувалися різними почесними грамотами і нагородами. Загін був переможцем змагань серед будівельних загонів у виконанні виробничих завдань, нагороджено перехідним прапором.

13. Які позитивні та негативні сторони Ви можете виділити в роботі студентських загонів університету?

Бути бійцем студентського будівельного загону було популярно, там ми отримували не лише неоціненний життєвий досвід, а й досить великі кошти. Цілина відкривала «справжні обличчя» людей. Вона не була не «слабих» людей.

14. Яку роль відіграв у Вашому житті досвід здобутий у студзагоні?

Досвід здобутий у загонах став для мене ключовим. Він сформував та розвинув в мені багато вмінь і навичок, що стали в нагоді в подальшому житті. Я отримав перший досвід роботи. Така діяльність націлила мене отримання результату у будь-яких моїх справах, незважаючи на різні труднощі та перешкоди.

15. Чи вважаєте Ви необхідним поновлення такого студентського руху в рамках університету, міста, країни?

Звичайно, що у такому вигляді і тих формах, у яких вони існували в СРСР, це зробити не можливо, адже нема того підґрунтя для їхнього відновлення та функціонування. Перше за все потрібно вивчити та узагальнити накопичений досвід діяльності студентських будівельних загонів, який можна

буде використати при розробці державних програм у галузі молодіжної політики та наповнення студентського дозвілля протягом літніх канікул.

Додаток Ю.11

Інтерв'ю з *ПОТИЛЬЧАКОМ* *Олександром Валентиновичем* – доктором історичних наук, професором кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін НПУ імені М.П. Драгоманова.

1. *Назвіть роки навчання в інституті / університеті.*

1986-1991 рр.

2. *В які роки Ви брали участь в студентському будівельному загоні?*

Червень-серпень 1987 року.

3. *Якими мотивами Ви керувались вступаючи до студбудзагону?*

Загін формувався за рішенням партійних і комсомольських органів. Участь у ньому була обов'язковою, а не за бажанням. Фактор заробітної плати був мінімальним – вона була зовсім невеликою.

4. *Як Ви можете охарактеризувати роль студбудзагону інституту / університету в студентському будівельному рухові м. Києва?*

Один із багатьох подібних загонів, що того літа працювали на об'єктах інфраструктури для переселенців із зони відчуження ЧАЕС.

5. *Яку назву мав Ваш студбудзагін?*

Не пам'ятаю.

6. *Хто був командиром та комісаром загону?*

Сергій Рогак (староста курсу, член КППС) – комісар загону

7. *На будівництві яких об'єктів Вам довелось брати участь?*

Наш загін працював у с. Здвижівка Бородянського району Київської області на будівництві дитячого садка у селищі для переселенців із зони відчуження Чорнобильської АЕС.

8. *Як організовувався побут та дозвілля у студбудзагоні?*

Ми мешкали у кімнатах щойно добудованого, але ще не введенного в експлуатацію, корпусу гуртожитку № 3 КДПІ імені О.М. Горького по вул. Маршала Тимошенка. Харчувалися в столовій будуправління підрядника робіт.

На роботу та з роботи щодня нас возили автобусами (відстань понад 50 кілометрів).

9. *Які труднощі виникали у діяльності студбудзагону? Як розв'язувались проблеми життя та діяльності будзагону?*

3 дні не працював козловий електрокран і ми простоювали.

10. *Яку роль у житті та діяльності будзагону відігравали компартійні органи та комсомольська організація?*

Номінальну роль.

11. *Які найбільш яскраві події з життя студентських будівельних загонів Вам запам'ятались?*

Важко згадати.

12. *Які нагороди чи заохочувальні нагороди маєте?*

Я і мої однокурсники не маю жодних нагород.

13. *Назвіть здобутки Вашого будзагону.*

Дитячий садок так і не добудували, але планові роботи виконали.

14. *Яку роль відіграв у Вашому житті досвід здобутий у будзагоні?*

Я вже мав за плечима службу в Збройних Силах СРСР, в плані життєвого досвіду роль мінімальна. Щодо виробничих навичок – навчився класти цеглу.

15. *Чи вважаєте Ви необхідним поновлення студентського будівельного руху в рамках університету, міста, країни?*

Досвід можна і потрібно відродити на рівні університету і міста (наприклад, будівництво об'єктів соціальної інфраструктури для студентів і викладачів). В межах держави – в умовах ринку неефективно.